

EDITOR :—P. V. RAMANUJASWAMI, M. A.

ఆంధ్ర కువలయానందము

శ్రీవేంకటేశ్వరప్రాచ్యకళాశాలా ప్రధానాంధ్రాచార్యులగు

ఉభయభాషాప్రవీణ

కంభంపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

విరచితము

తిరుపతి

తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానముల ముద్రాశాల

1948

[వెల రూ. 2—12—0]

INTRODUCTION

I was requested by my friend, Mr. Kambhampati Subrahmanya Sastri, to write a few words by way of Introduction to his *Telugu Kuvalayānanda* which is issued in the Sri Venkatesvara Oriental Series under the auspices of the Institute. I have accepted the offer for two reasons. First because this will afford me an opportunity to say a few words about the methods of enriching the Vernaculars of our country. Secondly because, although Mr. Subrahmanya Sastri is now connected with the Sri Venkateswara First Grade College, he was for some time connected with the Oriental College over whose destinies I have the fortune to preside as the Ex-officio Principal.

Mr. K. Subrahmanya Sastri hails from the Godavari District and after a distinguished service of 12 years as the Telugu Pandit in the Devasthanam Hindu High School at Tirupati, he joined the Oriental College as Asst. Professor in Telugu and rose to the post of Professor in a few years. Pecuniary considerations tempted him to leave the Oriental College and join the First Grade College as the Lecturer in Telugu. He began his Sanskrit studies while quite young and acquired proficiency in Nyaya Sastra under two eminent Pandits, Mr. Mantha Chandrasekhara Sastri of Peruru and Mr. Sripada Lakshminarasimha Sastri of Pithapuram. Subsequently he obtained the Ubhayabhasha Pravina title of the Andhra University in Sanskrit and Telugu. For the latter qualification he had to study the standard works in Telugu besides elements of Sanskrit Grammar. He is therefore

thoroughly qualified by his attainments to translate a standard work in Sanskrit on Rhetoric.

Kuvalayānanda by Appayya Dikshita is one of the Sanskrit works on Rhetoric which is invariably studied by students desirous of acquiring a thorough knowledge of Sanskrit literature. It treats of Figures of speech in Sanskrit and the author, Appayya Dikshita, discusses about the different aspects of the figures in a masterly manner. His style is simple and his treatment of the subject very lucid. Mr. Subrahmanya Sastri has done a valuable service to the Telugu language by translating this useful work into Telugu. He has not only translated the work but has added notes on several additional points connected with the contents of the work.

Apart from its intrinsic poetical worth, Telugu literature, so far as its content goes, is mainly modelled on Sanskrit literature. Nannaya deserves credit for being the first poet in Telugu but his *Bhārata* is but a rendering of the Sanskrit *Mahābhārata*. Allasāni Peddanna is deservedly styled the 'Father of Telugu Poetry' but his *Manucharita* is an adaptation of an episode in the Purāṇas. When Telugu literature began to appear, there was the fully blown Sanskrit literature ready at hand to supply the content and the early Telugu poets thought it not worth while to develop new *genre* when the existing Sanskrit literature offered them many and when they were diffident of producing better ones. Moreover Sanskrit literature by that time developed fully in all directions and supplied models for every conceivable species. It is only in recent years that Telugu poets turned their eyes away from Sanskrit literature and succeeded in producing novel *genre* though on the model of western literature.

The ancient Telugu poets confined their attention to general literature and produced several Purāṇas and Prabandhas in Telugu. The scientific literature was left alone and any one who wanted to acquire a knowledge of the sciences apart from literature paper had to go to the perennial source and learn them through the Sanskrit language. This sort of dependence is not conducive to the life of the language. Realising this and with a view to put an end to dependence on the part of their language, Telugu scholars in recent years turned their attention to the scientific literature in Sanskrit and commenced to bring it into Telugu. In the field of literary criticism, with which we are directly concerned now, several works have been thus translated into Telugu. The *Daśarūpaka* was translated by Mr. Malladi Suryanarayana Sastri, *Sāhityadarpaṇa* by Sri Vedam Venkataraya Sastri, *Dhvanyāloka* by Sri Pantula Lakshminarayana Sastri, *Rasagaṅgādhara* by Sri Jammalamadugu Madhavarama Sarma, *Kāvya-lāṅkārasātravṛtti* by Sri Vedala Tiruvengadachari and *Prātaṭparudriya* by Sri Chalamacharla Rangacharlu.

So far as I know, the *Kuvalayānanda* has not yet been translated into Telugu before, although a summary of it was published by Sri Balusu Venkataramanayya. As soon as I came to Tirupati as the Director of this Institute, I noticed the potentialities of Mr. K. Subrahmanya Sastri and suggested to him that he should undertake to translate this work into Telugu. I am very grateful to the Pandit for having acted up to my suggestion and accomplished the translation in such a masterly manner and I am very happy to issue it now as one of the numbers of the Sri Venkatesvara Oriental Series.

Scientific works in Sanskrit, however well they might have been written, entail on us the additional burden of cons-

truing a dead language to that of comprehending the principles of the science, for Sanskrit must be considered to be a dead language in spite of many advocates of the contrary view. Again a language can also be enriched by enriching its literature and it must be the sacred duty of every son of the language to enrich his mother. So Mr. Subrahmanya Sastri deserves the thanks of all Telugu speaking population for enriching their language by this work of his. I hope many scholars will follow the example of Mr. Subrahmanya Sastri and enrich their mother language in this manner. The question of vernacularization of higher studies is now seriously engaging the attention of the authorities and we all sadly feel that it is beset with the difficulty of want of suitable text-books in the various sciences and this can be solved only by other scholars producing standard works in Telugu in the different sciences like Mr. Subrahmanya Sastri.

S. V. ORIENTAL INSTITUTE, }
TIRUPATI. 30-12-47.

P. V. RAMANUJASWAMI
DIRECTOR

మ న వి

విశ్వేశ్రేయము కావ్యము. కావ్యములు కాంతాసమ్మితములు. కాంత లలంకారప్రియలు. అలంకారములు చమత్కార జనకములు. చమత్కారముక్తి విశేషలభ్యము. ఉక్తివిశేషము ప్రతిభావ్యుత్పత్తి ప్రాప్యము. ప్రతిభావ్యుత్పత్తులలో ప్రతిభగరీయసి. అట్లయ్యనది వ్యుత్పత్తిసహకారములేనిదే విలసిల్లజాలదు. కావున విద్యాభిలాషి వ్యుత్పత్తి నార్జించుకొనవలెను. వ్యుత్పత్తి గురుశిష్యవలన గ్రంథపఠనాదులవలనను గలుగును. శాస్త్రజ్ఞానమలవడనిదే వ్యుత్పత్తికలుగుటరిది. కావున వ్యుత్పత్తికాములకు శాస్త్రపఠనాభ్యాస మావశ్యకము. అందుచేతనేకదా కృష్ణదేవరాయలంతటి త్రభువు “సామీ నన్ను నితఃపురాపతితశాస్త్రగ్రంథ జాత్యంధు” అనిపించినాడు.

స్వతంత్రభారతమున నెల్లరకు స్వాతంత్ర్యాభిలాష దేశభాషాభిమానము రేకెత్తినకాలమిది. ఈసమయమున జాతిమతవివక్ష లేకుండ విజ్ఞానమభివృద్ధినొందవలెను. అందుకై మతగ్రంథములు శాస్త్రగ్రంథములు దేశభాషలలో వెలువడవలసియున్నవి. ఈయుద్యమమున కిది వరకే పెద్దలెందఱో మార్గదర్శకులై నారు. ఆంధ్రదశరూపక, సాహిత్య దర్పణాదులు వెలసినవి. విన్నకోటపెద్దనార్యప్రణీతమగు కావ్యాలంకార చూడామణ్యాది శాస్త్రగ్రంథములందలంకారము లసమగ్రమగుటచేతను, కొన్నిట సమగ్రములయ్య నవి వచనరచనలో లేమింజేసియు, శాస్త్రగ్రంథములు వచనరచనలోనున్ననే సుబోధములగునను తలంపునను, శ్రీ అప్పయ్యదీక్షితులవారి కువలయానందమును నేనామూలాగ్రమాంధ్రీకరించితి. ఈ యాంధ్రీకరణమెల్ల రకు సుబోధముకావలెనను తలం

పుతో నలుగురును వాడుకొనుపదములనే యెక్కువగ వాడినందుకు, సరళాదేశములు సర్థబిందువులు మున్నగు వ్యాకరణాంశముల నెక్కువగ పాటించమికి, విజ్ఞులు నన్ను తమింతురుగాక. శాస్త్రీయవిషయముల నాంధ్రీకరించుటలో నెల్లరకుదెలియునట్లు బాగుగ వివరింపలేమికిగూడ విషయవిశేషముల నెరిగినవారు నన్నాదరించి యీ యాంధ్ర కువల యానందము నాదరాభిమానములతో పరికింతురుగాతమని వినయముతో మనవిచేసుకొనుచున్నాను.

ఈ యాంధ్రకువల యానందరచనకు కారకులు విద్వత్కులీనులు, మహానిద్వాంసులు శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యవిద్యాలయ నియంతలునగు శ్రీమాన్ పరవస్తు రామానుజస్వామి M. A. గారు. రచనకుమాత్రమే కాదు ప్రకటనకు కూడవీరేమూలము. వారికి నా నమశ్శ్రుతములు. ఇంతియ కాక వారికెన్నిపనులున్నను, నాయందనుగ్రహముతో నాకోరికప్రకార మీగ్రంథమునకు పీఠికవ్రాసిన శ్రీవారి యదారహృదయమునకు నే నెంతయు గృతజ్ఞుడను. ఈ గ్రంథరచనలో నెడనెడతోడుపడిన పెద్దలకంద అకు నా వందనములు. దీనికి చక్కని శుద్ధప్రతి వ్రాసి యిచ్చిన చిరంజీవి విద్వాన్ N. విజయరాఘవునికిని, ప్రూవులు దిడుటలో నాకు తోడుపడిన అంతేవాసి యువకులిద్దఱికిని, నా యాశీస్సులు. ఎన్నిమారులు ప్రూవులు తీయవలసివచ్చినను విసుగుచెందక గ్రంథముద్రణమొనరించిన శ్రీ దేవస్థాన ముద్రణాలయము వారికి నా కృతజ్ఞతను దెలుపుకొనుచున్నాను.

ఇట్లు విన్నవించు విబుధజనవిధేయుడు

కంభంపాటి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి

సాహితీ సమితి సభ్యుడు

సర్వజిత్సంక్రాంతి.

తే

విషయసూచిక

వరుస	విషయము	పుట
	మంగళాచరణము	1
	గ్రంథకరణప్రతిష్ఠ	1
1	ఉపమాలంకారము	1
2	అసన్వయాలంకారము	5
3	ఉపమేయోపమాలంకారము	6
4	ప్రతీపాలంకారము	7
5	రూపకాలంకారము	10
6	పరిణామాలంకారము	15
7	ఉల్లేఖాలంకారము	17
8	స్మృత్యలంకారము	18
9	భ్రాంత్యలంకారము	18
10	సందేహాలంకారము	18
11	అపహ్నుత్యలంకారము	20
12	ఉత్ప్రేక్షాలంకారము	26
13	అతిశయోక్త్యలంకారము	32
14	తుల్యయోగితాలంకారము	40
15	దీపకాలంకారము	42
16	ఆవృత్తిదీపకాలంకారము	44
17	ప్రతివస్తూపమాలంకారము	45

వరుస	విషయము	పుట
18	దృష్టాంతాలంకారము	47
19	నిదర్శనాలంకారము	48
20	వ్యతిరేకాలంకారము	54
21	సహోక్త్యలంకారము	56
22	వినోక్త్యలంకారము	57
23	సమాసోక్త్యలంకారము	58
24	పరికరాలంకారము	66
25	పరికరాంకురాలంకారము	69
26	శ్లేషాలంకారము	69
27	అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారము	74
28	ప్రస్తుతాంకురాలంకారము	82
29	పర్యాయోక్తాలంకారము	87
30	వ్యాజస్తత్యలంకారము	93
31	వ్యాజనిందాలంకారము	97
32	అక్షేపాలంకారము	99
33	విరోధాభాసాలంకారము	101
34	విభావనాలంకారము	102
35	విశేషోక్త్యలంకారము	105
36	అసంభవాలంకారము	106
37	అసంగత్యలంకారము	106
38	విషమాలంకారము	109
39	సమాలంకారము	116
40	విచిత్రాలంకారము	120
41	అధికాలంకారము	120

వరుస	విషయము	పుట
42	అల్పాలంకారము	121
43	అన్యోన్యాలంకారము	122
44	విశేషాలంకారము	122
45	వ్యాఘాతాలంకారము	124
46	కారణమాలాలంకారము	126
47	ఏకావశ్యాలంకారము	126
48	మాలాదీపకాలంకారము	127
49	సారాలంకారము	128
50	యథాసంఖ్యాలంకారము	129
51	పర్యాయాలంకారము	129
52	పరివృత్త్యాలంకారము	135
53	పరిసంఖ్యాలంకారము	135
54	వికల్పాలంకారము	136
55	సముచ్చయాలంకారము	136
56	కారకదీపకాలంకారము	138
57	సమాధ్యాలంకారము	139
58	ప్రత్యసీకాలంకారము	140
59	కావ్యార్థాపత్త్యాలంకారము	144
60	కావ్యలింగాలంకారము	145
61	అర్థాంతరన్యాసాలంకారము	150
62	వికస్వరాలంకారము	155
63	ప్రౌఢోక్త్యాలంకారము	156
64	సంభావనాలంకారము	157
65	మిథ్యాధ్యవసిత్యాలంకారము	158

వరుస	విషయము	పుట
66	లలితాలంకారము	158
67	ప్రహర్షణాలంకారము	162
68	విషాదనాలంకారము	164
69	ఉల్లాసాలంకారము	164
70	అవజ్ఞాలంకారము	167
71	అనుజ్ఞాలంకారము	168
72	లేఖాలంకారము	169
73	ముద్రాలంకారము	172
74	రత్నావళిలంకారము	173
75	తద్గుణాలంకారము	175
76	పూర్వరూపాలంకారము	175
77	అతద్గుణాలంకారము	175
78	అనుగుణాలంకారము	178
79	మీలనాలంకారము	178
80	సామాన్యాలంకారము	178
81	ఉన్నీలితాలంకారము	180
82	విశేషకాలంకారము	180
83	ఉత్తరాలంకారము	181
84	సూక్ష్మాలంకారము	183
85	పిహితాలంకారము	184
86	వ్యాజ్యోక్త్యలంకారము	184
87	గూఢోక్త్యలంకారము	187
88	వివృతోక్త్యలంకారము	188
89	యుక్త్యలంకారము	191

వరుస	విషయము	పుట
90	లోకోక్త్యలంకారము	191
91	ఛేకోక్త్యలంకారము	192
92	వక్రోక్త్యలంకారము	193
93	స్వభావోక్త్యలంకారము	195
94	భావికాలంకారము	195
95	ఉదాత్తాలంకారము	196
96	అత్యుక్త్యలంకారము	197
97	నిరుక్త్యలంకారము	197
98	ప్రతిషేధాలంకారము	198
99	విధ్యలంకారము	190
100	హేత్వలంకారము	208
101	రసవదలంకారము	202
102	ప్రేయోలంకారము	203
103	ఊర్జస్విదలంకారము	204
104	సమాహితాలంకారము	205
105	భావోదఘాలంకారము	205
106	భావసంధ్యలంకారము	206
107	భావశబ్దాలంకారము	206
108	ప్రత్యక్షాలంకారము	207
109	అనుమానాలంకారము	207
110	ఉపమానాలంకారము	208
111	శబ్దప్రమాణాలంకారము	209
112	అర్థాపత్త్యలంకారము	212
113	అనుపలబ్ధ్యలంకారము	213

వరుస	విషయము	పుట
114	సంభవాలంకారము ...	213
115	ఐతిహ్యాలంకారము ...	214
116	సంస్కృత్యాలంకారము ...	215
117	అంగాంగిభావసంకరాలంకారము	215
118	సమప్రాధాన్యసంకరాలంకారము	217
119	సంక్షేపసంకరాలంకారము ...	221
120	ఏకవాచకానుప్రవేశ సంకరాలంకారము	223
121	సంకరసంకరాలంకారము ...	226

౩౪

గురువందనము

పేరు ప్రతిష్ఠలతో నొప్పారు పేరూరుగ్రామమునందు చిన్ననాటి నుండి శిష్యశిక్షనొనరించి చిన్నయ్యశాస్త్రి యను పేరొంది సాహిత్యగ్రంథములను ప్రకరణాద్యవయవాంతన్యాయ గ్రంథములను నాకుపదేశించిన మహాసత్వమూర్తి శ్రీమంథా చంద్రశేఖరశాస్త్రి గురుదేవునకు,

శ్రీ వీతికాపురసంస్థాన ప్రధానపండితులు న్యాయవేదాంత పారంగతులు శ్రీరామభక్తులు అవయవ వ్యుత్పత్తివాద శక్తివాద ప్రామాణ్యవాదోపదేశులు శ్రీ శ్రీపాద లక్ష్మీనరసింహశాస్త్రి గురుపాదులకు,

ఇరునుమండలమున నామాంతరమున విలసిల్లు ఋషిమండలమున ఋషి ప్రవరులు నానొప్పు కాశీపండితులు నాకు పాణినీయమునుపదేశించిన పరమతపస్వి శ్రీ మంగిపూడి వేంకటశాస్త్రి దేశికోత్తములకు

నాహృదయపూర్వకవందన సమర్పణము.

ఓం.
శ్రీగురుభ్యోనమః.

ఆంధ్ర కువలయానందము.

అమరీకబరీభారభ్రమరీముఖరీకృతమ్ ।
 దూరీకరోతు దురితం గౌరీచరణపంకజమ్ ॥
 పరస్పరతపస్సంపత్ఫలాయితపరస్పరా ।
 ప్రపంచమాతాపితరా ప్రాంచౌ జాయాపతీ స్తుమః ॥
 ఉద్ధాట్య యోగకలయా హృదయాబ్జకోశం
 ధన్వైశ్చిరాదపి యథారుచి గృహ్యమాణః ।
 యః ప్రస్ఫురత్యవిరతం పరిపూర్ణరూపః
 శ్రేయస్స మే దిశతు శాశ్వతికం ముకుందః ॥

బాలుర కలంకారములందు వ్యుత్పత్తి సిద్ధించుటకై యలంకార ములయొక్క లక్ష్యలక్షణ సంగ్రహము లలితముగఁ జేయఁబడుచున్నది. ఏ యలంకారములకుఁ జండాలోకమున లక్ష్య లక్షణ శ్లోకములున్నవో యాయలంకారముల వివరించు పట్టునఁ బ్రాయికముగ నవే గ్రహింపఁ బడినవి. అందులేనివాని కభినవలక్ష్య లక్షణములు చెప్పఁబడినవి.

1. ఉపమాలంకారము.

ఎచట రెండు వస్తువులకు సాదృశ్యసంపద విలసిల్లునో
 యచట నుపమానాలంకారముండును. ఉ॥ కృష్ణ !
 నీ కీర్తి హంసవలె నాకాశగంగలో నోలలాడుచున్నది.

ఏ కావ్యమున నుపమానోపమేయములకు సహృదయ హృద యాహ్లాదజనకమై సుందరమగు సాదృశ్యము వ్యంగ్యమర్యాదతోఁగాక

స్పష్టముగాఁ బ్రకాశించునో యచట నుపమాలంకారము. హంసి, క్షీర్తి, స్వర్గంగావగాహనము, వలె శబ్దము, అను నీ యుపమానోపమేయ సామాన్యధర్మ సాదృశ్యవాచకములు నాలుగు నుండుటవలన విది పూర్ణోపమ యనఁబడును.

ఈశ్వరుఁడు విధు విషములనుబోలెఁ బండితుఁడు గుణ దోషములను గ్రహించి తొలిదానిని శిరసుతో శ్లాఘించును. రెండవదానిని గంఠమున డాచి యుంచుకొనును.

ఇక్కడఁ జూడగా నుపమానోపమేయములందు సాధారణధర్మ మొక్కటిగా లేదు. ఎట్లంటే ఉపమానమగు నీశునందు విధు విషము లను గ్రహించుట=స్వీకరించుట. ఆ రెంటిలోఁ దొలిదగు విధుని శిర సుతో శ్లాఘించుట=తలపై నుంచుకొనుట, రెండవదగు విషమును గంఠ మున డాచి యుంచుకొనుట=బిగపట్టుట.

ఉపమేయమగు బుధునందు గుణదోషములను గ్రహించుట= తెలిసికొనుట. వానిలోఁ దొలిదగు గుణమును శిరసుతో శ్లాఘించుట= తలయూపుతో మెచ్చుకొనుట. రెండవదగు దోషమును గంఠమున డాచియుంచుకొనుట=నోటితో వెల్లడింపకుండుట అనుభేదముంబట్టి.

అట్లయ్య విధువిషములకు గుణదోషములకు బింబప్రతిబింబ భావముచే నభేదము కలుగుటవలన, స్వీకరించుట తెలిసికొనుట మొదలగు వానిని ‘గ్రహించు’నను నేకశబ్ద స్వీకరణముచే నభేదమును నధ్యవ సాయముచేయు (ఒకటిగాఁదలచు) టవలనను, సాధారణధర్మత్వము పొసఁగినది. పూర్వోద్దాహరణముకంటె నిం దిది భేదము.

వస్తుతః భిన్నములయ్యఁ బరస్పర సాదృశ్యము వలన నభిన్న ములుగాఁ దోచు నుపమానోపమేయ ధర్మములను భిన్నపదములతోఁ

జెప్పుట బింబప్రతిబింబభావమని యాలంకారిక సంకేతము. (ఇచట ధర్మ పదము ధర్మికిని నుపలక్షకము)

ఉపమానోపమేయ సామాన్యధర్మ వాచకములలో నొకటిగాని రెండుగాని మూడుగాని గ్రహింపకుండుట వలన లుప్తోపమ యెనిమిది విధముల వేరుపడును. ఉ॥ తటిద్గారి, ఇందుతుల్యాస్య, నాకన్నులకుఁ గర్పూరిత, కాంతిచే స్మరవధూయితయు నగుతన్ని నాకు రహస్య ముగఁ గనఁబడెను. ఆమెతోఁ గలయిక యామె రతిలా భము అనునిది తలంపకయె సంభవించుటవలన, కాక తాళీయమయ్యెను. (మిత్రమ ! ఏమి చెప్పదు.)

ఉపమేయాది చతుష్టయములో నొకదానిగాని రెంటినిగాని మూటినిగాని తెలుపు శబ్దములు లేనిచో లుప్తోపమయని చెప్పఁబడును. ఆలుప్తోపమ యెనిమిది విధములు. ఎట్లంటే, 1. వాచకలుప్త. 2. ధర్మ లుప్త. 3. ధర్మవాచకలుప్త. 4. వాచకోపమేయలుప్త. 5. ఉపమాన లుప్త. 6. వాచకోపమానలుప్త. 7. ధర్మోపమానలుప్త. 8. ధర్మోప మాన వాచకలుప్తయనని. అందుపమాన లోపరహితములు నాలుగు భేదములు తటిద్గారీత్యాదిచేఁ జూచబడినవి. ఉపమానలోపము కల భేదములు నాలుగు రెండవవాక్యమునఁ జెప్పఁబడినవి.

వానిలోఁ దటిద్గారి యనుచో వాచకలోపము 'తటిదివగారి' యను సర్థమందుపమానములు సామాన్య వచనముతో సమసించును. 'ఉపమానాని సామాన్యవచనైః' అను సమానవిధాయక శాస్త్రముచే నేర్పడినది. 'ఇందుతుల్యాస్య' యనుచో నున్న ధర్మలోప మైచ్చి కముగాని శాస్త్రకృతముకాదు. కాంతిచే నిందు తుల్యాస్యయనియుం జెప్ప శక్యమగుటం బట్టి.

కర్పూరిత యనుచో వాచక ధర్మలోపము ‘కర్పూరమివా చరితా’యను సర్థమునఁ జెప్పఁబడిన కర్పూరమువలె నానందాత్మకాచార్యమునిచ్చు క్లిప్ ప్రత్యయము ‘ఇవ’ శబ్దముతోఁ గూడ లోపించుట వలన నేర్పడినది. నయనముల కానందాత్మకమగుటచేఁ గర్పూరిత యని చెప్పటయు సంభవించుటవలన నిచట ధర్మలోప మైచ్చికము.

కాంతిచే స్మరవధూయిత యనుచోటనున్న వాచకోపమేయ లోపము, కాంతిచే నను విశేషణ సామర్థ్యము వలనఁ దన్ను రతిగా నాచరించిన (స్వాత్మానం స్మరవధూమివాచరితా) యను సర్థము గమ్య మానమగుటచే నుపమేయమగు స్వాత్మ సుపమావాచకముతోఁ బాటు చెప్పకపోవుట వలన నేర్పడినది. స్వాత్మ (తాను) కామవధువుగా నాచ రించి (నడచుకొని)నదని యుపమేయగ్రహణము కూడ సంభవించుట వలన నాయుపమేయలోపమైచ్చికము.

కాకతాళీయము అనుచోటఁ గాక తాళపదములు సమాన విషయమునఁ గాకతాళ సమవేతక్రియా (కాకాగమన, తాళపతన) పరములు. కావున కాకాగమనమువలె తాళపతనమువలె (కాకాగమన మివ తాళపతనమివ) ‘కాకతాళము’ అని ఇవార్థమున ‘సమాసాచ్చ తద్విషయాత్’ అను సూత్రజ్ఞాపకమువలన సమాసము. రెండు చోటుల నుపమేయము తానొకచోటికేగుట, అచటనే తన్ని యొంటరిగనుండు టయు. కాకతాళపదములకు ఇవశబ్దముతో సమాసముచేఁ దనయొక్క యు తన్నియొక్కయు సమాగమము కాకతాళ సమాగమ సదృశమని తేలినది. పిమ్మట కాకతాళమువలె కాకతాళీయము, (కాకతాళమివ కాక తాళీయమ్) అనుచో రెండవ ఇవశబ్దముయొక్క యర్థమున ‘ఇవే ప్రతికృతే’ అనుసాధికారములోనున్న ‘సమాసాచ్చ తద్విష యాత్’ అను సూత్రముచే ఛప్రత్యయమువచ్చి కాకతాళీయము (మ్) అనియయ్యెను. పతనదళితమగు తాళఫలము కాకిచే నుప

భుక్తమైనట్లు, ఒంటరిగాఁ గనబడుటచేఁ గఁపిత హృదయముగు
తన్ని తనచే నుపభుక్త యయ్యెనని కాకతాళీయపదమున కర్థము
తేలినది. అందువలన నిచటఁ గాకాగమన తాళపతన సమాగమ
రూపముగు నుపమానమును, కాక కృత తాళఫలోపభోగ రూపోప
మానమునుఁ జెప్పకపోవుటవలనఁ బ్రత్యయార్థోపమయం దుపమానలోప
మున్ను, సమాసార్థోపమయందు వాచకోపమానలోపమున్ను నేర్పడెను.
ఈ రెండు లోపములు ఛ ప్రత్యయవిధాయక శాస్త్రమువలనఁ గలిగినవి.
తలంపకయే సంభవించుట యను సాధారణధర్మమును గ్రహింపనిచోఁ
బ్రత్యయార్థోపమయందు ధర్మోపమానలోపము, సమాసార్థోపమయందు
ధర్మోపమాన వాచకలోపము నని సూక్ష్మదృష్టితో గ్రహింపవలెను.
ఉదాహరణాంతరములు గ్రంథ నిస్తర భీతిచే నీయలేదు.

2. అనన్వయము.

ఉపమానతోవోపమేయత్వము లొక వస్తువునందేయున్నట్లు
చెప్పిన సనన్వయ మగును. ఉ॥ చంద్రుఁడు చంద్రుని
వలెఁ గాంతిమంతుఁడు.

ఒకవస్తువునకే యుపమాన తోవోపమేయత్వ వర్ణనమనన్వయము;
వర్ణింపఁబడుచున్నను దనకుఁ దనతో సాధర్మ్యము సంబంధింపదను
వ్యుత్పత్తినిఁబట్టి. సాధర్మ్యము బాధితమైనను జెప్పట సదృశాంతర వ్యవ
చ్ఛేదముచే సాటిలేమిని గోచరింపఁజేయుటకే. చంద్రుఁడు చంద్రునివలెఁ
గాంతిమంతుఁడని చెప్పినప్పుడు కాంతిమత్వమునఁ జంద్రునకు సాటి
వేఱొకటి లేదనెడు సదృశాంతరభండనము లభించును. కాఁగాఁదనకుఁ
దనతోనై నను సాదృశ్యము సంభవింపక పోవుటవలన సాటిలేకపోవుటలోఁ
బర్యవసన్నమైనది. మరియు,

గగనము గగనమువంటిది. సాగరము సాగరముతో
సమానము. రామరావణయుద్ధము రామరావణయుద్ధము
వలెనుండును.

పూర్వోదాహరణమునఁ గాంతిమత్స్వ ధర్మమునకు గ్రహణము కలదు. ఇక్కడ గగనాదులందు వైపుల్యాది ధర్మముల గ్రహణము లేదు. ఇదియే రెంటికి భేదము.

3. ఉపమేయోపమ.

రెండు వస్తువులకుపమేయత్వోపమానత్వములఁ గ్రహణముగఁజెప్పిన నుపమేయోపమ యగును. ఉ॥నీయందర్థము ధర్మమువలెను ధర్మమర్థమువలెను నిండుశోభ నొందు చున్నది.

రెండు వస్తువులకు వాక్యభేదముచే నుపమానత్వోపమేయత్వములఁ గల్పించుట మూఁడవ సదృశవస్తువు లేదని చెప్పుటకే. ధర్మార్థములలో నొకదానికి రెండవదానితో సాదృశ్యము వర్ణించినచో రెండవదానికి మొదటిదానితో సాదృశ్య మర్థముచే సిద్ధమైనను శబ్దముచే వర్ణిత మగుట తృతీయ సదృశవస్తు రాహిత్యమును లభింపజేయును. మరియు,

ఉ॥ ఆకాసమువలె జలము జలమువలె నాకాసము; హంస వలెఁ జంద్రుడు చంద్రునివలె హంస; కుముదాకారములు సక్షత్రములు సక్షత్రాకారములు కుముదములు.

ప్రథమోదాహరణమున •నిండుశోభయని ధర్మము గ్రహింపఁబడినది. ఇచట నిర్మలత్వాది ధర్మము స్వీకరింపఁబడలేదు.. ఇదియే భేదము. రాజునందు ధర్మార్థ సమృద్ధి, శరదృతువునందు గగనాది వైర్మల్యమున్ను వర్ణనీయమగుటచే నీరెండుదాహరణములందును బ్రకృతములకే యుపమానత్వోపమేయత్వకల్పనము. ప్రకృతప్రకృతములకుఁ గూడ నిది సంభవించును. మరియు,

¹ గిరివలె నీగజము: గజమువలె గిరియునె తెనది.
నిర్భరమువలె మదధారయు మదధారవలె నీసెలయే
దను స్రవించుచున్నది. (ఇందు ప్రకృతా ప్రకృతోప
మేయోప మాద్యయముండుటచేఁజమత్కారమధికము.)

4. ప్రతీపము.

(1) ఉపమానమున కుపమేయత్వ కల్పనము ప్రతీపము.

ఉ॥ నీకనుల సమము కమలము.నీ ముఖమునకు నదృ
శము చంద్రుడు.

¹ప్రసిద్ధోప మానోప మేయ భావమునకు వై పరీత్య కల్పనము
ప్రతీపము. ఉదాహరణాంతరము :—

1. గిరివ* గజరాజో* ౭యం గజరాజ ఇవో* చ్చక్రై ర్విభాతి గిరిః ।

నిర్భర ఇవ మదధారా మదధారేవాస్య నిర్భరస్సోపతి ॥

2. ప్రసిద్ధోపమానోపమే యభావమునకు వై పరీత్యకల్పనము ప్రతీప సామాన్య
లక్షణము.

వై పరీత్యమన :—ఉపమానమున కపకర్షము నుపమేయమున కుత్కర్షమున
నేదో విధమునఁ గల్పించుటయే.

మొదటి ప్రతీపమున నుపమానము కమలము దానికుపమేయత కల్పించుటచే
నపకర్షము. ఉపమేయమగులోచనమున కుత్కర్షము. ద్వితీయ ప్రతీపమున నిట్లే
ప్రసిద్ధోపమానమగు చంద్రున కపకర్షము. తృతీయ ప్రతీపమున నన్నిక్రూర వస్తు
వులకంటె సుత్కృష్టమగు మృత్యువునకు తుల్యవస్తువును గల్పించి యుపమానమును
దిగన్కొరించుటచే దానికపకర్షము. చతుర్థప్రతీపమున త్వన్ముఖాభము పద్మమను
టయు వ్యర్థాపవాద మన్నపుడు ప్రసిద్ధోపమానమగు పద్మమునకపకర్షము రాలేదా ?
ఇఁకఁబంచమమున నన్ననో 'యువతిమోమును జూచినచో' బద్ధ మెందుకు చంద్రుఁడేలా
యనుచో నుపమేయమే యుపమానకార్యకారి యగుచుండుటచేఁ గమల చంద్రాదుల
కపకర్షము యువతీముఖమున కుత్కర్షమునని చెప్పనక్కఱ లేదుకదా ! ఇట్లేలక్షణ
మైదింటియందును సమన్వయింపనగును.

ప్రతాపరుద్రీయ సాహిత్య రత్నాకరాదులందు ప్రథమ పంచమ భేదములు
రెండే యుదాహరింపఁబడినవి.

త్వన్నయన సమకాంతియగునిదీవరము నీటమునిగినది.
 నీముఖచ్ఛాయననుకరించు చంద్రుఁడు మేఘచ్ఛన్నుఁ
 డయ్యెను. నీగమనము ననుసరించు రాయంచలును
 బోయెను. త్వత్సదృశవస్తువులతోడి నావినోదము కూడ
 దేవుఁడోర్పుటలేదు. (ఉపమానమునకుపమేయత్వ
 కల్పనము.)

(2) ఉపమానమున కుపమేయత్వ లాభముచే వర్ణమున
 కనాదరము కలిగిన ద్వితీయ ప్రతీపమగును. ఉ॥వదనమా!
 గర్వింపకు. కాంతిచేఁ ద్వత్సదృశుఁడు చంద్రుఁ
 డున్నాఁడు.

వర్ణమత్కుత్కృష్ట గుణములు కలదగుటచే వేటొకచో స్వసా
 దృశ్యము నోర్వనిదైయుండ దానికుపమేయము నొకదానిం గల్పించి
 తిరస్కరించుట ద్వితీయప్రతీపము. ఇది మొదటిదానికంటె నధిక చమ
 త్కారజనకము. (ఉపమేయ తిరస్కారము.) మఱియు,

తస్మి! నీకనుదోయి కారణముగఁ దగని గర్వమును
 దా లెచ్చదవేల? ఎక్కడఁ జూచినను గొలఁకులలో నల్ల
 కలువలిట్టివి కలవుకదా !

(3) వర్ణమున కుపమేయ లాభముచే నుపమానమునకుఁ
 దిరస్కారము కూడఁ బ్రతీపమే. ఉ॥ మిత్తీ ! క్రౌర్య
 గర్వము నీకేల? నీవంటివారు స్త్రీలున్నారు కదా !

అత్కుత్కృష్ట గుణవంతమగుటచే నెచ్చట నుపమాన భావమును
 సహింపని యవర్ణమునకు వర్ణము నుపమేయముగఁ గల్పించి యాయ
 వర్ణమును దిరస్కారము చేయుటనునది పూర్వ ప్రతీపమునకు విపరీత
 మైన ప్రతీపము మూఁడవది. మఱియు,

కాలకూటమా ! దారుణ వస్తువులలో గొప్ప దాననని
గర్వింపకు మమ్మా ! ఈలోకమున ఖలవచనములు నీవంటి
వెన్నేని యున్నవికదా (ఉపమాన తిరస్కారము.)

(4) వర్ణముతో నుపమానమునకు సామ్యము సిద్ధింపమి
చెప్పటయుఁ బ్రతీపమేయగును. ఉ॥ పద్మము త్వన్ను
ఖాభ మనుట వ్యర్థాపవాదము.

వర్ణముతో నవర్ణమునకు సామ్యము సిద్ధింపదనుట పూర్వ
ప్రతీపములకంటె నధిక విచ్ఛిత్తిజనకము చతుర్థప్రతీపము. ఉదాహరణ
మున వ్యర్థాపవాదమనుటచే సామ్యాసిద్ధి ప్రకటితము. మఱియు,

తస్మి! పామరులు నీమోముతోఁ జంద్రునిఁబోల్తురు.
(నీమోమునెఱింగిన) భూలోకముననే యీనిద
వినుము. (సామ్యాసిద్ధి కథనము.)

(5) ఉపమానకై మర్థముకూడఁ బ్రతీపమనఁబడును.
ఉ॥ దానిమోముఁ జూచినఁ గమలమొందుకు ? చంద్రుఁ
డెందుకు ?

ఉపమేయమే యుపమాన ప్రయోజన భూర్వహమగుచున్నది.
కనుక యుపమాన కై మర్థ ముపమాన తిరస్కారమును సాధించును.
కావున నిది ప్రతీప మైదవది. మఱియు,

నలునికీర్తిప్రతాపములుండఁ జంద్ర సూర్యు లెందుకని
బ్రహ్మకుఁ దోచినపుడెల్ల నతఁడు చంద్ర సూర్యులను
బరివేషకై తవమునఁగుండలించుచున్నాఁడు. (ఉపమాన
కై మర్థము.)

కొంతమంది (దండ్యాదులు) అనన్వయోపమేయోపమప్రతీపముల కుపమాది విశేషత్వముచే నుపమలో నంతర్భావమునుఁ దలంచిరి. మఱి కొందఱు (వామనాదులు) పంచమ ప్రతీప్రకార ముపమానాజ్ఞేప రూపము కావున నాజ్ఞేపమందురు.

5. రూపకాలంకారము.

విషయియొక్క యభేద తాద్రూప్యములచే విషయ మును రంజింపఁచేయుట రూపకము. అది యాధిక్య న్యూనత్వానుభయోక్తులచేతఁ ద్రివిధము.

ఉ॥ 1. ఈతఁడు పురములను దహించిన యీశుడే.

2. ఈతఁడు మూడవకన్న లేని యీశ్వరుఁడు.

3. వస్తుతస్తు ప్రతీపమున నాద్యత్రయమందే సామ్యమున్నది. కాని చతుర్థ పంచమ భేదములందది లేనేలేదు, కావున నంత్యద్వయ మెన్నడు నుపమాంత ర్భూతము కానేరదు. ఆద్యత్రయమందు సాధర్మ్యమున్నను నది చమత్కారము గూర్చి ప్రధానప్రయోజకముకాదు. సాధర్మ్య మూలకమగు తిరస్కారమే చమ త్కార ప్రయోజకముగా వివక్షింపఁజడినది కాని సాధర్మ్యమే వాచ్యమై చమత్కార ప్రయోజకముగా వివక్షింపఁబడలేదు కావున నాద్యత్రయముకూడ నుపమాంతర్భూత మనుట సంగతముకాదు. అట్లే యనన్వయోపమేయోపమలందును జమత్కారమును గూర్చి సాదృశ్యము సాక్షాత్ప్రయోజకముకాదు. ఇంక నేమంటే ద్వితీయ సదృశ్య వచ్చేదోపాయ మగుటచేతనే సాదృశ్యము చమత్కార ప్రయోజకము. కావున నివియు నుపమాంతర్భూతములనుట సరిపడదు. అటుగాక సాదృశ్యవర్ణన మాత్ర ముననే యుపమాంతర్భావమును జెప్పుచో 'చైత్ర్యగాంభీర్యాది గుణములచే నీవా సమద్రునితో సమానుండవు శరీరముచేతనే భేదము' అను నిట్టివ్యతిరేకాలంకారము కూడ నుపమాంతర్భూతము కావలసివచ్చును. అక్కడ సాధర్మ్యముతోఁ గూడిన వైధర్మ్యమే చమత్కారమునఁ బ్రధానము కాని సాధర్మ్యమాత్రము కాదన్నచో నీ సమాధానము ప్రతీపాదులందును దుల్యమేయని సహృదయు లెఱుంగుదురుగాక. వామన మతమునను నిట్టి యస్వారస్యమునే యెఱుంగునది. ఆజ్ఞేపము ప్రతిషేధ నిమిత్త మగుటచే నుపమాన తిరస్కార రూపమునఁ జమత్కారప్రయోజకమగును. ఇట్టి యస్వారస్య మామతములం దుండుటచేతనే గ్రంథకర్త కొందఱుందురనెను.

3. ఇతఁడు సమదృష్టినొంది భూమినిఁ బాలింప వచ్చిన శంకరుఁడు.
4. ఈమె ముఖచంద్రునిచే నేత్రానందము కల్గుచుండఁ జంద్రుఁడెందుకు ?
5. ఈ సాధ్వీ సుధాబ్ధినుండి పుట్టని మణియొక లక్ష్మి.
6. ఈ ముఖచంద్రుఁడు కళంకియగు చంద్రునికంటె నతిశయించుచున్నాఁడు.

విషయి ఉపమానమగు పద్మాదికము. విషయ ముపమేయము వర్ణనీయము నగు ముఖాదికము. ఉపమానపు రూపుతో నుపమేయమును రంజింపఁజేయుట రూపకము. అన్యరూపముచేత రూపము కలదిగాజేయఁబడుటచే రూపకమయ్యెను. ఆరంజన మొకచోఁ బ్రసిద్ధోపమానాభేదమునఁ బర్యవసన్నమగును. మఱొక్కచోట భేదమగపడుచునే యుపమాన ధర్మారోపమాత్రమునఁ (ఉపమాన కార్య కారిత్య రూపమున) బర్యవసానమొందును. అందువలన రూపకమభేదరూపకము తాద్రూప్య రూపకము నని రెండు విధములు. ఆ ద్వివిధ రూపకము ప్రత్యేకము ప్రసిద్ధోపమానముకంటె నాధిక్యవర్ణనమున న్యూనత్వవర్ణనమున సమత్వోక్తి చేతను ద్వివిధము. ఇట్లు రూపకమాలు విధములు. ఈతఁడు ఇత్యాదిగాఁ జూపఁబడిన మూఁడుదాహరణములు నభేదరూపకములు. ఈమె ముఖచంద్రుని ఇత్యాదిగాఁ జెప్పఁబడినవి తాద్రూప్య రూపకములు. ఆధిక్యన్యూనత్వ సమత్వము లుద్దిష్ట క్రమమునకు వివరితముగ నుదాహరింపఁబడినవి. పురదగ్గయను పిశేషణముచే వర్ణనీయుఁడగు రాజునందు శివాభేదమును బ్రకటించుటవలన శివుని పూర్వావస్థకంటెఁ బ్రకృతమగు రాజభావావస్థయందు న్యూనత్వాధిక్యముల వర్ణింపక పోవుటవలన మొదటియుదాహరణ మనుభయా భేద

రూపకము. రెండవ యుదాహరణమున మూడవ కన్న లేనియని చెప్పటచే బూర్వావస్థకంటె న్యూనత చూపుటవలన నిది న్యూనా భేదరూపకము. న్యూనత్వవర్ణనముకూడ సభేదమును దృఢపరచున దగుటచే సధిక చమత్కారము కలది. విషమదృష్టివీడి జగద్రక్షకత్వమును జెప్పటచే శివునికీ బూర్వావస్థకంటె బ్రకృతమగు రాజభావా వస్థయూ దుత్కర్మను బ్రకాశింప జేయుటవలన మూడవది యధికాభేద రూపకము. ఇట్లు మీది తాద్రూప్య రూపకోదాహరణములందును గ్రమముగా సమన్యానాధిక భావము లూహింపఁదగును. ఈ క్రమము ననుసరించినచో లక్ష్యోంతరములీఁబడును.

‘శారద చంద్రికచే నిశదపులినమగు సరయానదీ సైకతమున నిద్దట సిద్ధయవకుల కీట్లు చాలసేపు వాదద్యూత మయ్యెను. అందొకఁడు కైటభుని బ్రథమ నిహతునిఁ గాను మఱొకఁడు కంసుని బ్రథమ నిహతునిగాను జెప్పెను. ఆ నీవు నిజము చెప్పుము. అందు నీచే నెవఁడు ముందు జంపఁబడెను ?

ఇచట ఆనీవనుటచే నెవఁడు కంసకైటభులకు హంత గరుడ ధ్వజాఁడో యాతని తాదాత్మ్యమును బ్రకృతుండగు రాజునకుఁ బ్రతి పాదించి యాతనిఁగూర్చి కంసకైటభవధల పౌర్వావర్యప్రశ్నవ్యాజముచే రాజునందు భగవత్తాదాత్మ్యము బలపరుచుటవలనను బూర్వా వస్థకంటె సుత్కర్మాపకర్మల వెల్లడింపక పోవుటవలన ననుభయాభేద రూపకము.

4. చంద్రజ్యోత్స్నావిశదపులినే సైకతేస్మిన్నరయ్యా
వాదద్యూతం చిరతరమభూత్సిద్ధయానోః కయోచ్ఛితమ్ ।
ఏకో వక్త్రీ ప్రథమనిహతం కైటభం కంసమన్య
స్సత్త్వం తత్త్వం కథయ భవతా కోహత స్తత్ర పూర్వమ్ ॥

బ్రహ్మ కాంతాకనకములందు భ్రాంతిని రెండు విధములు గావించెను. ఆ రెంటియందు దానలేనివాఁడు సాక్షాన్మానవాకృతిఁదాల్చిన మహేశ్వరుఁడే.

ఇట సాక్షాత్తును విశేషణముచే విరక్తునికిఁ బ్రసిద్ధ శివతాదాత్మ్యముఁ జూపి మానవాకృతియని దివ్యమూర్తికి లోపమును దెలుపుట వలన న్యూనాభేద రూపకము.

‘ఓరాజా ! స్త్రీపురాగా నీనముద్రము వణకుచున్నదేమి ?
నీవు సేతుమంథనకర్తవని భయపడుచున్నదేమో ?
ఇప్పుడు నీకు ద్వీపాంతరమునను లోబడనివాఁడులేడే ?
నిన్ను లక్ష్మీ సేవించుచునే యున్నదే !

ఇచట సేతుమంథన కర్తయని సేతువునకు సమృత మథనమునకుఁ గర్తయగు పురుషోత్తమునితో వర్ణనీయుండగు రాజున కభేదముంజెప్పెను. అట్లయ్య నీర్థాక సేతుబంధమునకా ? యమృతమథనమునకా ? యని సముద్రుఁడు భయపడనక్కరలేదు. ద్వీపాంతరములుకూడ నీకు లోబడి యుండుటచేతఁ బూర్వమువలె ద్వీపాంతరమున జయింపవలసినది లేక పోవుటచేతను, లబ్ధలక్ష్మీకుండవగుటచేతను, బంధన మంథన ప్రసక్తులు లేక పోవుటవలనఁ బూర్వావస్థకంటెనుత్కర్షణ నెల్లడించుటచే నధికాభేదరూపకము

5. త్వయ్యాగ తే కిమితి వేపత ఏష సింధుః

త్వం సేతుమంథకృదతః కిమసౌ విభేతి ।

ద్వీపాంతరేఽపి న హి తేఽస్త్వవశంవదోఽద్య

త్వాం రాజపుంగవ నిషేవత ఏవ లక్ష్మీకి ॥

ప్రేయసీ ! నీముఖచంద్రుడాలోక మాత్రమునఁ బద్మ
కాంతినిఁ బరిహరింపఁడా ? కనులకానందమును గలిగిం
పడా ? మకరకేతను మురిపింపఁడా ? అతఁడుండ నిక
నీయపరశీతాంశు వుదయించు టమృతదర్పమున నై నచో
నదియు నీబింబాధరమున నున్నదే !

ఇచట సపరశీతాంశువనుటచే ముఖచంద్రునికిఁ బ్రసిద్ధ చంద్రుని
కంటె భేదమును బ్రకటించి దానికిఁ బ్రసిద్ధ చంద్రకార్యకారిత్వ
మాత్రమును దెల్పుటచే నుత్కర్షాపకర్షలఁ జూపకుండుటవలన నను
భయ తాద్రూప్యరూపకము.

వ్యాసుఁడు నాలుగు మోములులేని బ్రహ్మ. రెండు
బాహులు కల యపరవిష్ణువు, ఫాలనేత్రములేని శివుఁడు.

ఇచట సపరవిష్ణువను విశేషణమువలన మూఁటియందును
తాద్రూప్యమాత్రవివక్ష ప్రకటింపఁబడినది. చతుర్వదనత్వాది వైకల్యము
చెప్పఁబడినది కనుక న్యూనతాద్రూప్యరూపకము. ఇది విశేషోక్తి
కుదాహరణమని వామనమతము. ఒక గుణమునకు హాని చెప్పినప్పుడు
మిగిలిన గుణమువలన వచ్చు సామ్యము ప్రబలమగుట విశేషోక్తి యని
వామనుఁడు చెప్పెను.

6. కిం పద్మస్య రుచిం న హంతి సయనానందం విధత్తే న కిం
పృథ్విం వా రుషశేతసస్య కరుతే నాలోకమాత్రేణ కిమ్ ।
వత్త్రేంద్రా తప సత్యయం యదపరశీతాంశురుజ్జ్వంభతే
దర్పస్యాదమృతేన చేదిహ తదప్యస్త్రేవ బింబాధరే ॥

ఆలోక మాత్రమున, ఈపదము మొదటిమాడు క్రియలతోనన్వయించును.
ఆలోక మాత్రమున=ప్రకాశముచేత, కనబడుటచేత
పద్మ కాంతిని=పద్మశోభను, పద్మములందు ప్రీతిని
మకరకేతనున్=సముద్రుని, మన్మథుని.

‘ఓజడుండ! ప్రాణములుపోగా దమయంతి మనస్సు నాయందు లీనమగునని తలచుచుంటివా? అట్లు తలంపకు. స్మరవిబుధుండ ప్రాణప్రయాణకాలమనఃప్రవేశ ప్రయోజకశ్రుతివిషయమునః నలముఖేందునిగా నాకిం జెప్పెను నిజము.

ఇచట దమయంతీకృతచంద్రోపాలంభమునః బ్రసిద్ధ చంద్రుడు నిర్మాణకాలిక మనః ప్రవేశ శ్రుతి తాత్పర్య విషయము కాఁడు, నలముఖచంద్రుడే శ్రుతి తాత్పర్య విషయము అని యా చంద్రుని కంటె నితని కాధిక్యము తెలుపుటవలన నధిక తాద్రూప్యరూపకము.

రూపక సంబంధమగు సావయవత్వనిరవయవత్వాది భేదములు చిత్రమీమాంసయందుఁ జూడఁదగును.

6. పరిణామము.

విషయి విషయస్వరూపముతోఁ గార్యకారియగుచోఁ బరిణామమగును- ఉ॥ మదిరేక్షణ విరిసిన కనుదమ్మితోఁ జూచుచున్నది.

ఎచట నారోప్యమాణమగు విషయి యేదేని కార్యమునకుపయోగించునదిగాఁ గూర్పబడినదై స్వయముగ దాని కాకార్యోపయోగిత్వము లేక పోవుటవలనఁ బ్రకృత (విషయ) రూపతాపరిణతినిఁగోరునో యచటఁ బరిణామాలంకారము. ఇటనుదాహరణము మదిరేక్షణ ఇత్యాది. ఇచట మయూర వ్యంసకాది (మయూరము, వ్యంసకము)

-
7. కిమనుభిర్ఘ్నైతైరడ మస్యనే
మయి నిమజ్జతు భీమసుతామనః ।
మమ కిల శ్రుతిమాహ తదర్థికాం
నలముఖేందుపరాం విబుధస్మృతః ॥

సమాసముచేత ను త్తరపదార్థము ప్రధానమగుటంబట్టి యబ్జమే వీక్షణోపయోగిగఁ గూర్పబడుచున్నదికాని దృక్కుకాదు. దృక్కు అబ్జము వంటిది (దృగబ్జమివ) అనునుపమిత సమాసము నాశ్రయించినచోఁ బూర్వపదార్థము ప్రధానమగునుగదా యన వీలులేదు. ఏలన, విరివి చెందుటయను సామాన్య ధర్మప్రయోగము లేనప్పుడే యుపమిత సమాసము వచ్చును. (ఉపమితం వ్యాఘ్రూదిభిస్సామాన్యాప్రయోగే) అని యనుశాసనముండుటంబట్టి. అబ్జమునకు వీక్షణోపయోగిత్వము స్వ (అబ్జ) స్వరూపముతో సంభవింపకపోవుటవలన నది ప్రకృత దృక్స్వ రూపతాపరిణతిని గోరుటచేఁ బరిణామాలంకారము.

వ్యస్తమున లక్ష్యము.

తనతో మూడవవాడగు నీరాముఁడు శివశిరోమాలి కను గంగనుదాటి, యా నావికునకు సౌమిత్రిమైత్రీ రూప మగు పడవసుంకమును (రేవురేటు) నుపకారరూపముగ నిచ్చెను. పిదప ముచ్చటతోఁ గనులు విరియించుకొని చూచుచు వ్యామగ్రాహ్యస్తనలగు శబర యువకు లెట్టకేని జిత్రకూటమునకు కొంచెముసేపు వెంటరాఁ బయనించెను.

ఇచట నారోపింపఁబడిన పడవసుంకము లక్షణ సన్నిహిదరూపత నొందుటచే గుహాపకారరూప కార్యమున కుపయోగించినది కాని తనకుఁ దానె ప్రకృతోపయోగి కాలేదు. గుహుఁడు రామానుగ్రహ మాత్రాభిలాషికాని ధనాభిలాషికాక పోవుటంబట్టి. ఇదిపరిణామాలంకారము.

-
8. తీర్త్వా భూతేశమాఖి సజమమరధునీమాత్మనాసౌ తృతీయ
స్తస్మై సౌమిత్రిమైత్రీమయముపకృతవానాతరం నావికాయ ।
వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిశ్చబరయువతిభిః కాతుకోదంచదక్షం
కృచ్ఛాదన్వీయమానః క్షణమచలమథో చిత్రకూటం పతన్థే ॥

7. ఉల్లేఖాలంకారము.

ఒకవస్తువు ననేకులనేక విధముల నుల్లేఖించు టుల్లేఖము.
అతఁడు స్త్రీలకు మన్మథుఁడుగను యాచకులకుఁ గల్ప
తరువుగను శత్రువులకు యముఁడుగను గోచరించెను.

ఎచట ననేకవిధ ధర్మములతోఁగూడినయొకవస్తువే యా యా
ధర్మసంబంధరూపమగు నిమిత్తభేదమువలన ననేకు లగుగ్రహితలచే
ననేక విధములుగ నుల్లేఖంపఁబడునో యచట నుల్లేఖాలంకారము. అనే
కవిధముల నుల్లేఖించుటలో రు చ్యుత్థిత్వ భయాదికము తగురీతిగాఁ
బ్రయోజక మగును. రుచి యన నభిరతి అర్థిత్వమనఁ గోరిక. ‘అతఁడు’
ఇత్యాది యుదాహరణము. ఇచట సౌందర్య వితరణ పరాక్రమ
శాలియగు రాజాకండే స్త్రీలచేతను నర్థులచేతను బ్రత్యర్థులచేతను
రు చ్యుత్థిత్వ భయములచేఁ గాముఁడుగఁ గల్పతరువుగఁ గాముఁడుగఁ
జూడఁబడెను. మఱి,

వృద్ధాంగనలచే గజరక్షకుఁడని యువతి సమాహముచే
లక్ష్మీపతియని బాలికలచే సహజసుందరవేషుఁడని
సోత్కంఠముగా శౌరి చూడఁబడెను.

ఇచటనెతఁడట్లు భీతము భక్తము నగు గజమును తొందరగా రక్షిం
చెనో యతఁడే యీ పురుషోత్తముఁడని సంసారభీతిచే నభయార్థినులగు
వృద్ధాంగనలచే నీకృష్ణుఁడు మధురలోఁ బ్రవేశించుచుఁ జూడఁబడెను.
ఎతఁ డట్లుచంచల యని ప్రసిద్ధయగు లక్ష్మీకే గామోపచారములందలి
నేర్పుచే నిత్యవల్లభుఁడో యాతఁడే యీ దివ్యయువకుఁ డని యువతి
సంఘముచేత నుత్కంఠతోఁజూడఁబడెను. బాహ్యరూపవేషాలం
కార దర్శనలాలన లగు బాలికలచే నప్పటి వేషాలంకార యుక్తుఁడుగఁ
జూడఁబడెనని యనేక విధముల నుల్లేఖించుట. పూర్వోదాహృతో

ల్లేఖము కామత్వాద్యారోప రూపకసంకీర్ణము. ఇది శుద్ధము. ఈ రెంటి కిదియేభేదము.

9-(1) ఒక వస్తువు నొకఁడే విషయ భేదముచే ననేక విధముల నుల్లేఖించినను నుల్లేఖమే యగును. ఇతఁడు వాగ్విషయమున గురువు. క్రిందివిషయమున నర్జునుఁడు. వింట భీష్ముఁడు నగుచున్నాఁడు.

గ్రహీతృ భేదములేకున్నను విషయభేదముచే ననేకవిధముల నుల్లేఖించుటయు నుల్లేఖమగును. వాగ్విషయమునఁ జాల సమర్థుఁడు ఇత్యాదివలె బృహస్పతి యను సర్థాంతరమునఁగూడఁ జేర్చుటవలన నీయుదాహరణము స్లేష సంకీర్ణము. శుద్ధోదాహరణము

కుచములందు స్థూలము నడుమున సన్నము కనులందు పొడవు నితంబమున విశాలము నధరమున నరుణమున జిత్తమున దయాశాలియునగు శివుని భాగధేయము నా చిత్తమున నిలుచుగాక.

8, 9, 10 స్మృతి భ్రాంతి సందేహాలంకారములు.

స్మృతి భ్రాంతి సందేహములచే, స్మృతి, భ్రాంతి, సందేహము, అను నలంకారములు మూఁడును నగును.

1. ఉ॥ పద్మమును జూచినపుడు నాకుఁగాంతా ముఖము తలంపునకు వచ్చును. 2. ఈ మధుపము నీ మోమును

9-(1). దీక్షితులవారు కువలయానందమున నుల్లేఖమును రెండు విధములుగానే వివరించి తన చిత్రమీమాంసయందు రెండవభేదమును వివరించుచు ‘గ్రహీతృభేదాభావేపి విషయాశ్రయ భేదతః, అనివిషయభేదముతోఁగూడ నాశ్రయ భేదమును జేర్చెను. జగన్నాథుడు తన రసగంగాధరమున నీరెంటినే కాక సమానాధికరణ, సంబంధులను మఱి రెంటినిఁగూడఁజేర్చి యుదాహరించెను, మొత్తముమీద నీయుల్లేఖమున మొదటి భేదమండఱి కొక్కటిగనున్నను రెండవభేదము విషయా, శ్రయ, సమానాధికరణ, సంబంధి, ప్రభేదములచే నాలుగు విధముల విస్తరిలెను.

జూచి పద్మమనుకొనుచున్నది. కి.కానినాకుఁబద్మమా?

చంద్రుడా? యని నిర్ణయము తేలలేదు.

సాదృశ్యముచేఁ గూర్పఁబడిన స్మృతి భ్రాంతి సందేహములచే స్మృతిమంతము భ్రాంతిమంతము సందేహము నని స్మృత్యాది పద ఘటితమై యలంకార త్రయ మగును. అదియుఁ గ్రమముగ నుదాహరింపఁబడినది. లక్ష్యాంతరము,

“⁽¹⁾దివ్యలకుఁగూడ నచ్చెరువు గొల్పుదాని వికసితార విందమును జేతఁదాల్చినదాని నీటనుండి వెలువడి వచ్చుదాని నొకసుందరి నిందిరనుంబోలె నెదుటఁ దిలకించి శౌరి సముద్రమథనమును గూడ స్మరించెను.

తొలుతటిస్మృతిమదలంకారోదాహరణమునసదృశమునకేస్మృతి. ఇందు సదృశలక్ష్మీస్మరణపూర్వకముగఁదత్సంబంధియగు సముద్రమథ సముయొక్కయు స్మరణము, అని మొదటికంటె భేదము. (మాఘమున జలక్రీడావర్ణనమునందలి దీ పద్యము.)

తుమ్మెద మోదుగు పూ వను భ్రాంతిచేఁ జిలుకముక్కున వాలుచున్నది. చిలుకయు నేరేడుపం డను భ్రాంతిచే నా తుమ్మెదను బట్టఁజూచుచున్నది.

ఇచటఁ బూర్వోదాహరణముకంటె నన్యోన్య విషయ భ్రాంతినిఁ గూర్చుట విశేషము.

దుర్జనులు జీవచగ్రహణమున నమ్రులగుదురు. దానిని గ్రహించి యున్నతులగుదురు. వీరేతమున కన్నలా? తమ్ములా?

9-(2) దివ్యానామపి కృతకస్మయాం పురిస్తా

దంధస్తః స్ఫురదరవిందచారు హస్తామ్ ।

ఉద్వీగ్య క్రియమిష కాంచిదుత్తరంతీ

మస్మాక్షీజ్వలనిధి మంథనస్యశౌరిః ॥

పూర్వోదాహృతసందేహము ప్రసిద్ధకోటికము. ఇది కల్పిత కోటి కము.

11. అపహ్నవాలంకారము.

అవర్ణ్యపు ధర్మము నారోపించుటకై వర్ణ్యపు ధర్మమును గప్పిపుచ్చుటపహ్నవము. ఉ॥ ఈ వస్తువు సుధాం శువుకాదు మతేమంటే ? వియ న్నదీపుండరీకము.

వర్ణనీయమగు వస్తువునందు తత్సదృశవస్తువుయొక్క ధర్మము నారోపింపఁగోరి యావర్ణనీయవస్తువుయొక్క ధర్మమును దాచిపెట్టుటకాని, కవి మతివికాసముచే నుత్ప్రేక్షితమగు ధర్మాంతరమును గప్పిపుచ్చుట కాని శుద్ధాపహ్నతి యగును. ఎట్లన ! చంద్రునియందు వియన్నదీ పుండరీకత్వము నారోపించుటకై చంద్రధర్మమగు చంద్రత్వమును గప్పి పుచ్చుట. మఱియు,

చంద్రునియందలి నలుపును గొందఱు కలంకముగాను,
మఱిగొందఱు సముద్రపంకముగాను నితరులు సారం
గముగాను వేఱుమంది భూచ్ఛాయమునుగాను దలంచిరి.
మేము, రాత్రి చంద్రుఁడు తిన్నకటికి చీకటిఁగాఁ జెప్పు
చున్నాము.

ఇచట నుత్ప్రేక్షా సిద్ధ ధర్మములను నితరమతములుగాఁ జెప్పుటచే నపహ్నవ మర్థసిద్ధము.

హేత్వపహ్నతి.

శుద్ధాపహ్నతియే యుక్తితోఁగూడినచో హేత్వపహ్నతియగును. ఉ॥ ఈతఁడు దారుఁణుఁడగుటచేఁ జంద్రుఁడౌకాఁడు. రాత్రియం దుండుటచే సూర్యుఁడు కాఁడుఁ సముద్రమునఁ బుట్టిన బడబాగ్ని యగును.

ఇచటఁజంద్రునందె దారుణత్వ నై శత్రవ్యము క్తులచేఁజగ్రద్రవసూర్య
త్వములఁగప్పిపుచ్చుట బడబానలత్వ మారోపించుటకే. మఱియు,

కవ్యపుఁగొండరాళ్లయొక్క దెబ్బమచ్చుచంద్రునందున్నది.
అది ఛాయ, మృగము, శశము, అనుట పామరోక్తి,
(తేలియనిమాట) వాని కచట నేవిధముగను బ్రసక్తియే
లేదు.

ఇచటఁ జంద్రునిలో మంథన సమయమునఁ దగిలిన మందరపర్వతపు
రాళ్ల దెబ్బయొక్క మచ్చకేకాని ఛాయాదులకుఁ బ్రసక్తియే లేక
పోవుటవలన ఛాయాత్వాద్యపహ్నవము పామరవచనమని చెప్పటచేఁ
బ్రకటింపఁబడినది.

పర్యస్తాపహ్నతి.

ఆ ధర్మనిహ్నవము వర్ణమున నాధర్మము నారోపించుట
కే యైనఁ ¹⁰పర్యస్తాపహ్నతి యగును. ఉ || ఇతఁడు
సుధాంశువుకాఁడు. మఱిమంలేప్రేయసీముఖమే సుధాం
శువు.

10. పర్యస్తాపహ్నతి యన శుద్ధాపహ్నతికి విపరీతమగుట. ఆపర్యస్తత్వ
మేమన :—

శుద్ధాపహ్నతి యందారోపనిషేధములకు సామానాధికరణ్యము (ఒకటనే
రెండునుండుట.).

పర్యస్తాపహ్నతి యందారోప నిషేధములకు ఆసామానాధికరణ్యము (రెండో
కటనుండుమి). శుద్ధాపహ్నతిలో సుధాంశువునందే సుధాంశుత్వ నిషేధము, పుండరీ
కత్వారోపము నుండును.

పర్యస్తాపహ్నతి యందన్ననో! సుధాంశువునందు సుధాంశుత్వ నిషేధము
ప్రేయసీముఖమున సుధాంశుత్వారోపము నగుటచే నొకట రెండు లేవు. ప్రాచీన
లక్షణ విరుద్ధ మయ్య నీ భేద మలంకార రత్నాకరాద్యను సారముగఁ జెప్పఁబడినది.

ఏ కావ్యమున నొక వస్తువునందు దాని ధర్మము లేదని చెప్పుట మఱొక వస్తువునం దాధర్మము నారోపించుట కగునో యచటఁ బర్యస్తాపహ్నవాంకారము. ఎట్లనఁ జంద్రునందు చంద్రత్వము లేదనుట దానినిఁ గాంతాముఖమునం దారోపించుటకే. మఱియు,

కాలకూటము విషము కాదు. లక్ష్మీ విషము. జనులీ
విషయమును విపరీతముగఁ దలఁచుచున్నారు. శివుఁడు
కాలకూటమును ద్రాగి సుఖముగ మెలకువతో
నున్నాఁడు. కేశవుఁడు లక్ష్మీనంటి నిద్రచే మోహము
నొందుచున్నాఁడు.

పూర్వోదాహరణమున హేతూక్తి లేదు. ఇచట నది యుగడుట విశేషము. అందువలనఁ బూర్వాపహ్నవము వలెనేయిందును (శుద్ధ పర్యస్తాపహ్నాతి హేతు పర్యస్తాపహ్నాతియని) రెండువిధము లుండుట నెఱుంగవలెను.

భ్రాంతాపహ్నాతి.

ఇతరుని ప్రశ్నమునందలి భ్రాంతినిం బోగొట్టుట భ్రాంతాపహ్నాతి. ఉ॥ నాకు వణుకుతోఁగూడఁ దాపము కలుగుచున్నది. జ్వరమువలననా ? సఖి ! కాదు. మద నునివలన.

ఇచట తాపము కలుగుచున్నదని స్మరవృత్తాంతము చెప్పుచుండ నది జ్వరమువలననా ? యని ప్రశ్నింపఁ గాదు మదనునివలన నని నిజము జెప్పి భ్రాంతి నివారణ చేసెను. మఱియు,

నాగరికుఁడా ! సమధికోన్నత మగు సీమహిషమున తిరు
వైపులఁదోక యున్న దేమి ? కాదు మహిషముకాదు.
అది కరికలభము. ఇది దీని తొండముకాని తోక
కాదు.

ఇది సంభవద్రావణి పూర్వీక యగు భ్రాంతాపహ్నతియం దుదాహరణము.

కల్పితభ్రాంతిపూర్వ యగు భ్రాంతాపహ్నతి యం దుదాహరణ మెట్లంటే.

11 కుసుమశర ! హరభ్రాంతిచే నన్నేల బాధింతువు ? ఇది వేణిగాఁ జేయఁబడిన కేశపాశము కాని జటకాదు. ఇది కంఠమునందలి కస్తూరికాని కాలకూటము గాదు. ఇది కుసుమముగాని శిరసునందలి చంద్రరేఖకాదు. ఇది ప్రియ వియోగమునఁ గలిగిన పాండిమకాని శరీరము నందలి భస్మముకాదు.

పూర్వమువలె బ్రశ్న లేక పోవుటంబట్టి యిచట కల్పితభ్రాంతి 'జట కాదు' ఇత్యాది నిషేధమాత్రముచే నూహింపఁదగినది. దండి దీనిని తత్వాఖ్యానోపమ యని యుపమా భేదమునుగాఁదలఁచెను.

ఇది పద్మము కాదు ముఖమే. ఇవి తుమ్మెదలు కావు కన్నులే. అని స్పష్టమగు సాదృశ్య ముండుటవలనఁ దత్వాఖ్యానోపమ యిష్టము అని చెప్పెను.

ఇతరుని ప్రశ్నకు నిజము దాచి సమాధాన మిచ్చినచో, ఛేకాపహ్నతి యగును. ఉ॥ గోలపెట్టుచు నాపాద మునఁ బడెను. కాంతుఁడా ? కాదు నూపురము.

11. జటానేయం వేణీకృతకచకలాపో న గరళమ్

గళే కస్తూరీయం శిరసి శశిరేఖా న కుసుమమ్ ।

ఇయంభూతి ర్నాంకే ప్రియవిరహజన్మా ధవళిమా

పురారాతి భ్రాంత్యా కుసుమశర ! కింమాంప్రహళసి ॥

దండితలఁచెననుటలోని యస్వారస్యమేమన, ఉపమాబోధకమగు వలెమున్నగు నవి లేకున్నను నుచు సంగీకరించినచో రూపకముకూడ నుపమ కావలసివచ్చుననుట స్పష్టము.

ఛేకాపహ్నుతి.

ఒకనిఁ గూర్చి చెప్పు మఱొకని రహస్యోక్తి నితరుఁడు విని ప్రశ్నింపఁగాఁ దనమాటకు వేఱుభావముచెప్పి నిజమును దాచినచో ఛేకాపహ్నుతియగును. ఎట్లన, నాయొక నర్మసఖితో “ గోల పెట్టుచు నాపాదమునఁ బడెనని తననాయకుని వృత్తాంతము చెప్పుచుండ దాని విని కాంతుఁడా? యని శంకించిన యితర కాంతతో కాదు, నూపురము, అని చెప్పి కప్పిపుచ్చుట. మఱియు,

సీత్యారమును బోధించును. అధరమును గాయపఱచును. గగుర్పాటుఁ గలిగించును. నాగరికుఁడు కూడెనా? కాదు కాదు, చెలి! చలిగాలి.

ఇది యర్థ యోజనచే సత్యగోపనమున కుదాహరణము. శబ్ద యోజనచే సత్యగోపనమెట్లన,

“ఎల్లప్పుడు పద్మ లోచనములు తలపున నాడుచున్నవి. నాభావమునీలకుంతలములందు నిలిచియున్నది. నే ననంత విలాసముల కమ్ముడుపోయి నీకుఁ గింకరుఁడ నైతిని. అను న్నవ్వు వాక్కుల విని రాధ రోషముతోఁ గృష్ణుని బెడరింపగా నామాటలను రాధాపరముగఁజెప్పు క్రీడా విటుఁడు మిమ్ము రక్షించు గాత.

12. పద్మే త్వన్నయనే స్మరామి సతతం భావో భవత్కుంతలే
 సీలే ముహ్యతికిం కరోమి మహితైః క్రితోఽస్మితే విద్రమైః ।
 ఇత్యుత్స్వన్నవచో నిశమ్యసరుషా నిర్భర్త్యైతో రాధయా
 కృష్ణస్తత్పరమేవ తద్వ్యపదిశన్ క్రీడావిటః పాతుషః ॥

పద్మ లోచనములు=పద్మ ! నీకన్నులు. పద్మములవంటికన్నులు. నీల కుంతలము లందు=నీలా! నీకుంతలములందు, నల్లనికుంతలములందు. అనంత విలాసములకు=ఓ అనంత! నీ విలాసములకు, అపరిమితమగు నీ విలాసములకు నని శ్రీ నీలా భూ పరముగను, రాధాపరముగను నన్వయము.

ఇదంతయు వివక్షితము కాని విషయము యొక్క యోజనమందుదాహరణము. విషయ మొక్కటి యైనను నవస్థాభేదముచే యోజనమందుదాహరణము.

వంశక యొకతె భర్తను జూచి చెలి యనుకొనియుపవతి
నృతాంతము చెప్పుచు భర్తగా నెఱింగి నఖి ! పిమ్మట
మెలకువ వచ్చె నని పూర్తి చేసెను.

కైతవాపహ్నుతి

వ్యాజాది పదములచే ధర్మనిహ్నవము స్పష్టమైనచోఁ
గైతవాపహ్నుతియగును. ఉ॥కాంతాకటాక్షము లను
కైతవమున మదనబాణములు బయలుదేరుచున్నవి.

ఇచట నసత్యత్వమును జెప్పు కైతవ పదముచే నివి వెడవింటివాని
తూపులుకాని కలికి చూపులు కా వను దాపరికము తోచుచున్నది.
మఱియు,

¹³నీటివార్తయైన లేని వనమధ్యములందు తరువులు దిన
మధ్యమునందలి యెండకెండి చెట్టు తొఱ్ఱలనుండి పుట్టిన
కారుచిచ్చుమంట లనుమిషచే నాలుక చాచుకొని
నీటినిఁ గోరుచున్నవి.

13. రి క్షేష వారికథయాపి వనోదరేషు

మధ్యాహ్నజృంభిత మహతపతాప తప్తాః ।

స్కంధాంతరోత్థిత దవాగ్నిశిఖాచ్ఛలేన

జిహ్వం ప్రసార్య తరవోజల మర్థయంతే ॥

12. ఉత్ప్రేక్షలంకారము.

ఉహ యుత్ప్రేక్ష. అది వస్తు హేతు ఫలరూపమునఁ ద్రివిధము. అందు మొదటిది ఉక్తవిషయ, యనుక్త విషయ యని రెండు విధములు. తక్కిన రెండును సిద్ధ విషయ యసిద్ధ విషయ యని రెండేసి విధములు.

తమమును జక్రవాకవిరహానల జన్యధూమ సమితిగాఁ దలంతును. తమము అంగముల నలదుచున్నది కాఁబోలును ! ఆకసముకాటుకను గురియుచున్నదేమో ! యను న్గ్లునుండెను. 3. ప్రేయసీ ! నీవృదుపదములు నేల మోపుటవలన నుమా యెఱ్ఱవాఱినవి.

4. చంద్రుఁడు త్వన్ముఖకాంతి నొందు నభిలాషచేఁ బద్మములతో విరోధించుచున్నాఁడు, నిజము. 5. కుచ ధారణమునకై నీనడుము నువర్ణదామములతో బిగింపఁ బడినదా ! యేమి ? 6. పద్మము త్వత్పద సాయుజ్యము నొందుటకుఁ గాఁబోలు జలవాస తపమొనరించుచున్నది.

ఉపమాన ధర్మసంబంధ రూపమగు నిమిత్తముచే నుపమేయమం దుపమా నాభేదము నూహించుట ఉత్ప్రేక్ష యగును. అది వస్తుహేతు ఫల రూపముల గోచరించుటచేఁ ద్రివిధము. వీనిలోపల నొకవస్తువునకు మఱొకవస్తువుతో నభేదము నుత్ప్రేక్షించుట యను మొదటి వస్తూత్ప్రేక్షయే స్వరూపోత్ప్రేక్ష యనఁబడును. కారణము కాని దానినిఁ గారణముగను ఫలముకాని దానిని ఫలముగను నుత్ప్రేక్షించుట హేతూత్ప్రేక్ష ఫలోత్ప్రేక్ష యగును. వీనిలో మొదటిదగు స్వరూపోత్ప్రేక్ష ఉక్త విషయ అనుక్తవిషయ యనిద్వివిధము. తక్కిన హేతుఫలోత్ప్రేక్షలు సిద్ధవిషయ అసిద్ధవిషయ యని ప్రత్యేకము రెండేసి విధములు. ఇట్లా ఋత్ప్రేక్షలకు 'తమము' ఇత్యాదులు క్రిమముగనుదాహరణములు,

సంధ్యాసమయమున నంతటను వ్యాపించు తమమునకు నై ల్య, దృష్టి ప్రతిరోధకత్వాది, ధర్మ సంబంధరూపముగు ప్రతీయమాన నిమిత్తముచే నప్పుడన్ని దేశములందున్నవి, ప్రియవియత్తలు నగుకోకాంగనలహృదయ ములందుఁ బ్రజ్వలించు విరహాగ్నినుండి పుట్టిన భూమస్తోమముతో నభేదము నూహించుట, స్వరూపోత్ప్రేక్ష. తమోరూపవిషయమును జెప్పటచే ను క్తవిషయ.

తమోవ్యాప్తికి, నాకాశముమొదలు భూమివరకు నుండు సకల వస్తువులను మలినము చేయుట యనునిమిత్తముచే తమఃకర్తృక లేపనముతో నభేదము నుత్ప్రేక్షించుట, నభః కర్తృకాంజనవర్షణముతో నభేదము నూహించుటయు ననుక్తవిషయస్వరూపోత్ప్రేక్షలు రెండు త్ప్రేక్షలందును విషయమగు తమోవ్యాపనమును జెప్పక పోవుటంబట్టి.

“ఓయి ! ఇదట వ్యాపనమును నిమిత్తముచే తమమునకు లేపనకర్తృ భేదము నుత్ప్రేక్షించుట, భూమి పర్యంతము గాఢ నీలిమ వ్యాపనమును

14. తమమునకు వ్యాపన నిమిత్తముచే లేపనకర్తృభేదము నుత్ప్రేక్షించుట, నభమునకు గాఢనీలిమవ్యాపనమునునిమిత్తముచే నంజనవర్షణకర్తృభేదము నుత్ప్రేక్షించుట అను రెండు త్ప్రేక్షలు నుక్తవిషయములే యగునని పూర్వపక్షముచేసి సమాధానముచెప్పెను. ఆ పూర్వపక్షమున నిమిత్తము రెట్లుకుదురును ? ఆనిమిత్తముల కుపమాన ధర్మసంబంధ ముండవలదా ? ఉపమాన ధర్మమునకేకదా ! నిమిత్తత చెప్పఁ బడెను. అట్లుండెనేమో పరికింతము.

వ్యాపనమన :—అనేక దేశసంయోగముకదా ! అది తమమునం దుండిన నుపమానమగు లేపనకర్తయం దుండదు, లేపనకర్తయొక్కచోటనే యుండునుకావున. ఇట్లే గాఢనీలిమ వ్యాపనమున్ను నభమునందున్నను ఉపమానమగు నంజనవర్షణకర్తయం దుండదు. గోడకు వెల్లవేయు పురుషుడు తన దేహమునకును వెల్లవేసికొనునా ? చెట్టుకు నీరు పోయువాడు తన దేహమును దడుపుకొనునా ? అందువలన ఉపమాన ధర్మసంబంధరూపనిమిత్తము ఉపమాన మగు లేపనకర్తయందు వర్షణకర్తయందును లేకపోవుటచే (లక్షణమే లేకపోవుటచే) పూర్వపక్షమే సంగతముకాదని తోచుచున్నది.

నిమిత్తముచే నభమున కంజనవర్షణ కర్తృ తాదాత్మ్యము నుత్పేక్షిం
చుటయు నను రెండుత్పేక్షలు నుక్త విషయములే యగునుగదా !
యన వీలులేదు. పూయుచున్నది కురియుచున్నది యను నాఖ్యాత
ములు కర్తృవాచకములైనను ఆఖ్యాతముక్రియాప్రధానము (భావ
ప్రధానమాఖ్యాతమ్) అను వైయాకరణ స్మరణమువలన ధాత్వార్థ
క్రియయే ముఖ్య విశేష్యమగుటచే నాక్రియకు విశేషణముగా నన్విత
మగు కర్తృను మఱియొక విశేష్యమునకు విశేషణము (ఉత్పేక్షితా విష
యము)గా నన్వయించుట సంభవింపకుండుటంబట్టి. అందుచేతనే
(ఆఖ్యాతార్థమగు కర్తృ క్రియకు విశేషణమగుటచే మఱొక్కచో దాని
కన్వయము లేక పోవుటవలననే.) దీని కుపమయం దుపమానముగ నన్వ
యముకూడ దండిచే నిరాకరింపఁ బడెను. కర్తృయపమానమైనచో
నది క్రియకు విశేషణమగుచు స్వక్రియలో సాధనముగ నన్వితమై
యన్యవిశేష్యము నపేక్షింప నమర్థముకాదు. (కర్తాయద్యుపమానం
స్యాత్ న్యగ్భూతోసా క్రియాపదే । స్వక్రియాసాధనవ్యగ్రో నాలమన్య
ద్యౌపేక్షీ తుమ్) అని. ¹⁵కొంతమంది విషయములగు తమోనభములందు
తత్కర్తృక (తమోనభములు కర్తలుఁగాగల) లేవనవర్షణ గూపధర్మ
ముల నుత్పేక్షించుట అందురు. వారి మతమున వస్తూత్పేక్ష
ధర్మ్యత్పేక్ష ధర్మోత్పేక్ష యని రెండు విధములుగ నెఱుఁగవలెను.

చరణముల సహజారుణిమకు వస్తుతః భూవిజ్ఞేపణము కారణము
కాదు కనుక కారణము కాని దానినిఁ గారణముగ నూహించుట
హేతుత్పేక్ష. విషయమగు విజ్ఞేపణ ముండుటచే సిద్ధవిషయ.

15. కొంతమంది మతమునుటచే నస్వారస్యమేమనగా తమోనభములను, కర్తలు
గను విషయములగున రెండుమాటలు లన్వయించుట కష్టము. అట్లే ధర్మ్యత్పేక్ష
సాధర్మ్య ప్రయుక్తము ధర్మోత్పేక్ష ధర్మసంబంధ ప్రయుక్తమునగుటచే లక్షణమున
కనుగతిలేక పోవును.

స్వాభావిక మగు చంద్ర పద్మ విరోధమునకు నాయికాముఖకాంతి నొండఁ గోరిక కారణముగాకున్నను దాని కది హేతువుగ నూహించుట హేతుఁజేర్చి. నిజముగఁ జంద్రున కట్టి కోరిక లేకపోవుటచే నసిద్ధ విషయ.

మధ్యము స్వయముగనే కుచములను ధరించునుగాని కనకదామ బంధముగ నధ్యవసితమగు వశిత్రయబలమునఁగాదు. మధ్య కర్తృక కుచధారణము నువర్ణదామ బంధనఫలముగ నుత్పేక్షించుటచే నిది సిద్ధ విషయఫలోత్పేక్ష. ఉదనాసతపముగ నధ్యవసిత మగు జలజపు జలవాసమునకుఁ గామినీచరణ సాయుజ్యప్రాప్తి ఫలముకాదు. గగన కుసుమనదృశమగు కామినీచరణ సాయుజ్యప్రాప్తి తపః ఫలముగ నుత్పేక్షించుటచే నసిద్ధవిషయఫలోత్పేక్ష. ఈ క్రమముననే యుదా హరణాంతరము లీఁబడును.

16 వికసింపక పోవుటచే విదియ చందురునిఁ బోలెవంకరలు

నతిలోహితములు నగు మోదుగు మొగ్గలు వసంతునితోఁ

గూడిన వనస్థుల క్రొత్తనఖిలములువోలె శోభిల్లెను

ఇచట మోదుగు మొగ్గలకు వక్రత్వ లోహితత్వ సంబంధ రూప మగు నిమిత్తముచేఁ గ్రొత్త నఖిలములతో నభేదము నుత్పేక్షించుటచే నుక్తవిషయస్వరూపోత్పేక్ష. పూర్వోదాహరణమున నిమిత్త మగు ధర్మసంబంధము గమ్యము. ఇచట వాచ్యము. ఇదియేభేదము.

ఓయి ! పోలె (ఇవ) శబ్దము సాదృశ్యపరముగ నెక్కువ ప్రసిద్ధ మగుటచే నిది యుపమే యగునుగదా ! పూయుచున్నది (లింపతి) యను

16. బాలేందు వక్రకాణ్య వికాసభావాత్

బభుః పలాశాన్యతి లోహితాని ।

సర్వోపసం తేన సమాగతానామ్

నఖిలతానీష వనస్థ లీనామ్ ॥

నుదాహరణమున సాదృశ్యార్థ మగు లేపన కర్త క్రియకు విశేషణమైనట్టి చట సఖ్యతము లుపమానాధకముగ నితరమునకు విశేషణములు కాక బోవుటంబట్టి ; యన్నచోఁ జెప్పెదను.

ఉపమ యెచ్చటనై నను బ్రసిద్ధముగనున్న సఖ్యతములతోఁ గూడఁ జెప్ప శక్యమగుటచేత, వసంతనాయకునితోఁ గూడిన వనస్థలీ సంబంధిత్వ విశేషణము సవేషింపని దగుటవలన, నిచ్చట నా విశేషణోపాదానము మోదుగుమొగ్గులకు సఖ్యతములతో నభేదము నుత్పేక్షించుటయందు వలె (ఇవ) శబ్దమును నిలుపుచున్నది. అట్లు త్వేక్షించి నపుడే యా విశేషణము సార్థకమగుటంబట్టి. సంభావనలోఁగూడ వలె శబ్ద మున్నది. 'దూరమున నుండ దేవదత్తునివలె నున్నాఁడు' అని.

సముద్రుఁడు తరంగగ్రములతో ఘనచందనమును
నూరుచున్నాఁడు కాఁబోలు. చంద్రుఁడు కరములతో
దానిందీసి దిగంగనలకుఁ బూయుచున్నాఁడు కాఁబోలు.

ఇక్కడ తరంగగ్రములతో ఘనచందన ప్రేరణము వేషణముగా నుత్పేక్షింపఁబడుచున్నది. సముద్రమునుండి పుట్టిన చంద్రుని కిరణములు మొదట సముద్రమున వ్యాపించి పిదప దిక్కులందు వ్యాపించును. ఆదిగవ్యోపసము సముద్రతటమందున్న ఘన చందనపు పూతగ నుత్పేక్షింపఁబడుచున్నది. రెండు త్వేక్షింపఁగలముగ సముద్ర పూరప్రాంతమందున్న ఘనచందనము పోగుపడుట, దిక్కులను దెలుపు చేయుటయు నిమిత్తములు కనుక విషయములగు ఘనచందనప్రేరణ, కిరణవ్యాపనములను జెప్పకపోవుటచే ననుక్త విషయస్వరూపోత్పేక్షలు. ఉపాత్తములగు సముద్రచంద్రులందే తత్కర్తృక వేషణలేపన ధర్మముల నుత్పేక్షించుటయను నలంకార సర్వస్వ కారాదుల మతమునఁ బూర్వోదాహరణమున ధర్మియందు ధర్మ్యంతరాభేదమునుత్పేక్షిం

చుట, ఇచట ధర్మియందు ధర్మసంబంధము నుత్పేక్షించుటయని భేదమును గ్రహింపవలెను.

రాత్రి సూర్యుడు పగలు చంద్రుడు లేకపోవుటచే
గాఁబోలును ! ఆరాజు భూమియం దెల్లప్పుడు నుండు
ప్రతాపక్షీర్తులను నిర్మించెను.

రాత్రి సూర్యునిలేమి పవలు చంద్రునిలేమి యుండినను బ్రతాప
క్షీర్తుల సృష్టి కది కారణము కాదు. అట్లయ్యు ప్రతాప క్షీర్తుల సృష్టికి
వారిలేమి కారణముగ నూహించుట, సిద్ధవిషయ హేతుత్పేక్ష.

17 సూర్యుడు తనగో (కిరణ) సహస్రముతోఁ గూడిన
నేత్రాపర నామధేయములగు జనుల గోవు (కన్ను)లఁ
గూడఁగొనిపోయెనుగాఁబోలు. అందుచేతనే యీ
గ్రుడ్డితనమేమోనుమా ! చీకట్లచేతఁగాదు.

ఇచట సూర్యకృతమగు స్వీయకిరణములతోడి జనలోచనముల కొని
పోక లేనిదే రాత్రియందాంధ్యమును గూర్చి కారణముగ నుత్పేక్షింపఁ
బడుటచే నసిద్ధవిషయ హేతుత్పేక్ష.

చంద్రు డబ్బిజలము నెక్కువ చేయుటకుఁ జంద్రకాంతము
నుండి యెంత నీరు స్రవింప చేయుచున్నాడనుకొను !

17. వివస్వతా నాయుష తేవమిత్రాః

స్వగోసహస్రేణ సమం జనానామ్ ।

గావోపి నేత్రా పరనామధేయా

స్తేనేద మాంధ్యం ఖలునాంధకారైః ॥

గోసహస్రము=కిరణసహస్రము, వేయి ఆవులు.

జనులగోవులు=ప్రజల యావులు, ప్రజల కన్నులు.

ఇచట రెండుత్పేక్షలున్నను మొదటి ఐహికత్పేక్ష యంగమగుటవలన
రెండవదగు హేతుత్పేక్ష ప్రధానమని యెఱుంగవలెను. విషయముగ నుత్పేక్షిం
చిన దానినే హేతువుగ నుత్పేక్షించుట మొదటిదానికంటె భేదము.

ప్రియనియోగముచే దుఃఖించు కోకాంగనల కన్నుల
నుండియు నెంతజలమును స్రవింపజేయు చున్నాడని
తలంపను !

ఇటఁ బండ్రకృతముగు సముద్రబృంహణము సిద్ధమైనదే, యప్పుడు
చండ్రకృతములగు చండ్రకాంత ద్రావ, కోకాంగనాబాష్పస్రావములకు
ఫలముగ నుత్పేక్షింపఁబడుటచే నిది సిద్ధ విషయఫలోత్పేక్ష.

రవి, రథమునకుఁ గట్టిన పాతగుఱ్ఱములను మార్చుటకుఁ
గాఁబోలు నుత్తమాశ్వముల కుత్పత్తిస్థాన మగు నుత్తర
దిక్కునకు బయలుదేరెను.

ఇచట నశ్వపరివర్తనము లేనిదే యుత్తరాయణమునకు ఫలముగ
నుత్పేక్షింపఁబడుటచే నిది యసిద్ధ విషయ ఫలోత్పేక్ష.

తలంతును, ఊహింతును. ధ్రువము, బహుధా (ప్రాయః) నిజము
ఇత్యాది శబ్దములచే నుత్పేక్ష వ్యంజింపఁబడును. వలె (ఇవ) శబ్దము
నట్టిదే. (మన్యేశంకేధ్రువం ప్రాయోనూన మిత్యేవమాదిభిః | ఉత్పేక్షా
వ్యజ్యతే శబ్దరివశబ్దోపితాదృశః) అని ఉత్పేక్షావ్యంజకములుగఁ
బరిగణింపఁబడు శబ్దముల ప్రయోగముండినచో నీ యుత్పేక్షలే వాచ్య
ము లగును. వాచక శబ్దములు లేనిచోగమ్యాత్పేక్షలుగును. ఎట్లన ?
నీక్తిరి తిరిగి తిరిగి యలసి యాకాశగంగలోఁ బ్రవేశించెను.

13. అతిశయోక్తి.

అధ్యవసానమువలన సుపమేయమును గప్పి చెప్పుట
రూపకానీ శయోక్తియగును. ఉ॥ చూడుము ! నల్లకలు
వలజంటనుండి వాడి తూపులు వెడలు చున్నవి.

ఉపమేయము నుపమేయశబ్దముతోఁ జెప్పక యుపమానమేయగు వాచక శబ్దముతోఁ గ్రహించుట విషయనిగరణము. విషయనిగరణ పూర్వకముగ నుపమేయము నుపమాన రూపముగ నధ్యవసానము చేయుట ఆహార్యనిశ్చయము. (ఉపమేయ ముపమానము కాదని తెలిసియు నట్లు చెప్పట.) ఆ యాహార్య నిశ్చయమున్నచో రూపకా తిశయోక్తి. ఎట్లన, నల్లకలువ వాడితూపు శబ్దములచే లోచన కటాక్షముల గ్రహణ పూర్వక మగు తద్రూప త్వార్థ్యవసానము. మఱియు,

18 గగనమున నొకానొక వాపి కలదు. దానిపైని బంగారు మెట్లతో నిండ్రనీలమణి ఘటితమగు నన్నని మార్గ మున్నది. తదుపరి పుణ్యాత్ములకు సుగమము లగు రెండు కొండలు చందనఛన్నములై యున్నవి. అచటి వారికిసుధాంశుసాన్నిధ్యమునలన నమృతమునులభము.

ఇచట గగనాది శబ్దములచే మధ్యాదులు నిగీర్ణములు. (కప్పఁబడి నవి) ఇట నతిశయోక్తికి రూపక విశేషణము రూపకమునఁజూపఁబడిన భేదములన్నియు నిచ్చటను సంభవించునని యతిదేశముచేఁ జూపుటకే.

అందుచే నిక్కడఁగూడ నభేదాతిశయోక్తికి తాద్రూప్యాతిశయోక్తి యని రెండు విధములును, అందును నాధిక్య న్యూనత్వాది విభాగము సర్వము సమకూర్చుకొనఁదగును.

18. వాపీ కాపి స్ఫురతి గగనే తత్పరం సూక్ష్మపద్య
సోపానాశ్రిమధిగతవతీ కాంచనీ మైంద్రనీలీ ।
అగ్రే శైలా సుకృతిసుగమా చందనచ్చన్న దేశౌ
తత్రత్యానాం సులభ మమృతం సన్నిధానా త్సుధాంశోః ॥

మిత్రమా ! ప్రాకారాగ్రమునకు దృష్టిసారింపి కొంచె
మాలోచింపుము. ఆకాశము లేని చోట నెవ రీనిష్క
ళంకచంద్రుడు ? సుధాహారాభిలాషము లగు నునవన
చకోరములచేసనుసరింపఁబడినది, పండినవెన్నెలతీగలతో
సదృశము నగు చంద్రికను వెదఁ జల్లుచున్నాడు.¹⁹

ఇచట నెవ రీ నిష్కలంకచంద్రుఁ డనుటచేఁ బ్రసిద్ధచంద్రుని కంటె
భేదము నతని కంటె నుత్కర్షణయు సూచింపఁబడెను. ఇ ట్లితరస్థలము
లందును నూహింపఁదగును.

2. సాపహ్నవాతిశయోక్తి.

ఆరూపకాతిశయోక్తియే యపహ్నవఘటిత మైనచో
సాపహ్నవాతిశయోక్తి యగును. ఉ॥ ఓరాజ ! నీ
పలుకులం దమృతముండగా భ్రాంతులు దానినిఁ జంద్రు
నందుఁ గనుచున్నారు.

ఇచట నీమాటలమాధుర్యమే యమృత మను నతిశయోక్తి చంద్రు
నందున్న దమృతము కాదను సపహ్నవముతోఁ గూడినది. మరియు,

19. విద్ధసాలభంజికలో మృగాంకావళినిజూచు రాజు విదూషకునితోఁ జెప్పిన
వాక్యమిది.

సుధాబద్ధగ్రాసై రుపవనచకోరై రనుసృతాం

కిరణ్ జ్యోత్సాన్న మచ్చాం లవలిఫలపాకప్రణయినీమ్ ।

ఉపప్రాకారాగ్రం ప్రహేణు నయనే తర్కయ మనా

గ నాకాశే కోయం గళితహరిణ శ్చీతకరణః ॥

²⁰ముక్తావిద్రుమములనడుమ మధురన మున్నది. పుష్పము కేవలము భారవాహకమే. ఆ ముక్తావిద్రుమముల కమృతాంశు మండల మాశ్రయము కాని సముద్రము కాదు. అదియు శంఖమూర్ధమున నుదయించునుగాని తూర్పుకొండమీఁదఁగాదు. ఆ నుందరినిఁజూడనివా రీవస్తువులను విరుద్ధముగఁ గల్పింతురు కానిచూచినవారట్లు చేయరు.

ఇచట నధర రసమె మధు రస మను నతిశయోక్తి పుష్పరసము మధు రసము కాదను నపహ్నావముతోఁ గూడినది.

అలంకార సర్వస్వకారుఁడు స్వరూపోత్ప్రేక్ష యందు సాపహ్నావ త్వము నుదాహరించెను.

²¹పారవిలాసినులు చేపలరావిడివలని భయముచే శీప్రా నదినండి తీరమును జేరగా నది ఘనతత్త్వైకతవమున నట్టహాసము చేసెనా ! యను నట్లులసిలెను.

ఘనతత్త్వైకతవహ్నుతమైనచోటనేయట్టహాసత్వము నుత్ప్రేక్షించుట వలన శుద్ధాపహ్నుతితోఁగూడియుండుట యిచటనుత్ప్రేక్షలోవిశేషము.

20. ముక్తావిద్రుమ మంతరా మధురనః పుష్పంపరం ధూర్వహం
ప్రాలేయద్యుతిమండలే ఖలు తయో రేకాసికా నార్ణవే ।
త చ్చోదంచతి శంఖమూర్ధ్ని న పునః పూర్వాచలాభ్యంతరే
తా నీమాని వికల్పయంతి త ఇమే యేషాం న సా దృశ్యభే ॥

ముక్తావిద్రుమాది శబ్దములచే దంతాదులు నిగీణములై యభ్యవసానము చేయఁ బడినవి కావున నతిశయోక్తి. పుష్పము భారవాహకము, సముద్రమాశ్రయముకాదు, తూర్పుకొండ నుదయించ దను నిషేధమువలన నపహ్నావ మని లక్షణనంగతి.

21. గతాసు తీరం తిమిషుట్టనేన ససంభ్రమంపారవిలాసినిషు ।
య త్రోల్లసత్తేనతతిచ్చలేన ముక్తాట్టహాసేన విభాతి శిప్రా ॥

ఈ యతిశయోక్తి యన్ననోయిందుమండలాదులందపహ్నుతమగునమృతము మొదలగు వానిని, సూక్త్యాదు లందుండునట్లు చెప్పుటచే బర్యస్తాపహ్నుతితోఁ గూడియుండుట సిద్ధము. ఈవర్యస్తా పహ్నుతిగర్భత్వము త్వేక్షియందును సంభవించును. స్వరూపోత్వేక్షియం దుదాహరణము.

“రాగాతిశయముచే నీ యధరమునే బింబ మనుకొంటిని.

ఇందుచే బింబమున కధరత్వ (నికృష్టత్వ)ము స్పష్టము.

ఈ రెంటి భేదము నెఱుంగని జనులకుఁ బేరులందుభ్రమ కలిగెను.

ఇచటఁ బ్రసిద్ధమగు దొండపండునందు బింబత్వమును దాచి రాగాతిశయ మను నిమిత్తముచే దమయంత్యోష్ఠమున బింబత్వము నుత్పేక్షించుట వర్యస్తాపహ్నుతిగర్భ యగుస్వరూపోత్వేక్ష. హేతూత్వేక్షయందుఁ బర్యస్తాపహ్నుతిగర్భత, పూర్వోక్తహేతూత్వేక్షోదాహరణముననె కనఁబడుచున్నది. అచట సంధకారములం దాంధ్యకారణత్వమును దాచి గోనయనమున నుత్పేక్షింపఁబడినది. ఇలోత్పేక్షయం దుదాహరణము.

పడఁదాకిన గజము రవిసంబంధులగు పద్మములను బాధిం

చుటకుఁ గాబోలుఁ బద్మాకరమునఁ బ్రవేశించుచున్నది.

గాని స్నానమునకుఁగాదు. గజస్నానము వ్యర్థముకదా !

ఇచట గజము సరస్సులో దిగుటకు స్నానము ఫలమైయుండ దానిని దాచి పద్మబాధనము ఫలముగా నుత్పేక్షింపఁబడినది. ఇక నీప్రసక్తానుప్రసక్తిచేజాలును.

22. జానేతిరాగాదిద మేవ బింబం బింబస్య చ వ్యక్త మితోఽధరత్వం ।
ద్వయో ర్విశేషావగమాత్సమాణాం సామ్ని భ్రమోఽఘో దనయో ర్జ్ఞానామ్ ॥

3. భేదకాతిశయోక్తి.

వర్ణనీయ వస్తువునకే భేదమున్నట్లు వర్ణించుట భేదకాతిశయోక్తి యగును. ఈ రాజు గాంభీర్యమే వేటు, ధైర్యమే వేటు.

ఇచట లోకమునఁ బ్రసిద్ధమగు గాంభీర్యాదికము కంటె భేదము లేకున్నను భేద మున్నట్లు వర్ణింపఁబడినది. మరియు,

ఈ రూప సంపద వేటు. ఈ చాతుర్యపు ధోరణి వేటు.

ఈ తామరసాక్షి బ్రహ్మదేవుని సామాన్యస్పృష్టి కాదు.

4. సంబంధాతిశయోక్తి..

సంబంధములేనిచోట సంబంధ మున్నట్లు వర్ణించుట సంబంధాతిశయోక్తి. ఉ॥ ఈ పట్టణపుమేడలు చంద్ర మండలము నంటుచున్నవి. మరియు,

వీరరుద్ర దేవుఁడిట్లు వితరణశాలికాఁగాఁ బ్రొద్దును గ్రుంకఁజేయు బంగారుకొండ కొద్ది దినముల కంతము నొందునని చక్రవాకాంగన మోద మొందుచున్నది.

ఇచటఁ జక్రవాకికి సూర్యాస్తమయమునుజేయు మేరుపర్వతము క్షీణించు నను తలంపువలని సంతోషపు సంబంధము లేకున్నను దాని సంబంధ మున్నట్లు వర్ణింపఁబడినది.

5. అసంబంధాతిశయోక్తి.

సంబంధమున్నను లేదని వర్ణించుట అసంబంధాతిశయోక్తి యగును. ఉ॥ రాజు! నీవు దాతగానుండఁ గల్పవృక్షములఁ గౌరవింపము.

ఇచటఁ గల్ప వృక్షములందు గౌరవ సంబంధమున్నను లేనట్లు వర్ణించుటవలన అసంబంధాతిశయోక్తి. మరియు,

శోభనాంగీ ! వర్ధమానములగు నీ స్తనముల కి బాహులు
తామధ్యమున జోటు చాలదు.

6. అక్రమాతిశయోక్తి.

హేతు కార్యము లేకకాలమున నైన్దు వర్ణింప
నక్రమాతిశయోక్తి యగును. ఉ॥ దేవ ! నీ బాణ
ములు గుణమును శత్రువులు భూమిని నొక్కమాతా
లింగము చేసికొనుచున్నారు.

ఇచట నారాయందు బాణమును సంధించినప్పుడే శత్రువులు భూమి
యందు పడుచున్నారని హేతుకార్యముల కేకకాలికత్వము వర్ణింపఁ
బడినది. మఱియు,

హమ్మీరపీరుని ఖడ్గము కోశమును వీడగా శత్రువర్గము
కోశమును వీడుచున్నది. అది కంపము నొందగా
నిదియుఁ గంపించుచున్నది. ఖడ్గము తమను వీడగా
సరివర్గము కూడ తమను వీడుచున్నది.

ఇచట ఖడ్గమొకటి వీడుట మొదలగునవి జరిగినప్పుడే వైరులు బొక్క
నము వీడుట మొదలగునవి యైనట్లు వర్ణింపఁబడినది.

7. చపలాతిశయోక్తి.

కారణజ్ఞానమువలననే కార్య మైనట్లు చెప్పట చప
లాతిశయోక్తి. ఉ॥ భర్తపోదు నని చెప్పిననే తన్ని
కుంగరము కంకణమయ్యెను.

28. ముంచతి ముంచతి కోశం భజతిచ భజతి ప్రకంప మరివర్గః !

హమ్మీర పీరఖడ్గే త్యజతి త్యజతి తమ మాశు ॥

కోశమును = కత్తియొకను, బొక్కనమును. కంపమునొందుకదలు,

కంపించువణకు. తమనుశాంతిని, భూమిని.

ఇట నాయకుని ప్రయాణ ప్రసక్తిచేతనే యవతికిఁ గృతత్వము కార్య
రూపమునఁ జూపఁబడెను. మఱియు,

“పూవు పట్టఁ జూచినంత మాత్రమున నా లోలాక్షి
కరాగ్ర మెఱ్ఱవారెను. లత్తుకపూతపేరు చెప్పిననే చరణ
ములు రక్తములయ్యెను. మైపుత తలంపుకూడ దుఃఖ
మును గలిగించుచుండెను. అయ్యో! పాపమేమిచెప్పను!
అమెకు అలకామోదము కూడ భారముగాఁ గన్పట్టు
చున్నది. (సాకుమార్యాతిశయ వర్ణన మిది) మఱియు,
నెట్లుచున్నాను, లేదు. అని భర్త చెప్పుచుండగనే తన్వం
గికి తొలి కంకణములు జారెను. మలికంకణములు బిగిసి
విరిగిపోయెను.

8. అత్యంతాతిశయోక్తి.

హేతుకార్యముల పౌర్వాపర్యమును విపరీతముగ వర్ణిం
చిన నత్యంతాతిశయోక్తి యగును.

ముందుకోపము పోయెను. పిమ్మటఁబ్రయునిచే నామె
బ్రతిమాలు కోసఁబడెను. మఱియు,

“కవీంద్రుల ముంగిల్లు మొట్టమొదటనే భ్రంగములతోఁ
గూడిన గంధగజముల మదామోదముచే మధురములై

24. ఆదాతుం సకృ దీక్షితేపి కుసుమే హస్తాగ్ర మాలోహితం
లాక్షారంజనవార్తయాపి సహసా రక్తం తలం పాదయోః |
అంగానామనులేపనస్మరణ మప్యత్యంతభేదావహం
హంతాధీరదృశః కిమన్య దలకామోదోపి భారాయతే ||

25. కవీంద్రాణా మాసక్ ప్రథమతర మేవాంగణభువః
చలద్భ్రం గాసంగాకుల గజమదామోదమధురః |
అమీ పశ్చాత్తేషా ముపరి పతితా రుద్రన్యవతేః
కటాక్షాః క్షీరోద్రవసరదురువీచీ సహచరాః ||

రూపకభిన్నమగు చమత్కృతిజన కావోర్యారోపనిశ్చయ కేవలము. అతిశ
యోక్తి సామాన్యము.

యుండెను. పిమ్మటనే క్షీరసాగరవీచీసదృశము లగు
నీరుద్రరాజు కటాక్షము లాశీవులమీఁదఁ బ్రసరించెను.

ఈ మూడతిశయోక్తులు కార్య శీఘ్రతను దెలుపుటెఫలముగాఁగలవి.

14. తుల్యయోగితాలంకారము.

కేవలము ప్రస్తుతములకుగాని కేవలప్రస్తుతములకుగాని
యేక ధర్మాన్వయము తుల్య యోగితయగును. ఉ॥
సరోజములు స్వైరిణీవదనములును సంకోచించుచున్నవి.
నీశరీరమార్దవమును జూచినచోమాలతీ కదలీ శశిలేఖల
కాశిన్యమెవని చిత్తమున తోచకుండును ?

కేవల ప్రస్తుతములకుగాని కేవల మప్రస్తుతములకుగాని గుణక్రియా
రూపమగు ఏకధర్మాన్వయము తుల్యయోగిత. సరోజము లనునది
ప్రస్తుత తుల్యయోగిత కుదాహరణము. ఇచటఁ బ్రస్తుత చంద్రోదయ
కార్యముగ వర్ణనీయములగు సరోజములకు, నెల్లడియగునని భయపడు
స్వైరిణీవదనములకును సంకోచరూపైకక్రియతో నన్వయము చూపఁ
బడినది. రెండవ వాక్యమున నాయికా సౌకుమార్య వర్ణనము
ప్రకృత మగుచుండగా సప్రకృతము లగు మాలత్యాదులకుఁ గఠోరత్వ
రూపమగు నొక గుణముతో నన్వయము చూపఁబడినది. మఱియు,

²⁶సజ్జాతపత్రములు స్ఫుటపాటలములు భానుకరస్పర్శ
భాసురములు సగుదినములుపద్మములును వృద్ధినిండెను.

-
26. సజ్జాత పత్రప్రకరాన్వితాని సముద్వహంతి స్ఫుటపాటలత్వమ్ ।
వికస్వరా ణ్యర్కకరాభిమర్శా ద్దినాని పద్మాని చ వృద్ధిమీయుః ॥
సజ్జాతపత్రములు=విప్పబడిన గొడుగులుకలవి (దినములు)
సజ్జాతపత్రములు=చక్కగ పుట్టిన చేతులుకలవి (పద్మములు)
స్ఫుటపాటలములు=వికసించిన పాటల వృక్షములుకలవి (దినములు)
స్ఫుటపాటలములు=స్పష్టమగు పాటల వర్ణముకలవి (పద్మములు)
ఈశ్లోకము కావ్యదర్పణపారానుసారముగ వ్రాయఁబడినది.

నాగేంద్ర హస్తములు కదలీ విశేషములు గొప్ప
రూపము నొందియు, చర్మమునందలి కాశిన్యముచేత
నెల్లప్పుడు చల్లగనుండుటచేతను బాహ్యతొడల కువ
మానములు కాకపోయెను.

ఇచట గ్రీష్మవర్ణనమున గ్రీష్మకాలికము లగుటచేఁబ్రస్తుతము లగు
దినములకుఁబద్మములకు నేకక్రియతోనన్వయము. ఊరు వర్ణనమున
సప్రస్తుతము లగుకరికరములకుఁ గదలీవిశేషములకు నేకగుణాన్వయము.

మిత్రా మిత్రులందు సమప్రవృత్తి కలుగుట మఱొక
తుల్యయోగితయగును. ఉ॥ దేవ ! నీవు హితాహితు
లకుఁ ²⁷పరాభూతినిఁజువు.

ఇచట హితాహితులగు మిత్రశాత్రవులకునుత్పత్తభూతి దానమునకు
పరాభవదానమునకును పరాభూతిపదశ్లేషచే నభేదాధ్యవసాయమువలన
వృత్తియందు తుల్యత్వమున్నది. మఱియు,

వేము తన్ను నఱకువానికిఁ బెంచువానికిఁ బూజించు
వానికిఁ జేదుగనే యుండును.

మొదటి యుదాహరణము స్తుతిని దెలుపును. ఇది నిందను దెలు
పును. ఇదియే భేదము. ఈతుల్యయోగిత సరస్వతీకంఠాభరణమునఁ
జెప్పఁబడినది.

గుణశ్రేష్ఠులతో సామ్యము వివక్షచేసి చెప్పుట మఱొక
తుల్యయోగిత. ఉ॥ ఇంద్ర యమ వరుణ కుబేరులు
నీవును లోకపాలురు.

27. పర + ఆ + భూతి = పరాభూతి = గొప్పయైశ్వర్యము, అవమానము.

ఇచట వర్ణనీయుఁ డగురాజు ఇంద్రాదులతో లోకపాలత్వముచే సమానము చేయఁబడెను. మఱియు,

యువతులపొందులు మెఱుపుకాంతులును ²⁸ఘనారభము
లయ్య గొండు తీణములైన నుండవు.

పూర్వమున స్తుతి యిటనింద. ఇది కావ్యాదర్శమునఁ జూపఁబడెను. కొందఱు తీ తుల్యయోగితను సిద్ధియని వ్యవహరించిరి. జయదేవుఁ డిట్లు చెప్పెను.

సామ్యము చెప్పటకుఁ బ్రసిద్ధులలోఁ బేరు కీర్తింపఁబడిన
సిద్ధి యగును. ఉ॥ బలముచే నీవు జలముచే జలధియు
మిరిద్దఱే ప్రసిద్ధులు.

ఇతరమతములం దిది చెప్పఁబోవు దీపకమే యగును.

15. దీపకాలంకారము.

ప్రస్తుతాప్రస్తుతముల కేకధర్మాన్వయము దీపక మగును.
ఉ॥ మదముతోఁగలభము ప్రతాపముతో మహిమతియు
భాసిల్లును.

ప్రకృతా ప్రకృతముల కొకే ధర్మముతో నన్వయము కల్గుట దీపక మనఁబడును. ఎట్లన కలభ స్పృహలురకు ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు భానక్రియతో నన్వయము. మఱియు,

²⁹సానఁబెట్టినమణియు కత్తిదెబ్బ తినియు విజయము

28. ఘనారభములు=బింకముగ నారంభింపఁబడినవి (పొందులు)
ఘనారభములు=నుబ్బితో ప్రారంభింపఁబడినవి (మెఱుపులు)

29. మణిశ్శాఁశోల్లీఢ స్సమరవిజయూ హేతిదశితో
మదక్షిణో నాగశ్శరది సరితః శ్యానపులినాః ।
కలఃకేష శ్చంద్ర స్సరతమ్పదితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభంతే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నృపాః ॥

నోందిన రాజు మదఁజీణముగు నేనుఁగు శరదృతువున
విశదపులిన లగునదులు కలామాత్రావశిష్టఁ డగు
చంద్రుఁడు సురతముచే నలిగిన గోలయు దానముచే దరి
ద్రు లగుధరణిపతులును గార్వ్యముచే శోభిల్లుచున్నారు.

ఇచటఁ బ్రకృతులగు రాజులకు సప్రకృతము లగుమన్యాదులకును,
శోభై కధర్మాన్వయము. ప్రస్తుతమునందు మాత్రమే యున్న సమాన
ధర్మము ప్రసంగమువలన మఱొకచోట నుపయోగించుచున్నది. ప్రాసా
దమునకై పెట్టిన దీపము వీధి కుపకరించినట్లే. ఇట్లు దీపసామ్యమువలన
దీపక మనిచెప్పఁబడుచున్నది. 'సంజ్ఞాయాంచ' అను సూత్రముచే నివార్థ
మునందు 'కన్' ప్రత్యయమువచ్చెను.

ఆలోచింపగా, శూరుఁడు విద్వాంసుఁడు సేవింపనేర్చిన
వాఁడు, ఈముగ్గురు పురుషులు పృథివిని సువర్ణపుష్ప
నుగాఁ జేయుచున్నారు.

అనుచోటఁ బ్రకృతా ప్రకృతము లందొక్కమాతే ధర్మాన్వయము.
కలభము మదముతో భాసిల్లుచున్నదనుచోట సప్రస్తుతమునకే మొదట
ధర్మముతో నన్వయము కనఁబడుచున్నదికదా! (ప్రాసంగికత్వ మెట్లు
కుదురును?) అట్లుండినను ప్రకృతమునకు ధర్మముతో మొదటనన్వయము
ప్రాసంగికత్వ ప్రయోజకము కాదుకనుక ప్రాసంగికత్వము లేకపోలేదు.
వస్తుతఃప్రకృతోద్దేశముతో ప్రవృత్తమగు వర్ణనమే యప్రకృతమునందు
గూడనన్వయించుటంబట్టి. దీపమువీధిప్రాసాదములందొక్కమా ఁపకరిం
చుటచేతను నల్లనక వండిన సూప మతిథులకు ముందు పెట్టుటచేతను
ప్రాసంగికత్వము (ప్రసంగా దుపకారకమగుట) పోదుకదా!

తుల్యయోగితలో నొకటిప్రకృతము మఱొకటి యప్రకృతము నను
భేదము గ్రహింపకపోవుటవలన నన్నిటి నుద్దేశించియే ధర్మము చెప్పుట
అనునది భేదము. ఈదీపక తుల్యయోగితల కింకొక భేదముకూడ

కలదు. ఈ రెంటియం దుపమానకారము గమ్యమగుటలో భేగము లేకున్నను దీపకమున నప్రస్తుత ముపమానము ప్రస్తుత ముపమేయము నని యుపమానోపమేయ భావము నియతము. తుల్యయోగితలోనట్టి నియమము లేకపోవుటచే నుపమానోపమేయ భావ మైచ్ఛికము.

16. అవృత్తిదీపకము.

దీపకమునకావృత్తి కల్గినచో నావృత్తిదీపక మగును.
అది మూడు విధములు.

³⁰అంబుదపంక్తి యబ్బ మగుచున్నది. ఈ రాత్రియు నబ్బ మగుచున్నది. 2. కదంబములు వికసించుచున్నవి. గిరి మల్లకలు విచ్చుచున్నవి. 3. తృప్తములు చాతకములు మదించుచున్నవి. నెమళ్లును మదించుచున్నవి.

దీప మనేకోపకారములకు సమర్థమగుటచే దీపస్థానీయమగు పదము యొక్క యర్థముయొక్క రెంటియొక్కయుగాని యావృత్తిచే నా వృత్తిదీపకము మూడు విధములు. క్రమముగ వాక్యత్రయముచే నుదాహరణము లీబడినవి, మఱియు,

మేఘమాల మయూరపర్గము సుత్రంఠముగాఁ జేయు చున్నది. మదనుఁడు యువకులమనము సుత్రంఠ మునుగాఁ జేయుచున్నాఁడు. 2. పయోద పంక్తి చిర కాలోపనతమగు చాతకముల పిపాసను బాపుచున్నది. కామినుల కన్నీటిధార కాముకుల ప్రవాసాభిలాషను బోఁగొట్టుచున్నది. 3. సుందరి ! నీ ముఖముచే నిర్జిత మగు చంద్రబింబ మంబుదమున నణఁగుచున్నది. పద్మముకూడపయః పూరమున నణఁగుచున్నది.

30. అంబుదపంక్తి యబ్బ మగుచున్నది. అబ్బము=నీటినిచ్చునది.

ఈ రాత్రియు నబ్బ మగుచున్నది. అబ్బము=నందవత్సరము.

³¹ ఇట్లా వృత్తులు ప్రకృతాప్రకృతోభయ విషయములు కాకున్నను దీపక సాదృశ్యప్రాప్తి మాత్రముచే దీపక మని పేరుకలిగెను.

17. ప్రతివస్తూపమ.

పెక్కువాక్యములకు సమానధర్మ మొక్కటియైనఁ బ్రతి వస్తూపమ యగును. ఉ॥ సూర్యుఁడెండచే రాజిల్లును. వీరుఁడు వింటిచే విలసిల్లును.

ఎచ్చట నుపమానోపమేయ భావముకల వాక్యముల కొక సమాన ధర్మము వేర్వేలుపదములతోఁ జెప్పఁబడునో యచట ప్రతివస్తూపమ యుండును. ప్రతివస్తు=ప్రతివాక్యార్థమందు ఉపమా=సమానధర్మము ఇందున్నది యనువ్యుత్పత్తినిఁబట్టి. ఎట్లన రాజిల్లు విలసిల్లు అని ఒక ధర్మమే యుపమానోపమేయ వాక్య ములందు వేలుపదములచేఁ జెప్పఁ బడినది. మఱియు,

³² గుణవంతుల సద్వృత్తము ఖలబుద్ధిచే బాధింపఁబడదు. రత్న దీపపు శిఖ సుడిగాలిచేతను నార్పఁబడదుకదా? మఱియు, అమృతము నొనగు నీ పాదపంకజము నాశ్రయించిన వాడితరము నెట్లుకోరును? మకరందముతో నిండినయరవిందము ఉండగా మధువ్రత మిత్తురసమును వీక్షింపదుకదా!

31. ప్రస్తుతమునకు నప్రస్తుతములకు నేకధర్మాన్వయముకలిగిన దీపక మగును. ప్రస్తుతములకుమాత్ర మేకధర్మాన్వయముకలిగిన నావృత్తిదీపక మగునుగదా! దీపక కదముచే నావృత్తిదీపక మెట్లు చెప్పఁబడు ననుశంక రాగా ప్రస్తుతాప్రస్తుతత్వవివక్ష వీడి ంటియందు నేకధర్మాన్వయాంశమునుమాత్రము గ్రహించి దీపకశబ్దవ్యవహార మని యిమూలవాక్యమునకు భావము

32. స్థిరా శైలీగుణవతాం ఖలబుద్ధ్యా న బాధ్యతే ।
రత్నదీపస్య హి శిఖా వాత్యయాపి న నాశ్యతే ॥

2. ప్రవామృతస్యందిని పాదపంకజే నివేశితాత్మా కథ మన్య దిచ్ఛతి ।
స్థితేఽగపిందే మకరందనిర్భరే మధువ్రతో నేతురసం హి వీక్ష్యతే ॥

ఇచటఁ జూడగా నుపమేయ వాక్యమున ననిచ్చ ఊహనవాక్యమున నవీక్ష అని ధర్మభేద మగవడుచున్నను వీడిరాని వీక్షణ (తప్పనిచూపు) మెల్ల ప్రతిషేధమునకుఁ దగదుగనుక ఇచ్చతోఁగూడిన వీక్షణపుప్రతిషేధ మిది యనిచ్చారూపమేయని ధర్మైక్యము కూర్చుకొనవలెను. ³³ అర్థా వృత్తిదీపకము కేవలప్రకృతములకుగాని కేవల మప్రకృతములకుఁగాని ధర్మైక్యమును జెప్పును. ప్రతివస్తూపమ యన్ననో ప్రకృతాప్రకృతో భయములకు నని భేదమెఱుంగవలెను.

మఱియొక భేదముకూడ కలదు. అవృత్తిదీపకము వై ధర్మ్య ద్వారముగ సంభవింపదు. ప్రతివస్తూపమయన్ననో! వై ధర్మ్యద్వారమున గూడఁ గనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

విద్వాంసుఁడే విద్వాంసుని పరిశ్రమ నెఱుంగును.
గొఱాలు గొప్పప్రసవవేదన నెఱుంగదుకదా! మఱియు,
పురుషునందు త్తమగుణము లుండెనేని యవిస్వయముగనే
ప్రకాశించును. కస్తూరికామోదము నానచే నడ్డగింపఁ
గాదు గదా.

33. 'అర్థావృత్తిదీపకము కేవలప్రస్తుతములకుగాని కేవల మప్రస్తుతములకుగాని ధర్మైక్యమును జెప్పును. ప్రతివస్తూపమ యన్ననో ప్రస్తుతాప్రస్తుతో భయములకు నని యారెంటికి భేదము' అన్నచోట ప్రతివస్తూపమ యుభయవిషయమనుట సరియెకాని యావృత్తిదీపకములకు ప్రస్తుత మాత్రగోచరత్వమే కాని యప్రస్తుతమాత్రవిషయత్వము లేదు. ఎట్లన :— కువలయానందోక్తోదాహరణములం దంతట వర్తర్తువర్ణనమేకావున తత్సంబంధులు, ప్రస్తుతములే అగు కదంబొదులకు వికాసాదిధర్మాన్వయమేకాని యప్రస్తుత ధర్మాన్వయ మొక్కటను లేదు. దండి కావ్యాదశఃమున నావృత్తి త్రయోదాహరణములందు, విన్నకోటపెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణ్యుదాహరణములందు ప్రస్తుతములకే ధర్మైక్యము చెప్పెను గాని యప్రకృతములకుఁ జెప్పలేదుకావున నర్థావృత్తిదీపకమున కేవల మప్రకృతములకన్నమాట వీడు టుచితమని తోచుచున్నది. కావ్య ప్రకాశ, కావ్యప్రదీప, ప్రతాపరుద్రీయ, సాహిత్యదర్పణాదులం దీయావృత్తిదీపకము 'పేరే' లేదు.

18. దృష్టాంతము.

వాక్యార్థములం దున్న ధర్మములకు బింబ ప్రతిబింబభావముండినచో దృష్టాంత మగును. ఉ॥ నీవే కీర్తిమంతుఁడవు. చంద్రుఁడే కాంతిమంతుఁడు.

ఏకావ్యమున నుపమానోపమేయవాక్యములం దున్న భిన్న ధర్మములే బింబప్రతిబింబభావముచే జెప్పబడునో యచట దృష్టాంతాలంకారము 'నీవే కీర్తిమంతుఁడవు' ఇత్యాదియందు కీర్తికాంతులకు బింబప్రతిబింబభావము. మరియు,

వేలకొలదిరాజు లుండురుగాక. ఈతని చేతనే భూమిని రాజన్వతినిగాఁ జెప్పుదురు. రాత్రి నక్షత్ర తారాగ్రహములతో నిండిన దయ్యఁ జంద్రునిచేతనే జ్యోతిష్మతి యగుచున్నది.

34 వాగ్దేవి నెందతో నేవించుచునే యున్నారు. సారస్వత సారమునుమాత్రము గురుకులమున శ్రమపడిన మురారి కవి విశేషముగఁ దెలిసికొను చున్నాడు. వనచరసేనచే నబ్ధి దాటఁబడినను దీని గాంభీర్యమునుమాత్ర మాపాతాళము మునిగిన మందరమే యెఱుంగును.

ఓయి ! ఇందుపమానోపమేయవాక్యములందు జ్ఞాన మొకటే ధర్మముగఁ జెప్పబడినది గనుక ప్రతివస్తూపమ యగు ననరాదు. అచేతన

34. దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహుస్సారం తు సారస్వతం
జానీతే నితరా మసౌగురు కులకిప్తో మురారిః కవిః
అభిర్లంఘిత ఏవ వానరభటైః కింత్వస్య గంభీరతాం
ఆపాతాళని మగ్నపీవరతనుజ్జానాతి మంథాచలః ॥

ఈయదాహరణమున తెలిసికొనుచున్నాడు, ఎఱుంగును, ఇత్యాది క్రియలం దాను పూర్వి (పర్లక్షమము) యొకటి కాకపోవుటచేఁ బదావృత్తి దీపకమందతివ్యాప్తి యేలేకపోవుటవలన తద్దాహరణ శ్రమము విచారింపఁదగి యున్నది.

మగు మందరమందు జ్ఞానము బాధితమగుటచే నచట నెఱుంగు నను శబ్దముచే నముద్రపుటడుగు నంటుటమాత్రము నివర్తించబడుటచే ధర్మైక్యము లేదు. ఇచట నుదాహరణమునఁ బదావృత్తిదీపకము కంటె భేదము పూర్వము (అర్థావృత్తి ప్రతిపస్తాపములకు) వలెనె ప్రస్తుతావృత్తి విషయకము (దృష్టాంత ముభయవిషయకము పదావృత్తి దీపక మేకవిషయకము) గ నెఱుంగవలెను. ఈదృష్టాంతము వై ధర్మ్య ద్వారమునఁగూడఁ గనఁబడుచున్నది.

ఉ॥ దేవ! నీచే యనన్పు గర్వాభిముఖముగఁ జేయఁబడినది.
ఇక నేమికావలెను? మనశత్రువులు చంపఁబడిరి. సూర్య
బింబ ముదయాద్రికి శిరోభూషణము కానంతవఱకే
చీకటు లుండునుగదా !

19. నిదర్శనాలంకారము.

సదృశవాక్యార్థముల కై క్యారోపము నిదర్శన ఉ॥ దాత
సౌమ్యతే పూర్ణచంద్రు నకళంత.

ఇచట నుపమేయ వాక్యార్థ మగు దాతృపురుష సౌమ్యత్వమునకు నుపమాన వాక్యార్థ మగు పూర్ణచంద్రు నకళంతత్వమునకు (యత్తచ్ఛబ్దములచే) వై క్యము నారోపించుట నిదర్శన యగును. మఱియు,

35 వది మూర్ఖునిసేవించుటో యదియరణ్యారోదనము. శవ
శరీరమునకు నలుగుపెట్టుట. మెట్టయగ దబ్బము నాటుట.
చవుటినేల నెక్కువవర్షించుట. కుక్కతోకను జాగఁ

35. ఆరణ్యరుదితం కృతం శవశరీర ముద్వర్జితం
సలేఽబ్జ మవరోపితం సుచిరమాషరే వర్షితమ్ |
శ్వపుష్ప మవనామితం బధిరకర్ణజాః కృత్వా
ఘృతోం ధముఖదర్పణో యదబుధో జన స్సేవితః॥

జేయుట, చెవిటివానిచెవిలో సంకూడుట, గ్రుడ్డివాని
కడ్డముఁ జూపుటయు నగును.

ఇచట ఖలసేవకు సరణ్యురోదనాదులకు యత్తచ్ఛబ్దములచే నభేదా
రోపము.

పదార్థవృత్తికూడ మఱొకనిదర్శన యని కొందఁ జందురు.

ఉ॥ నీకనుగవ నల్లకలువలకాంతిని దాల్చుచున్నది.

ఇచటఁ గనుగవయందు నల్లకలువలకాంతిరూప పదార్థము నారోపిం
చుట నిదర్శన. మఱియు,

వియోగకాలమున గౌడాంగనల కపోల పాండిమ ఖర్జూ

రీమంజరుల గర్భరేణువులందుఁ గనఁబడుచున్నది.

మొదటియుదాహరణమునం దుపమేయమున నుపమానధర్మారో
పము. ఇచటనో! ఉపమానమున నుపమేయధర్మారోపము. రెండుదా
హరణములందు నొకదానిధర్మ మింకొకదానియం దుండదు. కావున
తత్సదృశధర్మాత్మేపమువలన సాదృశ్యమునందుఁ బర్యవసన్న మగుట
తుల్యము. ఈపదార్థవృత్తినిదర్శన లలితోపమ యని జయదేవుఁడు
చెప్పెను.

యద్యపి 'వియోగకాలమున గౌడాంగనల' ఇత్యాది ప్రాచీనులచే
వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనయం దుదాహరింపఁబడెను, అట్లయ్య బింబ
ప్రతిబింబ భావాపన్నవస్తువిశిష్టవస్తువుల కై క్యారోపము వాక్యార్థవృత్తి
నిదర్శన, ఉపమానోపమేయములలో నొకదానియం దింకొకదాని
ధర్మము నారోపించుట పదార్థవృత్తి నిదర్శనయు నను నియమము నాశ్ర
యించి మాచే నిందుదాహరింపఁబడెను. ఇట్లు వ్యవస్థచేయుటచే

అర్థల మగుమాకు దాత వగునీ వ్రుండగా దరిద్రముద్రతో

క్షుద్రు ననునరించుమేము కామధేను వ్రుండగాఁ బిశుకఁ

గోరి వెనుకకాలితాపులచేఁ బొందరానికరభము ననుసరించు చున్నాము.³⁶

బుజములతో నట్టి దాటఁగోరువారు నీగుణములను స్తుతించిరి.

ఇత్యాదులందు వాక్యభేదము లేకున్నను వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనే యగును. బింబప్రతిబింబభావము నొందిన వస్తువిశిష్టముల కై క్యాగోపముండుటబట్టి. నదృశము లగు వాక్యార్థములకు అనులక్షణవాక్యమందున్న వాక్యార్థశబ్దముచే బింబప్రతిబింబభావము నొందిన వస్తువిశిష్ట స్వరూపము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత ధర్మములు వివక్షితము లగుటవలన నీవ్యవస్థ మూలవిరుద్ధము కాదు.

ఇట్టి యర్థవివక్ష చేయుటచేతనే

³⁷మనుజులకు రాజనేవ కత్తివాదరను నాకుట, సింగము నాలింగనము చేసికొనుట, పాముమోమును ముద్దిడుకొనుట.

అనుచోటఁ బ్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతములు భిన్నపదోపాత్తములయ్యునవి బింబప్రతిబింబభావాపన్నవస్తు విశిష్ట వ్యవహారరూపము లగుటచే వాక్యార్థవృత్తినిదర్శన యగుటకు లోపము లేదు. అందుచేతనే నిదర్శన రూపకముకంటె వేఱు. రూపకమున బింబప్రతిబింబ శూన్యములే యగు ముఖచంద్రాదుల కై క్యాగోపముకదా !

36. త్వయ సతి శివ దాతర్యస్మదభ్యర్థితానా
మితర మనుసరంతో దశాయంతోర్ధిముద్రామ్ |
చరమచరణభూతై ర్దుర్గహం దోగ్ధకామాః
కరభి మనుసరామః కామధేనా స్థితాయామ్ ||
దోర్భ్యామభి తీర్తిర్నంతప్రప్తువు న్నేగుణార్ణవమ్ |

37. రాజనేవా మనుష్యాణా మసిధారావలేహనమ్ |
సంచానన పరిష్కంగో వ్యాభీపదనచుంబనమ్ ||

38 బలి నిగ్రహమున నూర్ధ్వోత్తిష్ట మగు హరియంఘ్రి
దండము విధివిష్టర పద్మపునాశదండమైనది మీనంతన .
మున కగుగాక.

అనువిశిష్ట రూపకోదాహరణమందును బింబప్రతిబింబ భావాపన్న
వస్తువిశిష్టస్వరూపత్వము లేదు. విధివిష్టరకమలనంబంధిత్వ రూపసాధారణ
ధర్మసంపాదనార్థమే వానియందు విశేషణముల గ్రహించుటవలన.
'దాతసామ్యత' ఇత్యాది నిదర్శనోదాహరణములందు దాతృపూర్ణ
చంద్రాదుల కానందకరత్వాదికము చేతనుంబోలె నిచటి విశేషణములకు
బింబప్రతిబింబత్వము (సాదృశ్యము) లేక పోవుటంబట్టి.

ఎచట విషయ విషయి విశేషణములకుఁ బరస్పరసాదృ
శ్యముచే బింబప్రతిబింబభావ ముండునో

39 జ్యోత్స్న యను భస్మపు పూతచే ధవళములగు తార
కాన్తుల ధరించునది యంతర్ధాన వ్యసనరసికయు నగు
నీరాత్రి కాపాలికి చంద్రుఁ డను ముద్రాకపాలమందుంచఁ
బడిన సిద్ధాంజన పరిమళచూర్ణమును లాంఛన వ్యాజ
ముచే ధరించుచు నొకద్వీపమునుండి మఱొకద్వీపము
నకుఁ దిరుగుచున్నది.

అను నట్టిసావయవరూపకోదాహరణ స్థలమందును విషయ
విషయాలకు వానివిశేషణములకును వేర్వేరుగ నై క్యారోపముకాని

38. అంఘ్రిదండో హరే రూర్ధ్వముత్తిష్టో బలినిగ్రహే ।
విధివిష్టరపద్మస్య నాశదండో మదే స్తుతః ॥

39. జ్యోత్స్నా భస్మచ్ఛరణధవళా విధితీతారకాన్తీ
స్యంతర్ధానవ్యసనరసికా రాత్రికాపాలీ కీయమ్ ।
ద్వీపాద్వీపం భ్రమతి దధతీ చంద్ర ముద్రాకపాలే
స్యంతం సిద్ధాంజనపరిమళం లాంఛనస్యభలేన ॥

జ్యోత్స్నాదివిశిష్టరాత్రిరూప విషయమునకు భస్మాదివిశిష్ట కాపాలికి రూపవిషయిని విశిష్టరూపముతో నై క్యారోపము లేదు. పై లక్షణము యుక్తి నిరూపిత మగుటవలన 'మనుజులకు రాజసేవ' ఇత్యాదుల యందును వాక్యార్థవృత్తి నిదర్శనే యుక్తము. సదృశ వాక్యార్థముల కై క్యారోపము నిదర్శన యను యథాశ్రుతలక్షణము సంగీకరించువారి మతమున నిచటఁ బదార్థవృత్తినిదర్శనే కాఁదగును.

క్రియచే ననత్సదర్థముల బోధనమును మఱొక నిదర్శననుగాఁ జెప్పుచున్నారు.

ఉ॥ రాజవిరోధి నశించు నని (బోధించుచునే) చంద్రోదయము కాగా తమము షీఁగించుచున్నది. సమృద్ధికి ఫలము సుహృదనుగ్రహ మనితలంచుచు మిత్రుఁ డుదయింపగనే పద్మములందు కాంతి నర్పించుచున్నాఁడు.

ఒకఁ డొకకార్యమును జేయుచుఁ దనకార్యముచేఁబరుల కనదర్థమును గాని సదర్థమునుగాని బోధించుటయేది వర్ణింపఁబడుచున్నదో దానిని మఱొకనిదర్శననుగాఁ జెప్పుచున్నారు. అనదర్థబోధనమునందు మొదటి వాక్య ముదాహరణము. ఇచట నశించు నని బోధించుచునే అని చెప్పవలసి యుండగా 'బోధించుచునే' అనునది గమ్య మగుటచేఁ బ్రయోగింపలేదు. అందువలన రాజగు చంద్రునితోఁ గూడ విరోధించి నాశక్రియావిశిష్టమగు తమము దృష్టాంతమగు తన నాశక్రియచే నితరుఁడును నిట్లు రాజవిరోధి యైనచో నశించునని యనిష్ట పర్యవసన్న మగు నర్థమును బోధించుచునే నశించిన దను నర్థమును వర్ణించుటవలన ననదర్థ నిదర్శన. అట్లుత్తరవాక్యమున సూర్యుఁడు సోదయ సమయముననే పద్మములందు శోభ నుంచుచు తన పద్మలక్ష్మ్యధాన క్రియచే, సమృద్ధికి ఫలము

సుహృదనుగ్రహమే యని శ్రేయస్కరమగు సర్థమును నితరులకు బోధించుచు వర్ణింపఁబడుటచే నిది సదర్శ నిదర్శన యగును. మఱియు,

40 అల్పుఁ డున్నతపదము నొందియుఁ దేలికగనే క్రిందపడు
నని చెప్పుచు గిరిశిఖరమందున్న నీటి చుక్కలు మంద
మారుతముచేఁ గదల్పఁబడియుఁ గ్రిందఁ బడుచున్నది.

ఇచట గిరిశిఖరమున నున్న వర్షబిందువులు పిల్లతెమ్మైరచేఁ గదల్పఁ బడియుఁ గ్రిందపడుచు నల్పున కున్నతపదప్రాప్తి పతనహేతు నగు నను నసదర్థమును బోధించుచుఁ గూర్పఁబడుటచే నసదర్శ నిదర్శన.

41 గృహమేధుల కతిథి పూజనము కర్తవ్య మనిబోధించుచు నుదయాది తనదగ్గర కరుదెంచిన తరణినిఁ దల మానికముగఁ దాల్చుచున్నది.

ఇచట నుదయాచలము దగ్గర కరుదెంచిన సూర్యుని శిరసున సంభావించుచు తనయందున్న రవిధారణ క్రియచే గృహమేధి గృహమున కరుదెంచిన యతిథుల కాతిథ్య మీయవలె నను సదర్థమును బోధించుచు వర్ణింపఁబడుటచే నిది సదర్శనిదర్శన.

ఈ నిదర్శనా త్రయవిషయమునఁ గొంతమంది వాక్యార్థవృత్తి పదార్థవృత్తి నిదర్శనాద్యయము అసంభవద్యస్తు సంబంధమూలక మనియు మూడవది మాత్రము సంభవద్యస్తు సంబంధ మూలక మనియు వ్యవహరింతురు. ఎట్లన మొదటి నిదర్శనలో వాక్యార్థముల

40. ఉన్నతం పద మవాప్య యోలఘు హేళలయైవన పతేదితి బ్రువన్ ।
తైలశేఖరగతః పుష్పద్గణ శ్చారు మారుతేధుతః పత త్యధః ॥

41. చూడామణిపదే ధత్తే యో దేవం రవిమాగతం ।
సతాం కార్యాతిధేయాతి బోధయ స్మహామేధినః ॥

కై కృము సంభవింపక వాని సామ్యమునం దేలుచున్నది. రెండవ నిదర్శనయం దొకదానిధర్మ మింకొకదాని యందుండక ధర్మసామ్యమునఁ బర్యవసన్న మగుచున్నది. మూడవనిదర్శనయందన్నో! స్వక్రియనే బదులంగూర్చి సదసదర్థ బోధనము సంభవించుచునే సామ్యమును లోఁగొనుచున్నది.

‘గృహమేధులకు బోధించుచు’ నిత్యాదియందు ‘కారీషాగ్ని చదివించుచున్నది’ యనునట్లు తత్సమర్థాచరణమందు (దానికి సమర్థులఁగాఁ జేయుటయందు) ణిచ్ ప్రత్యయ ప్రయోగము. అందువలన నెట్లు గోమయపిండాగ్ని చలినిఁబోగొట్టుటచే వటువుల నధ్యయన పటువులఁగాఁ జేయుచున్నదో యట్లే వర్ణ్యమాన పర్వతము తానుపమానభావముతో గృహస్థుల నుక్తబోధనపటువులఁగాఁ జేయసమర్థమగుచున్నది.

ఎట్టిపర్వతము తన దగ్గరకు వచ్చిన సూర్యుని శిరసున సంభావించుచున్నదో యట్లే గృహస్థుఁ డింటికివచ్చిన యతిధి నాతిధ్యముచే సత్కరింపవలెనని బోధనసంబంధము సంభవించుచున్నది.

20. వ్యతిరేకా లంకారము,

ఉపమానోపమేయములకు భేదముండనేని వ్యతిరేకమగును. ఉ॥ సత్పురుషులు శైలములవలె నున్నతులు ప్రత్యుత సహజకోమలులును.

ఇది యుపమేయాధిక్య రూప మగువ్యతిరేకము. మఱియు, ఏరుఁడా! కల్పతరుపల్లవముకంటె నీ చేతి కిదివిశేషము. పల్లవము కర్ణభూషణ మగుచున్నది. నీచేయి (దానముచే) కర్ణతిరస్కారము చేయుచున్నది.

ఉపమేయన్యూనతం దెలుపు వ్యతిరేకము.

42 అశోకమా! నవపల్లవములచే నీవు, ప్రేయసి సౌందర్యాది
గుణములచే నేనును రక్తలము. నీమీదికి శిలీముఖము
లరుదెంచుచున్నవి. మన్మథ ధనువునుండి ముక్తములగు
శిలీముఖములు నామీదికిని వచ్చుచున్నవి. కామినీ
పాదాఘాతము నీకుంబోలె నాకును బ్రియమే. మనమిద్దఱ
మన్నిట సమానులమేకాని నన్నుమాత్రమిందె యశో
కునిగా నొనరించెను.

ఉత్కర్షాపకర్షాన్యతరశూన్య వ్యతిరేకమున కుదాహరణము.

43 దృఢతరనిబద్ధముపైయుఁ గోశస్థితము మలినము నగు
కృపణకృపాణములకు చాకారముచేతనే భేదము.

42. రక్తస్త్వం నవపల్లవై రహమపి క్షాప్తైః ప్రియాయా గుణైః
త్వా మాయాంతి శిలీముఖాః స్మరధనుర్ముక్తా స్తథా మా మపి ।
కాంతాపాదతలాహతి స్తవ ముదే తద్వన్మమా ప్యావయోః
సర్వం తుల్య మశోక కేవల మహం ధాత్రా సశోకః కృతః ॥

రక్తలము=ఎఱ్ఱనిది, అనురాగముకలవాడు. శిలీముఖములు=తుపెద్దలు, బాణ
ములు, కామినీపాదాఘాతము=దోహదరూపము, భోగరూపము, అశోకము=చెట్టు
పేరు, దుఃఖము లేనిది. సశోకము=దుఃఖముతో కూడియుండుట.

43. దృఢతరని బద్ధముపైః కోశనిష్కణస్య సహజమలినస్య ।
కృపణస్య కృపాణస్య చ కేవల మాకారతో భేదః ॥

యద్యపి ఉపమాన మధికగుణము ఉపమేయ మల్పగుణము నను
నియమ ముండుటచే నిందుపమేయన్యూన మగువ్యతిరేకము ఉపమానమే
కదా! అనుభవపర్యవసాయి వ్యతిరేకము సహజముగ నుపమానమే
యగును. అందువలన వ్యతిరేకములో సంత్యభేదద్వయము నుపమాంత
ర్భావము నొందుచున్న ను నందు సాదృశ్యము చమత్కారప్రయోజకము
కాదు సరికదా ప్రత్యుత్తర ఉపమేయన్యూనతయు సుత్కర్షాపకర్షాభావము
మాత్రమే చమత్కారజనక మగుచుండుటచే దానికుపమాంకారమునం

21. స హోక్తి .

సహభావము జనరంజక మైనచో సహోక్తి యగును.

ఉ॥ ఆరాజకీర్తి శత్రువులతోఁగూడ దిగంతముల కేగెను.

మఱియు,

45 నీడ యలయుటచేఁగాఁబోలు బొటసార్లులతోఁగూడ వృక్ష

మూలము నాశ్రయించుచున్నది. చల్లదనము చిక్కుట

దంతర్భావము చెప్పవీలులేదు. పూర్వపక్ష మాపాత రమణీయముగఁ గనఁబడుచున్నను సారహీన మగుటచే గ్రంథకర్త యనువదింపలేదు.

వ్యతిరేకాలంకార విషయమున రుయ్యక మమ్మటభట్టుల వివాదమే దీక్షితజగన్నాథులకును గలుగుచున్నది. దీక్షితుడు రుయ్యక మతావలంబి, జగన్నాథుడు మమ్మట మతావలంబి.

రుయ్యకు డలంకారసర్వస్వమున ‘ఉపమానముకంటె నుపమేయ మున కాధిక్యముకాని విపర్యయ (న్యూనత్వ)ము కాని కలిగిన వ్యతిరేకాలంకారమగు ననెను.

మమ్మటుడు కావ్యప్రకాశమున ‘ఉపమానముకంటె నుపమేయ మునకు వ్యతిరేక (అధిక్య)ముండిన వ్యతిరేకాలంకార మనెను. జగన్నాథు డీమమ్మట మతము నవలంబించెను. దీక్షితుడు రుయ్యకమతావలంబియై యుపమానముకంటె నుపమేయ మధికగుణ మైనపుడువ్యతిరేక మైనట్లున్యూనగుణమైనపుడుగూడ వ్యతిరేకమగుననుటయేకాక యనుభయ రూపమగు మఱొక భేదమునుగూడ గ్రహించియుదాహరించెను.

45. ఛాయా సంక్రయతే తలం విటపినాం క్షాంతేవ పాంశ్చాస్సమం

మూలం యాతి సరోజలస్య జడతా గ్లానేవ మిన్ద్రాస్సహ ।

ఆచామ త్యహిమాంశుదీధితి రప స్తప్తేవ లోకై స్సమం

నిద్రాగర్భగృహం సహస్రవికతి క్లాంతేవ క్షాంతాజ్జ్వలైః ॥

చేతనేమో ! చేపలతోఁగూడఁ దటాకంబునడుగంటు
చున్నది. సూర్యకాంతి దప్పినొంది జనులతోఁగూడ
నీరు ద్రావుచున్నది. నిజము. నిద్ర వాడినదా యను
నట్లు కాంతలతో గర్భగృహమునఁ బ్రవేశించుచున్నది.

జనరంజక మనుటచే సముద్రతీరమున నితనితో విహరింపుము. (అనేన
సార్థం విహరాంబురాశేః) అనుచో సహోక్తిలేదు.

22. వి నో క్తి .

కొంచెమేదేని లేదనిచెప్పినఁ బ్రకృతమునకు హీనత కలు
గుట వినోక్తియగును. ఉ॥ విద్య హృద్య యయ్య వినయ
సంపద లేనిచో నింద్య యగును. మఱియు,

ఎవఁడు రామునిఁ జూడఁడో రాముఁ డెవనిని జూడఁడో
వాఁడు లోకమున నిందితుఁడగును. వాని మనసుకూడ
వానిని నిందించును.

ఇచట రామ దర్శనము లేకుండుటచే హీనత్వము వినా శబ్దము
లేకున్నను జూపఁబడినది.

కొంచె మేదేని లేదనిచెప్పినఁ బ్రకృతమునకు రమ్యత కలి
గిన నదియు వినోక్తి యగును. ఉ॥ రాజేంద్ర ! నీసభ
ఖలులు లేకపోవుటచేఁ బ్రకాశించుచున్నది. మఱియు,
చంద్రోదయము కాఁగాఁ జీకటిచే వీడబడిన రాత్రివలెను,
పొగపోయిన నై శాగ్నిజ్వాలవోలె, నొడ్డువిటిగివడుటచేఁ
గలుషయై తిరిగి ప్రసన్న మగుచున్న గంగలాగున, నీ

శోభనాంగి యూర్వశీ మూర్ఖునండి తెలివొందుచున్నట్లు
కనబడుచున్నది.⁴⁶

ఇచట చీకటి మెడలగునవి లేకుండుటచే నిశాదులకు రవ్యత్స్వము
వినాశ్యము లేకుండగనే తెలుపబడినది.

23. స మా సో స్త్రీ.

ప్రస్తుతమును వర్ణించుచుండ నప్రస్తుతము తోచునెడల
సమాసోక్తియగును. ఈచంద్రుడు రక్తుడగుచు నైగ్రదీ
ముఖమును ముద్దిడుకొనుచున్నాడు. చూడుము !

ఎచటఁ బ్రస్తుతవృత్తాంతము వర్ణింపబడుచుండ విశేషణ సామ్య
బలమున నప్రస్తుతవృత్తాంతముగూడఁ దోచునో యచట సంగ్రహముగఁ
బ్రస్తుతాప్రస్తుతవృత్తాంతములఁ జెప్పుటచే సమాసోక్తి యగును. ఉదా
హరణ మీచంద్రుడని. ఇచట ప్రాచ్యారంభరూప ముఖ సంబం
ధాత్మక మగునదయము చంద్రునకు వర్ణింపబడుచుండ, చంద్రశబ్దము
నందలి పుంలింగముచేతను, నైగ్రదీశబ్దమునందలి స్త్రీలింగముచేతను,
నైగ్రదీశబ్దప్రతిపాద్య మగు నిద్రసంబంధిత్వముచేతను, నుపస్కృతమగు
ముఖశబ్దగతప్రారంభ వదన సాధారణ్యమువలన, రక్తశబ్దగతరూప

46. ఆవిర్భూతే శశిని తమసాముచ్యమానేవ రాత్రి

రైశ స్యార్చిర్హృతేభుజ ఇవ చ్ఛిన్నభూయిష్ఠధూమా ।

మోహే నాంతర్వరతను రియం లక్ష్మణే ముక్తకల్పా

గంగారోధః పతనకలుషా గృహ్లా తీవ ప్రసాదమ్ ॥

ఈపద్యము విక్రమోర్వశీయనాటక ప్రథమాంకములో రేశియను రాక్షసుని
జయించి వానిచే నపహృతయై భయమూర్ఛిత యగు సూర్యశిని చెల్లకత్తై యగు చిత్ర
లేఖితోఁ గూడ రథమున నుంచి తీసికొని వచ్చుచున్నావనుడు ; మున్నుండి తెలి
వొందుచున్న యూర్వశిఁజూచి తత్సఖితోఁజెప్పునందర్శములోనిది.

కాముక సాధారణ్యమువలన, ⁴⁷ముద్దిడుకొను శబ్దగతసంబంధ కాముక వ్యాపార సాధారణ్యమువలనను, సప్రస్తుత మగు పరవనితానక్త పురుష వృత్తాంతము తోచుచున్నది. మఱియు,

⁴⁸చందోయి చిందులాడ, కరులు చెమర, సరములు సంచ
లింప, చెనియాకులు చెక్కిల్లపై మెలుగు లీన, మోము
దమ్మి చెమర్ప, నిట్టూర్పులు నిగుడఁ, గరస్రహారములతో
రసాతిరేకమున నీయింతి నీతో నాడుచుండుట నోబంతి!
నీవు సుకృతివి.

ఇచటఁ గందుకవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడుచుండఁ జందోయిచిందు
లాడ నిత్యాది క్రియావిశేషణముల సామ్యమువలన విపరీతరతానక్త యగు
నాయికకథ తోచుచున్నది. పూర్వోదాహరణమున విశేషణములు
స్లిప్తములు, నిచట సాధారణములు. సారూప్యమువలనను సమాసోక్తి
కనఁబడుచున్నది. ఎల్లన,

మును వేటుపాటినచోట నిపు డిసుకతిన్నెలుండెను. చెల్లు
దట్టముగ నున్నచోటఁ బలుచపడెను. విరళముగ నున్న
చోటఁ దట్టమయ్యెను. చాలకాలమునకుఁ జూచుటచే
నీవనము వే అనుకొన్నను గొండలుండుతీ రావన మిదే
యను బుద్ధిని దృఢపఱుచుచున్నది. ⁴⁹

47. ముద్దిడుకొను శబ్దమునకుఁ బ్రకృతార్థ మగు సంబంధము లాక్షణికము.
అప్రస్తుతార్థ మగుకాముక వ్యాపారము ముఖ్యాధికము.

48. వ్యావర్తకులచభార మాకులకచం వ్యాలోల హారావళి
ప్రేంఖితుండలశోభి గండయుగళం ప్రస్వేది ప్రక్రాంబుజమ్ |
శశ్వద్దత్తకరస్రహార మధికశ్వాసం రసాదేతయా
యస్మాత్కందుక సాదరం సుభగయా సంసేవ్యసే తత్కృతీ ||

49. ఉత్తరరామ చరిత్రమునందు నీతా త్యాగానంతరమున వనమున కేగిన రామ
చంద్రుని వాక్యమిది.

ఇచట వన స్థానము ప్రస్తుత మగుచుండ వనసారూప్యమువలన గృహస్థులందు ధనసంతానాది వృద్ధిక్షయముల వ్యత్యాసము నొందిన క్షటుంబముల కాశ్రయ మగు గ్రామనగరాదుల వృత్తాంతము తోచు చున్నది.

పురా యత్ర సోతః పులిన మధునా తత్ర సరితాం
వివర్యాసం యాతో ఘనవిరళభావః క్షీతిరుహమ్ ।
బహోర్మృష్టం కాలా దపరమివ మన్యే వనమిదం
నివేశ శ్వేలానాం తదిద మితి బుద్ధిం ద్రధయతి ॥

దీక్షితోక్త మగు నీలత్యమందు రసగంగాధర కర్త జగన్నాథు డిట్లు దోషము నుద్ఘాటింపు చున్నాడు.

మమ్మట్లుడు కావ్యప్రకాశమున 'శ్లిష్టవిశేషణములచే నప్రస్తుతము గమ్యమైన సమాసోక్తి' అనెను.

రుయ్యకుఁ డలంకారసర్వస్వమున 'విశేషణముల సామ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమైనచో సమాసోక్తి' చెప్పెను.

విశేషణసామ్యము :— శ్లిష్టత్వముచేత, సాధారణ్యముచేతను, సాదృశ్యగర్భితచేతను నగును.

విద్యానాథుడు తన ప్రతాపరుద్రీయమున ప్రకృతాన్వయి విశేషణముల సామ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమైన సమాసోక్తి యని పై లక్షణమునే యనుసరించెను.

ఇట్లు ప్రాచీనులందఱు విశేషణసామ్యమే సమాసోక్తి సాధకముగఁ జెప్పుచుండ 'మును పేఱుపాటినచోట' యను ప్రకృతలత్యమునందు వనవిశేషణములు శ్లిష్టములుకాని, సాధారణ్యములుకాని, సాదృశ్య గర్భములుకాని, కాకపోవుటచే దీక్షితుడు సర్వప్రాచీనలక్షణవిరుద్ధముగ నచట మాససోక్తి నెట్లు చెప్పును? సర్వప్రాచీన లక్షణపరిత్యాగము చేసి స్వ

ఈ యుగాహరణములందు ప్రస్తుతాప్రస్తుత సాధారణములగు విశేషణములబలమునఁగాని సారూప్యబలమునఁగాని యప్రకృతవృత్తాంతబోధనము ప్రకృత విశేష్యమం దారోపణార్థమే యగును. ప్రకృతముతో నన్వయములేనిదెట్లును కవిప్రయత్నవిషయము కాదుకనుక. అందువలన సమాసోక్తిలో నప్రస్తుతవృత్తాంతసమారోపమే సౌందర్యహేతువగును కాని రూపకమందువలె బ్రస్తుతమునం దప్రస్తుత సమారోపములేదు. ఎందువలన ననిన;

కపోలకల్పిత లక్షణము నంగీకరించినచో నంతటను నన్నియలంకారములు నుండవలసి వచ్చుటచే నవ్యవస్థాదోషము కలుగును అని,

దీక్షితవృద్ధయమును మన మిట్లూహింప సగును. మమ్మట లక్షణమందలి శ్లిష్టవిశేషణములచే నన్యార్థబోధన మనునది, రుయ్యకలక్షణమందలి సాదృశ్యగర్భ విశేషణ సామ్యగమ్యత్వ మనునదియు, కేవల సాదృశ్యగమ్యత్వమునకు నుపలక్షకములు. లేనిచో మమ్మట లక్షణానుసారముగ శ్లిష్టవిశేషణమాత్రముచేతనే యప్రస్తుతము గమ్య మన్నచో సాధారణవిశేషణస్థల మగు 'చందోయి చిందులాడ నిత్యాదియం దవ్యాప్తి వచ్చును. రుయ్యకలక్షణరీత్యా శ్లిష్ట, సాధారణ, సాదృశ్యగర్భ విశేషణములచేత మాత్రమే యప్రస్తుతము గమ్యమనినచో కేవల సామ్యమాత్రముచే గమ్యమగు 'మును పేటుపాటినచోట' నిత్యాదియం దవ్యాప్తి సంభవించును. ఇష్టాపత్తి యనరాదు.

‘పుత్రుఁ డగు క్రౌంచమును దండ్రి యగు హిమవంతుని

వీడి సంద్రమునం బ్రవేశించి టెక్కలం గాపాడుకొన్న

వీ (మైనాకు) డేమి సంపాదించెను’

అనుచో మైనాకుడు ప్రస్తుతము కాగా సాదృశ్యమాత్రము వలన బాలుడగు పుత్రుని వృద్ధుడగు తండ్రిని వీడి యుద్ధమునఁజేరి పొట్ట పోసికొను నప్రస్తుతపురుషుని వృత్తాంతము తోచుటచే సమాసోక్తి సర్వా

౧. ముఖచంద్రుఁ డనుచోట ముఖమున జంద్రత్వార్థోపణమునకుఁ గారణ మగు చంద్రపదమును జెప్పినట్లు చంద్రుఁడు రక్తఁడగుచు... ముద్దిడు కొనుచున్నాఁడు, ఇత్యాది సమాసోక్త్యదాహరణమున చంద్రు నందు జారత్వార్థోపమునకుఁ గారణ మగు జారవాచకపదమును జెప్పక పోవుటవలన,

౨. రాత్రియందు మేఘ మభిసారికా ముఖమును నిద్రున్నయ నములతో వీక్షించి వర్షధారలతో నీచంద్రుఁడు జారి పోయెనా యని తలంచి మొఱపెట్టెను.

సంభవసిద్ధ మగుచున్నది. ఇచట సాదృశ్యము తప్ప పై లక్షణము లేనేలేదు. అందుచేతనే మన కువలయానందకర్త తన సమాసోక్తి లక్షణమున విశేషణములకు శ్లిష్టత్వమునుగాని సాధారణ్యమునుగాని మఱిదేనిగాని చెప్పక ‘ప్రస్తుతమం దప్రస్తుతపరిస్థితి కలిగిన సమా సోక్తి’ అని, యేవిధముగనైనను, ప్రస్తుతమున నప్రస్తుతము తోచినచో సమాసోక్తి యని చెప్పెను.

ప్రాచీన లక్షణము వీడి స్వలక్షణము నంగీకరింప నన్నిచోట్ల నన్నియలంకారములు సంభవించునని యవ్యవస్థాదోషమును జగన్నాథు డాపాదించె నని చింతింప నవసరము లేదు. పరమప్రాచీనుడగు దండ్యా చార్యుడే తనకావ్యాదశాస్త్రమున నస్మదాదుల కలంకారకల్పనమున నభి కారము నంగీకరించెనుగదా !

ఇంతియకాదు శాస్త్రములందు లక్ష్యోనుసారముగ లక్షణకల్ప నము కావున ‘మునుపేఱుపాటినచోట’ నిత్యాదియందు కేవల సాదృ శ్యముచేతనే సమాసోక్తి దీక్షితులవారిచే వివక్షింపబడినది.

ప్రాచీనలక్షణ తాత్పర్యవివరణముచే వానికిఁ గౌరవ మాపాదించె నేకాని ప్రాచీనలక్షణ విరోధముకాని లక్షణమున కవ్యవస్థకాని యేమియు లేదు.

అను నేకదేశవివర్తితావరోధాహరణ మందువలెఁ ప్రస్తుతముం దప్రస్తుతారోపమునకు గమక మైన లేకపోవుటవలన—

విద్యున్నయనముతో ననుచోట చన్న నో ! నిరీక్షణమున కనుకూల మగుటవలన నుత్తరపదార్థప్రధానరూపమయూరవ్యంసకాదినమానముచే సిద్ధమగు నుత్తరపదార్థ భూతనయనముల కన్వయాను సరణమువలన మేఘమునం దనుక్త మయ్యు ద్రప్తపురుషత్వారోపము గమ్మ మని యంగీకరింపఁబడుచున్నది.

3. ఈ సమాసోక్తియం దట్లు నిరీక్షణము (గమకము)వలె ఓ రాజ ! నీవు రాగా నీసముద్రము వణకుచున్నదేమి ? ఇత్యాది వాక్యమందు సేతు కర్తృత్వాదికమువలె నప్రస్తుతాసాధారణ ధర్మమున్న చెప్పఁ బడక పోవుట వలనను,

౪. శ్లేష్టసాధారణాది విశేషణములచే బోధితము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములలో నప్రస్తుత(జార) వృత్తాంతమునకు విద్యున్నయన ములలో నయనమునకుంబోలె ప్రాధాన్యమున్నలేకపోవుటవలనను, అట్లు ప్రాధాన్య ముండినచో దానిననుసరించి నీవు సేతుమంథనకర్త వనుస్థలము నందువలెఁ బ్రకృతమునందనుక్త మయ్యు సప్రకృత సమారోపము నంగీకరింతుము. ఏమచ, అప్రస్తుత వాచకము, అప్రస్తుతగమకము, అప్రస్తుతా సాధారణ ధర్మము, అప్రస్తుత వృత్తాంతప్రాధాన్యము నను నీ నాల్గింటిలో నొకటియు నిచట లేక పోవుటవలన విశేషణప్రతిపాదితాప్రస్తుత వ్యవహార సమారోపము మాత్ర మిందు చమత్కారజనకము కాని యప్రస్తుత సమారోపము చమత్కార జనకము కాదు.

విద్యున్నయనమువలె సమాస సంపాదిత శ్రౌతప్రాధాన్యము లేకున్నను శ్లేష్టములు సాధారణములు నగువిశేషణములచేఁ బ్రతిపాది

తము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతములు చెందును భిన్నపదోపాత్త విశేషణములవలె సాక్షా ద్విశేష్యములతోడనే యన్వయించుటవలన నార్థికప్రాధాన్య మున్నదే? యన్నను శ్లిష్టసాధారణ విశేషణములచే సంపాదించబడిన పరనాయికా ముఖచుంబన రూపాప్రస్తుత వృత్తాంత మేవిధముగను బ్రస్తుతముతో నన్వయింపక పోవుటచే నసంబద్ధాభిధాన ప్రసంగభీతిచే దానిని ప్రస్తుత విశేష్యమం దారోపించుటవలనఁ బ్రస్తుత మున నప్రస్తుత సమారోపము సంగీకరింపరాదు. (అసంబద్ధాభిధాన ప్రసంగ పరిహారము తుల్యమే కావున నప్రస్తుత ధర్మియందే ప్రస్తుత వృత్తాంతము నన్వయింపరాదా? యన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు). ప్రస్తుతవిశేష్యమం దప్రస్తుత వృత్తాంతాన్వయమునకు యోగ్యతలేనట్లే యప్రస్తుత మగు జారాదియందును బ్రస్తుతవృత్తాంతా న్వయమునకు యోగ్యత లేదు. ఇట్లు యోగ్యతారూప వినిగమకము లేకపోగా నసంబద్ధప్రలాప భీతిచే సమప్రధానము లగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంత ములలో నొకదాని యారోప మింకొక విశేష్యమం దవశ్యమంగీకరింప వలసి యుండగా శ్రుత (వినిగమక) మగుప్రస్తుత విశేష్యమునందే యప్రస్తుత వృత్తాంతారోపము చమత్కారజనక మనుట యుక్తము.

ఓయి ! ఇట్ల ప్రస్తుతధర్మి సమారోపము సంగీకరింపనిచో ‘విశేషణ సామ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమగుచో సమాసోక్తి’ ప్రస్తుతమందున్న విశేషణముల సాధారణ్యముచే నప్రస్తుతము గమ్యమైనచో సమాసోక్తి ఇత్యాది రుచ్యుక విద్యానాధాది ప్రాచీనుల సమాసోక్తి లక్షణములు కుదురకపోవలసివచ్చును—ప్రస్తుతమునందు శ్లిష్టములు సాధారణములు మున్నగు విశేషణములచేఁ బ్రతిపాదిత మగు ననురాగపూర్వక వదన చుంబనాద్య ప్రస్తుత వృత్తాంతముయొక్క సమారోపమునకు మాత్రమే చమత్కారజనకత్వము సంగీకరించుటచే విశేషణ సామ్యసంపాదిత కాముకాద్య ప్రస్తుత ధర్మివ్యంజన సవేషింపకపోవుటవలన. అన్నచోఁ

జెప్పుచున్నాడు. అప్రస్తుత జారసంబంధిగాఁ దెలియఁబడని పరవనితా వదనచుంబనాద్యారోపము చమత్కార జనకము కాకపోయినను సప్రస్తుతకాముకాది సంబంధిగాఁ దెలియఁబడిన పరవనితాముఖచుంబనాద్యారోపము చమత్కారజనక మగును. అట్టి వృత్తాంతమే రసానుగుణ మగుటంబట్టి.

అప్రస్తుతజార సంబంధముతోఁ గూడిన వృత్తాంతమును జోధించుటకు విశేషణములకు సామర్థ్యము లేదు కావున విశేషణ పదములందలి స్లేషాదిసామర్థ్యముచే స్వరూపముతోఁ బ్రతిపాదిత మగువదన చుంబనాదిచేఁ దత్సంబంధియగు కాముకాదిక మభివ్యక్తము కాగాఁ దిరిగి వదన చుంబనాదియందు కాముకసంబంధిత్వజ్ఞానము కలుగును. ఎట్లు మనచే స్వరూపముతోఁ జూడఁబడిన రాజాశ్వాదికము తత్సంబంధి యగు రాజాదినిఁ దెలుపఁగాఁ దిరిగి యాయశ్వాదియందు రాజసంబంధిత్వజ్ఞానము కలుగునో యట్లే విశేషణసామ్యముచే వాచ్యశోభాకరమగు సప్రస్తుత జారవ్యంజనాపేక్ష కలదు. అట్లుప్రస్తుత జారవ్యంజనము నపేక్షించుట నలననే స్లేష్టవిశేషణ సమాసోక్తియందువలెనే సాధారణ విశేషణ సమాసోక్తియందును సప్రస్తుత వ్యవహార సమారోపమే యని ప్రాచీనుల ప్రవాదము. కందుకమందు, చందోయి చిందులాడ నిత్యాది విశిష్టననితా సేవ్యత్వము, కాముక సంబంధిగానే యారోపింపఁ దగిన దగుటవలన సహజముగనే కందుకమం దావనితాసేవ్యత్వముండుటచే సచట నారోపమే యననసర మగుటంబట్టి.

ఇతియకాదు. సారూప్యనిబంధనగా నుదాహరింపఁబడిన సమాసోక్తియం దప్రస్తుతవృత్తాంతము వాచ్యము కానిదై యప్రస్తుతసంబంధ యుక్తవృత్తాంతరూపముగనే తెలియఁబడుటచే నయ్యప్రస్తుత సంబంధ యుక్త వృత్తాంతరూపముగనే యచట నా యప్రస్తుత వృత్తాంతమున కారోపము సిద్ధించుటవలన మఱియొక సమాసోక్తియందును నట్లే

యూహించుట యుక్తముకావున ప్రాచీనుల లక్షణములుకూడ సమన్వి
తములే యని తలఁపఁదగును.

24. పరికరము.

ప్రకృతార్థము నుపపాదించు నర్థములను సూచించు విశే
షణము లుండినచోఁ బరికర మగును.

ఉ॥ సుధాంశుశేఖరుండగు శివుఁడు మీతాపమును బోగొట్టును.

ఇచట సుధాంశుశేఖరుండను విశేషణము తాపహరణసామర్థ్యాభి
వ్యంజకము. మఱియు,

⁵⁰నీదయవలనఁ గుసుమాయధుండ నయ్యు నే నొకవసంతునే
నహాయునిగాఁగొని పినాకపాణియగు హరునిధైర్యమును
గూడ హరింతును వేటువిలుకాండు నా కేమి లెక్క?

ఇచట పినాకపాణియను హరివిశేషణము, కుసుమాయధుండను
నహమర్థ విశేషణమున్న సారాయుధత్వా సారాయుధత్వాభిప్రాయ
వ్యంజకములు.

⁵¹సర్వాశుచినిధానము కృతఘ్నము వినాశి నింద్యము నగు
శరీరముకొఱకుఁగూడ మూఢులు పాతకము లొనరింతురు.

ఇచట శరీరవిశేషణములు అది హేయమగుటచే నంరక్షింపఁదగినది
కాదను నభిప్రాయసూచకములు. మఱియు,

ఓరాజ ! నేను నీగుణబృందము నెట్లు వర్ణింప శక్తుండ
నగుదును ? ఒకటిగానున్న వేదగణమును శాఖారూప

50. తప ప్రసాదా త్కుసుమాయుధోపి నహాయ మేకం భుభుమేవ లభ్యై ।
కుర్యాం హరస్యాపి పినాకపాణే ధైర్యచ్యుతిం కే మమ ధన్వినోఽస్యే ॥

51. సర్వాశుచినిధానస్య కృతఘ్నస్య వినాశినః ।
శరీరకస్యాపి కృతే మూఢాః పాపాని కుర్వతే ॥

మున విస్తరింపజేయలేదు. పుట్టనుండిపుట్టను. నారా
యణుని నాభీకమలమునుండి బయలు వెడల లేదు. మహా
భాష్యమును రచింపలేదు. చిత్రార్థమును బృహత్కథను
జెప్పలేదు. ఇంద్రగురువును గాను.⁵²

ఇచట 'వేదగణమును విస్తరింపజేయలేదు' ఇత్యాది విశేషణములు
తనయందు వ్యాసాద్యసాధారణ కార్యకర్తత్వనిషేధరూపముగ 'నేను
వ్యాసుడనుగాను' అను సభిప్రాయవ్యంజకములు. ఇందులో మొదటి
రెండుదాహరణములందు నొక్కొక్కవిశేషణము. తరువాతిలక్ష్యములం
దొకవిశేష్యమున కనేకవిశేషణములు. వానిలో మొదటియుదాహరణ
మున నన్నివిశేషణములు నొక యర్థమం దభిప్రాయమును సూచించునవి,
పదార్థగూఢములును. రెండవ యుదాహరణమున భిన్నాభిప్రాయసూచక
ములు, వాక్యార్థరూపములును. ఇదిభేదము. ఈయుదాహరణము
లందు వంగ్యార్థమున్నను ధ్వనివ్యవహారము లేదు. శివునకుఁ దాప
హరణమందు మదనునకు శివప్రతాపహరణమునందు కైముతికన్యాయ
మున సర్వధన్వి ధైర్యాపహరణమందు శరీరసంరక్షణకై పాప మాచరిం
చువారి మూఢత్వమందు తనకు వర్ణనీయరాజగుణ కథనాసామర్థ్యమం
దును వాచ్యము లగువానియందే యంగమగుటంబట్టి. వాచ్యమునకు
సహకారియగుటచేతనే వ్యంగ్యార్థము వాచ్యపరికర మగుటవలనఁ బరికర
మని యీయలంకారమునకుఁ బేరు.

నొందఱు ప్రయోజనములేని విశేషణములను జెప్పిన సప్తష్టార్థత్వ
దోషము సంభవించును గావున నాదోషము లేకపోవుటయే సప్రయో

52. వ్యాఖ్యం నైకతయా స్థితం శ్రుతిగణం జన్మి న వల్మీకతో
నాథో నాథవ మద్యుతస్య సుమహద్భాష్యం న చాభాషిషుః ;
చిత్రార్థం న బృహత్కథామచ్చకథం సుత్రాష్టి సాసం గుఠ
ద్దేవ త్వద్గుణబృంహజ్జగత్ స మహం కర్తుం కథం శక్తుయామ్ ॥

జన విశేషమునకు ఫలముకాని యేయలంకారము కాదు. ఒకవిశేష్యమునకు సాభిప్రాయానేక విశేషణములు చెప్పటలో సధికచమత్కారముండుటవలన నీవరికర మలంకారములలోఁ బరిగణింపఁబడిన దందురు. వస్తువు అనేకవిశేషణము లుండిననే పరికర మను నియమము లేదు. క్లేష యమకాదులం దపుష్టార్థదోషము లేకపోవుటచే నం దొక్క సాభిప్రాయవిశేషణ మున్నను విచ్చిత్తివిశేష ముండుటంబట్టి పరికర మగును. ఎట్లన,

“తనదై వమునువీడి యన్యదై వము నారాధించువాఁడుభయ
లోక భ్రష్టుడై పాపమును నొందును. వనవదనవద్గిరి
సుత్రాములలో వనవద్గిరిచేతనే మనము నదై వతకులము
అనవత్సుత్రామునితో నేమిపని ?

ఇచట పురుహూతపూజోద్యుక్తు లగు సందాదులఁగూర్చి భగవంతుఁడగుకృష్ణునివాక్యము. గోవర్ధనపర్వతమే మనకురక్షకమగుటచే దై వతము. అదియే పూజనీయము కాని యరక్షకుఁ డగు నింద్రుఁడు మనకు దై వతము కాఁడు. అను సర్వవరము కాగా వనవత్తు అను గోవర్ధనగిరి విశేషణము కాననములు కాలువలు మున్నగునవి కలుగుట వలన పుష్ప ఫల మూల జల తృణాదులచే నాటవికుల మగు మనకు మనధనము లగు గోవులకు నిదియే రక్షక మను సభిప్రాయవ్యంజకము. ఇట్లు యమక స్థలమున సాభిప్రాయ మగు విశేషణ మొక్కటి చెప్పినను చమత్కార విశేషము కలుగుటవలన సాభిప్రాయవిశేషణ మున్నచో సలంకార

58. అతియజేత నిజాం యదిదేవతా మభయత శ్చవ్రతే జుషతే పృథుమ్ ।

క్షీతిభృతై వ సదైవతకా వయం వనవతానవతా కి మహిద్రుహా ॥

వనవ దనవ ద్గిరిసుత్రాములలో = గిరియు సుత్రాముఁడు = గిరిసుత్రాములు, వనపాన్, అనవత్ = వనవదనవంతములు, వనవద్గిరి = కాననములు కాలువలు కలకొండ, అనవత్సుత్రాముఁడు = రక్షింపని ఇంద్రుడు.

ముండినపుడు యమకములేని సుధాంశుశేఖరుఁ డనుచోటను నలంకార ముండుట కాటంక ముండరాదు. ఇంతియకాక ఏకపదార్థహేతుక మగు కావ్యలింగ మలంకార మని సర్వసమ్మతముకదా? అట్లే యొక్క విశేషణ మున్నను నది సాభిప్రాయ మైనచో నలంకార మగుట యుక్తమే యగును.

25. పరికరాంకురము.

ప్రకృతార్థము నుపపాదించునర్థమును సూచించు విశేష్య ముండినచోఁ బరికరాంకుర మగును. ఉ॥ దేవుఁ డైన చతుర్భుజుఁడు నాలుగు పురుషార్థముల నిచ్చును.

ఇచట చతుర్భుజుఁడనువిశేష్యము పురుషార్థ చతుష్టయదానసామర్థ్య వ్యంజకము. మరియు,

రాజ! నీగుణములను ఫణీంద్రుఁడు చెప్పఁగలఁడు. కార్తవీర్యుఁడు వ్రాయఁగలఁడు. ఇంద్రుఁడు చూడఁగలఁడు. మానవమాత్రుఁడ నగు నే నెక్కడ? నీగుణము లెక్కడ?

ఫణీంద్రుఁడు మొదలగు విశేష్యపదములు సహస్రముఖత్వాద్యభిప్రాయ సూచకములు.

26. శ్లేష :

అనేకార్థక శబ్దములకూర్పు శ్లేష. అది ప్రకృతవిషయము నప్రకృత విషయము నుభయ విషయము నగును. ఉ॥ సయోగంగామదీధరత్ = కొండచు భూమిని ధరించినవాఁడు, గంగను ధరించినవాఁడు, సర్వదుఁడు మాధవుఁడు మిమ్ము రక్షించుగాక. హరిణాహితసక్తినా = మృగముచే నంకరూపమున నుంచబడిన సంగము కల.

సూర్యునిచే కృతసంగముకల. యబ్జతుల్యము నీముఖము.

ఉచ్చరద్భురికిలాలుండు వాహినీపతి ప్రకాశించెను.

అనేకార్థకశబ్దముల కూర్పు శ్లేష. అది ప్రకృతానేక విషయము అప్రకృతానేకవిషయము ప్రకృతాప్రకృతానేకవిషయము సనిత్రివిధము. సర్వదుః డిత్యాదులు క్రమముగ చదవాహరణములు. అందు సర్వదుః డుండు మాధవుండు అని స్తుతివిషయము లగుటచేఁ బ్రకృతములగు హరి హరులకీర్తనము ప్రకృతశ్లేష. అబ్జము కమలము అబ్జుండు చంద్రుండు అవి యుపమానమాత్రము లగుటచే సప్రకృతముల కీర్తన మప్రకృతశ్లేష. వాహినీపతి = సేనాపతి, సముద్రుండును. వారిలో యుద్ధమున శస్త్రప్రహరణములచే రక్త మోడుచున్న సేనాపతి వర్ణనమే ప్రకృతము. కనుక ప్రకృతాప్రకృత శ్లేష. మతియు

⁵⁴ ఏ దయామయునిచే నపరాధి యయ్య నండజ (సాము, కాకి) మాదరింపఁబడెనో ఆపూతనామరణ ఖ్యాతుఁడగు ప్రభువు మాకు శరణ మగుఁగాక. లుబ్ధశీలీముఖములచేనాకులితములు వనవృద్ధములు నగు కమలములకు

54. 1. త్రాతః కాకోదరో యేనద్రోగాపి కరుణాత్మనా

పూతనామరణఖ్యాత స్స మేస్తు శరణం ప్రభుః ||

కాకోదరశబ్ద ముభయార్థకముగఁ దెలుగున రాకపోవుటచే సామాన్య వాచకమును సప్రసిద్ధార్థకము నయ్యు, అండజపదముతో చెప్పట,

పూతనామరణఖ్యాతుఁడు = పవిత్ర నాముడు రోగప్రసిద్ధుడు (గాఁగుడు) పూతన మరణముచేఁ బ్రసిద్ధుడు (కృష్ణుడు)

జి. సీతానామాకులీభావం బుద్ధై ర్భూరిశీలీముఖైః ।

సదృశే వనవృద్ధానాం కమలానాం త్వదీక్షణే ॥

లుబ్ధశీలీముఖములు = వేటగానీ బాణములు, ఆసక్తములగు తుమ్మెదలు. వనవృద్ధములు = అడవిలో పెరిగినవి, నీటిలో పెరిగినవి, కమలములకు = హరిణములకు, పద్మములకు.

నీకన్నులు సమానములు 3 ఉదయారూఢుడు కాంతి
మంతుడు రక్తమండలుడు ఈరాజు మృదులములగు
కరములచే లోకమనోహరు డగుచున్నాడు.

వీనిలో మొదటిదానియందు స్తుతివిషయము లగుటచే బ్రకృతు లగు
రామకృష్ణులకు శ్లేష. రెండవదానిలో నుపమానము లగుటచే సప్ర
కృతము లగుదృహరిణములకు శ్లేష. మూడవదానిలో రాత్రి వర్ణన
ప్రస్తావమున బ్రకృతుడు సభిషవోదితుడు నగు చంద్రునికి సప్రకృతుడు
సభిషిక్తు డగు రాజునకును శ్లేష.

ఇచ్చట సప్రకృతాప్రకృత శ్లేషోదాహరణమున శబ్దశక్తి మూల
ధ్వనిసంగీకరించు ప్రాచీనాలంకారికుల యభిప్రాయము, సప్రకృతాప్రకృతా
భిధాన మూలకోపమాద్యలంకారము వ్యంగ్య మనికాని అప్రకృతార్థమే
వ్యంగ్యమను సభిప్రాయము కాదు. అప్రకృతార్థముకూడ శబ్దశక్తిచే
ప్రతిపాద్యమై అభిధేయ మగుటచే వ్యంజన నపేక్షింపక పోవుటంబట్టి.

యద్యపి సప్రకృతార్థము ప్రకరణబలమువలన శీఘ్రముగ బుద్ధికి
దోచినపిమ్మటనే నృపతి తద్భాష్యాధనాది వాచకములగు రాజకరాదిపద
ముల యన్యోన్య సన్నిధాన బలమున వానివానిశక్త్యంతర వికాసముచే
సప్రకృతార్థము స్ఫురించును. అట్లైనను అంతమాత్రముచే దానికి
వ్యంగ్యత్వములేదు. శక్తిచే సర్థము ప్రతిపాదింపబడుచుండగా నేవిధము
నను వ్యక్తి నపేక్షింపక పోవుటవలన. సప్రకృతార్థాభిధానము ముగిసిన
పిదప సప్రకృతార్థము తోచుచున్న దన్నచో నది మిక్కిలి గూఢశ్లేష.

3. అసానుదయమారూఢః కాంతిమాన్ రక్తమండలః ।

రాజా హరతి లోకస్య మృదయం మృదులైః కరైః ॥

ఉదయారూఢుడు = ఉదయపర్వతము నొందినవాడు, వృద్ధి నొందుచున్న వాడు.
రక్తమండలుడు = ఎఱ్ఱనిబింబముకల, అనురక్తమగురాజ్యముకలవాడు. రాజు = చంద్రుడు,
రాజు. కరములు = కిరణములు, సన్నులు.

యగుగాక. (గూఢశ్లేష-అప్రకృతమగుటచే ద్వితీయాశ్వాసము శీఘ్రముగ దోషకుండుట)

వేఱువోటను గూఢశ్లేషమున్నది. ఎట్లన,

“ఈకొండ అతిజరతములు నతిగురువులు సలఘునిలంబి
పయోధరోపరుద్ధములు నెల్లప్పుడు ప్రాణుల కగమ్యరూ
పములు పరిణత దిక్కరికలు నగు తటాలను ధరించు
చున్నది.

ఓషధివతి సమీపమున లేకపోగా సూర్యకాంతములు
మందాగ్నినిొందుచున్నవి. తమము పుష్టినిొందుచున్నది.
చూపులు తిమిరజన్యదోషము నొందుచున్నవి.

ఇచటసమాసోక్త్యదాహరణములందు ప్రస్తుతార్థము సందర్భవశమున
శీఘ్రముగ బుద్ధికిఁ దోచినపిదప విశేషణసామ్యమువలన సప్రకృత
మగు వృద్ధవేశ్యావృత్తాంతము, రోగివైద్యవృత్తాంతముకూడ తోచు
చున్నదికదా! అందు సమాసోక్తి అభంగశ్లేష యను టందరకు నభి
మతమే. ఇట్టితరస్థలములందును గూఢశ్లేషను ధ్వనిగాఁదలంపరాదు.

55. అయ మతిజరతాః ప్రకామగుర్వీ రలఘువిలంబిపయోధరోపరుద్ధాః।

సతత మనుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికా స్తటిర్బిభర్తి ॥

అలఘువిలంబి పయోధరోపరుద్ధములు=గొప్పపబ్బలతోఁ గూడినవి (చరియలు)
గొప్పస్తనములతో గూడినవారు (వృద్ధవేశ్యలు)

2. మంద మగ్నిమధురర్యమోపలాః దశికతశ్వయథు చాభవ త్తమః ।

దృష్టయ స్తిమిరజం సిఘేవిరే దోష మోషధివతే రసన్నిధా ॥

ఓషధివతి= చంద్రుడు, వైద్యుడు. మందాగ్నిని=ప్రకాశములేమిని. మందా
గ్నిని=రోగవిశేషము. తమము=చీకటి, శోధరోగము, తిమిరజన్యదోషమునుకనబడ
కుండుట, తిమ్మిరోగము.

⁵⁶ ద్వారకాయందు యువకులు, రమ్యములు కావున పతా
కల నొందుచున్నవి, వివిక్తలు కావున రాగమును వృద్ధి
నొందించుచున్నదియు సమద్వలీకలు నగు వలభులను వల్ల
భలతో సమముగ నేరించిరి.

ఇచట విభక్తిభేదముండుటచే ద్వితీయాంత విశేషణ ప్రతిపాదితము
లగు నర్థాంతరములకు శబ్దశక్తిచే వల్లభలతో నన్వయములేదు.

⁵⁷ ఈకొండయందధికపయస్సంపదను వహించునని వాయుడ
వేగముచే సంక్షోభమునొందింపబడినవి. మహాసర
స్సులు సంబద్ధరామలక్ష్మణము లగు వాల్మీకివాక్కుల
సాధర్యమును ధరించుచున్నవి.

అనుచోట విభక్తిభేద మున్నను శ్లేషాక్షేపక మగుసాధర్యమున్నట్లు
ఇచట సాధర్యమున్ను కూర్పబడకపోవుటచే నాక్షిప్త శ్లేష యగుట
కును వీలులేదు. సమ మను క్రియావిశేషణ మున్నను సది సహార్థ
మగుటచేత నుపపన్నమగుచు వల్లభలందు శ్లేషవిశేషణార్థాన్వయము
కంటె బూర్వమందు శీఘ్రముగ దోపనిదై సామ్యార్థము నొందదు.
అందువలన స్థసౌందర్యబలముననే వల్లభలందు శ్లేషవిశేషణార్థాన్వ

56. రిమ్యా ఇతి ప్రాప్తవతీః పతాకా రాగం వివిక్తా ఇతి వర్ధయంతీః ।

యస్యామసేవంత సమద్వలీకా స్సమం పథాభి వళాలభీర్యవాసః ॥

పతాకలను = సందాలనా, సాభాగ్యములను వివిక్తలు = నిర్జనములు, పవిత్రములు.
సమద్వలీకలు = పంగిన ఛాదినగుడ్డలుకలవి, (వాచూరులు) పంగినవల్లిత్రయముకలవారు
పల్లభలు.

57. ఏతస్మి స్పృధకపయ శ్రియంపహంత్యః సంక్షోభం పవనభువా జవేనసీతాః ।

వాల్మీకేరహిరరామలక్ష్మణానాం సాధర్యం దధతి గిరాం మహాసరస్వః ।

అధికపయస్సంపదను = ఎక్కువనీటిని 'అధికపయః' ఈపదమువ్యస్తమై వాల్మీకి
వాక్కులం దన్వయించును. కోతుల కథలుకలవని.

సంబద్ధ రామలక్ష్మణములు = భర్తలతో గూర్పబడిన సారసవనితలు కలవి, సరస్సులు.
వాక్కులకు ప్రసిద్ధమే.

యాను సంధానమని గూఢశ్లేషము. పిమ్మట శ్లేషబలముననే సమశబ్దమునకు సామ్యార్థకల్పనము కావున వాచ్యమే యగు నుపమాలంకారమున శ్లేష యంగ మగును. ఇత విస్తరింపరాదు. అందువలన శ్లేష త్రై నిధ్యము సిద్ధము.

ఏవంచ శ్లేష ప్రకారాంతరముచేతను ద్వివిధము. ఉదాహరణ గతము లగు నబ్జ, తీలాల, వాహినీపత్యాది శబ్దములందు పరస్పరవిలక్షణ మగు పదభంగము నపేక్షింపక యనేకార్థముల క్రోడీకరించుటచే నభంగ శ్లేష. సర్వదుఃఖ మాధవుఁడు, 'యోఽగంగాం' హరిణాహితసక్తి, ఇత్యాదిశబ్దములందు పరస్పర విలక్షణమగు పదభంగము నపేక్షించి యనేకార్థ క్రోడీకారమువలన సభంగశ్లేషయని. అందు సభంగశ్లేష శబ్దాలంకారము అభంగశ్లేష అర్థాలంకారము అని రుయ్యకాదులు. రెండును శబ్దాలంకారములే యని మమ్మటాదులు. . రెండు సర్థాలంకారములే యని దీక్షితులు. దీని వివరము చిత్రమీమాంసయందుఁజూడఁదగును.

27. అప్రస్తుతప్రశంస.

ప్రస్తుత వృత్తాంతవ్యంజక మగు నప్రస్తుతవృత్తాంతకథన మప్రస్తుత ప్రశంస యగును. ఉ॥ ఇంద్రునికంటె నితరుల యాచింపని యా చాతక మొక్కటే శకుంతములలో ధన్యము.

ఏచట నప్రస్తుతవృత్తాంతవర్ణనము ప్రస్తుత వృత్తాంతమును బోధించుటలోఁ బర్యవసాన మొందునో యచట నప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము. అప్రస్తుత వర్ణనముచేఁ బ్రస్తుత వృత్తాంత వగమనమున్న ప్రస్తుతాప్రస్తుతములకు సంబంధ ముండిననే సంభవించును. ఆసంబంధము సారూప్యముగాని సామాన్య విశేషభావముగాని కార్యకారణభావముగాని యగుచున్నది. అందు సామాన్యవిశేషభావములో సామాన్యమువలన విశేష

అప్రస్తుతప్రశంసలు:

బోధనము విశేషమువలన సామాన్యబోధనమునని రెండువిధములు. కార్యకారణభావమందును గార్యమువలనఁ గారణబోధనము కారణమువలనఁ గార్యబోధనమునని రెండువిధములు. సారూప్యమందొక్క భేదమే కావున నీయప్రస్తుతప్రశంస యైదువిధములు చెప్పియున్నారు. కార్యము, కారణము, సామాన్యము, విశేషము, ప్రస్తుతము కాగా తదన్యమును, తుల్యము ప్రస్తుతము కాగా తుల్యమును బోధించుటచే నైదువిధములని. అందు సారూప్యనిబంధనా ప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణము ఆచార్యకమొక్కటే యనునది. ఇచట నప్రస్తుత మగుచార్యకము యొక్క ప్రశంస, ప్రశంసార్హుఁడగుటచే బ్రకృతుఁడు చార్యకసదృశుఁడునగుతుండ్రుల నడుగుకొనని మానవంతనియందుఁ బర్యవసాన మొందుచున్నది. మఱియు,

“కృత్రిమముగ గూర్పబడిన సటలతో జటిల మగు నంసభిత్తి కలశునకము మృగరాజ పదనియం దారోపింపఁబడినను మత్తేభకుంభ విదళనాన క్త మగు సింహముయొక్కనాదము నెట్లుచేయగలదు ?

ఇచట శునకనింద నిందార్హుఁడగుటచే బ్రకృతుఁడు శునకసదృశుఁడు కృత్రిమ వేషవ్యవహారాదిమాత్రముచే విద్వాంసునివలె నటించుమూర్ఖునియందుఁ బర్యవసాన మొందుచున్నది. మఱియు,

“లోపల నెక్కువభిద్రములు వెలుపలనెక్కువ కంటకములు కల కమలనాళగుణములు భంగశీలము లెట్లు కాకుండును?

58. ఆబద్ధకృత్రిమసూ జటిలాంసభిత్తి
రారోపితో మృగపతేః పదవీం యది శ్వాః ।
మత్తేభకుంభ తటపాటనలంపటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య ॥

58. అంతశ్చిద్రాణి భూయాంసి కంటకా బహవో బహిః ।
కథం కమలనాళస్య మాభూవన్ భంగురా గుణాః ॥

ఇచట కమలనాళవృత్తాంతకీర్తనము కమలనాళసదృశునందు, బయట ఖలులు కాచుకొనియుండ నింటఁ బుత్తాదులతోఁ గలహించు పురుషునందుఁ బర్యవసాన మొందుచున్నది. ఇట్లు లక్ష్యలక్షణములందు బ్రశంసాశబ్దము స్తుతి, నిందా, స్వరూపకథన, సాధారణ మగు కీర్తన మాత్రపరముగా నెఱుంగవలెను. సామాన్య నిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసః—

క్రోధముతోఁగూడినశత్రువునుపేక్షించునరులు పాదయం

దగ్ని నుంచి గాలివాలుగా నిద్రించుచున్నారు.

ఇచట పూర్వమే విరోధియగు శిశుపాలునందు రుక్మిణీహరణాదికముచే వైరమును దృఢ పఱచుకొన్న కృష్ణునికి శిశుపాలుని విషయమై యుదాసీనత తగ దని చెప్పఁదగిన యర్థము ప్రస్తుతమై యుండ దానిం దెట్లుటకు సామాన్యము చెప్పఁబడినది. మఱియు;

⁵⁹ బహుభంగుల భిన్నములగు సాహార్ద స్వర్ణరేఖలకుఁ

బరోక్ష (చాటు) మను పరీక్షాని కపోవల మొకటి కలదు.

ఇచట నీ వెదుటవలెఁ జాటునను నాకు సితమాచరింతువేని నప్పుడు నీవు నిక్కమగు నఖండ పని విశేష మగు ప్రస్తుతము చెప్పవలసియుండ సామాన్యము చెప్పఁబడినది.

నిశేషనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసః—

అంకాధిరోపితమృగుండు చంద్రుండు మృగాంకుఁ డని

చెప్పఁబడు చున్నాడు. నిష్కరక్షిస్త నృగపూగము

కేసరి మృగాధిప మనఁబడెను.

ఇచట కృష్ణునుద్దేశించిన బలభద్రవాక్యము మార్దవదూషణపరము కాగాఁ బూర్వసందర్భమును బట్టి క్రూరుండే ఖ్యాతి నొందునుగాని మృదుశీలుండు ఖ్యాతి నొందఁ డనుసామాన్యము చెప్పవలసియుండఁ

59 సాహార్ద స్వర్ణ రేఖాణా ముచ్చావచభీదా జహిమ్ ।

పరోక్ష మితి కోష్యన్తి పరీక్షానికపోవలః ॥

దద్భోధనకై యప్రస్తుత మగు విశేషము చెప్పబడినది. ఇట్లే బృహత్క
థాదులందు సామాన్యముగ నొకానొకయర్థమును బ్రస్తుతముగాఁ జేసి
కొని దానిని వివరించుటకై చెప్పిన యప్రస్తుత కథానిశేషో దాహరణ
ములం దీయప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారమే యని యెఱుంగవలెను.

కారణ నిబంధనాప్రస్తుత ప్రశంస :—

⁶⁰బ్రహ్మ దమయంతీ వదన నిర్మాణమున కిందు మండలము
నుండి సారమును హరించెఁగాఁబోలు నందుచేతనే మధ్య
విలమునుండి యాకసపు నలుపు కనబడుచున్నది.

ఇచట నప్రస్తుత మగు నిందు మండలగతముగా నుత్ప్రేక్షింపబడిన,
దమయంతీ వదననిర్మాణమున కగు సారాంశహరణ రూపకారణముచే
తత్కార్యరూపము, వర్ణనీయ మగుటచేఁ బ్రస్తుతము, దమయంతీ వదన
గతము నగు లోకోత్తర సౌందర్యవిశేష మూహింపఁబడుచున్నది.
మఱియు, నా వరదరాజ స్తవమంచు

⁶¹ప్రతిమానమందు వేఱగు చంద్రులు నీపాదము నాశ్ర
యించి దేహక్షయము కాగా లభ్యమగు దివ్యపదమున
కభిముఖులై లావణ్య మను పుణ్యరాశిని మిత్ర మగు
నీమోమునం దుంచి సూర్యునిఁ బొందుచున్నారు. నిజము

ఇచట నప్రస్తుత చంద్రకర్తృకముగా నుత్ప్రేక్ష్యమాణము లావణ్య
పుణ్య నిన్యాసరూపము నగు కారణముచేఁ దత్కార్యము, అసన్యముఖ

60. స్మృతసార మిచ్చేందుమండలం । దమయంతీవదనాయ శేషసా ।

“ కృతమధ్యవిలం చిలోక్యతే । ఘృతగంభీరభిసీఘనీలిమా ॥

61. ఆశ్రిత్య నాస మమృతద్యుతయః పదం తే

దేహక్షయోపనత దివ్యపదాభిముఖ్యాః ।

లావణ్యపుణ్యచింతయం సమృద్ధి త్వదాస్యే

విశ్వస్య యాంతి మిహిరం ప్రతిమానభిన్నాః ॥

సాధారణమునగు ననంతకోటి చంద్రలావణ్యము, భగవన్ముఖమందున్నట్లు చెప్పుటచేఁ బ్రస్తుతముగాఁ దెలియుచున్నది. (దానినేవివరించుచున్నాఁడు)

చంద్రుఁడు పుట్టినప్పుడెల్లఁ గ్రొత్తయగుచున్నాఁడు. (నవోనవో భవతి జాయమానః) అను మంత్ర సామర్థ్యమువలనగాని వృద్ధిక్షయములచే భేదము లేకున్నను భేదాధ్యవసాయమువలనఁగాని ప్రతిమాసము వేఱుగ వర్ణింపఁబడినాఁడు. అందుచేఁ గాల మనాది కనుక అతీత చంద్రు లనంతకోటి లని తేలినది. ఆనమస్త చంద్రుల విష్ణుపద (అకాశ) సమాశ్రయణము క్లేపమహిమచే భగవంతుని చరణసమాశ్రయముగ నధ్యవసానము చేయఁబడినది. భగవంతుని పాదముల నాశ్రయించిన వారికి దేహక్షయము కాగాఁ బరమపదప్రాప్తి యభిముఖ మగుట, అప్పుడే తన మిత్రవర్గమునందు పుణ్యరాశినుంచుటయుఁ బిమ్మట సూర్య మండల ప్రాప్తియు ననునీనర్వము శ్రుతి (తత్సకృత దుష్కృతే విధా నుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ సుకృతముపయం త్యప్రియా దుష్కృతం) వలన సిద్ధము కావున తదనుసారముగా వారి కమావాస్యారూపదేహక్షయకాల మాసన్నముకాగా సూర్యమండల ప్రాప్తికిఁ బూర్వము ప్రత్యక్షసిద్ధ మగు పుణ్యరూప లావణ్యనాశమును నిమిత్తముగాఁ జేసి కొని చంద్రసాదృశ్యముచే బరిపుష్టసౌహార్దము కల భగవన్ముఖమందు లావణ్యన్యాస ముత్పేక్షింపఁబడినది. యద్యపి మిత్రు లధికముగ నుండిన నల్పపుణ్యమే సంక్రమించును. అయినను నిచట మిత్ర మను నేకవచనముచే భగవంతుని ముఖమున కితరముఖములకంటె సతిశయము వెల్లడింపఁబడినది. అందువలన భగవన్ముఖముననే సకల చంద్రుల సమస్తలావణ్య పుణ్యవిన్యాసోత్పేక్షణముచేఁ బూర్వమున వర్ణింపఁబడిన ప్రస్తుతార్థము స్పష్టముగనే తెలియుచుండెను. ఆలోచింపగ శ్రుతియందు సూర్యమండల ప్రాప్త్యనంతరమున విరజానదీతరణము, బానితరువాతనే సుహృదులందు సుకృతసంక్రమణము సనియున్నను నాత్మప్రతిపాదక

శాస్త్రమునందలి ప్రయోజనానుసారముగా దానికిఁ బూర్వపరీభావము మార్పబడుటచే దాని ననుసరించి మిత్రునం దుంచి మిహిరునిఁ బొందుచున్నా రని చెప్పఁబడినది.

కార్యనిబంధనా ప్రస్తుత ప్రశంస:—

“నాథ! నీపాదనఖిదావనోదకమునం (గంగతో) దగిలిన నఖి కాంతికణికలు సముద్రమునఁగలిసి జలధిమథనముచే గట్టిపడి(సముద్ర వవనీతమగు)చంద్రపదము నొందినవి, నిజము.

ఇచట భగవత్పాదాంబుజక్షౌణ్ణ తోయరూప మగు గంగయందు లక్తుకరసమువలె గలిసి, దానితో సముద్రమునఁ బ్రవేశించిన భగవత్పాద నఖికాంతికణికల పరిణామముగనూహింపఁబడినదియు, సముద్రవవనీతపద వాచ్యము కార్యము నగు చంద్రునిచేఁ దత్కారణ మగు భగవత్పద నఖికాంత్యత్కర్ష ప్రతీయమాన మగుచుండెను. మఱియు,

“ఈకామిని గమనసౌకుమార్యము చూచినచో హంస గర్వమును వీడును. మాటలు వినినచోఁ గోయిల మానముద్ర నహించును. శరీరమార్దవమును కనినచో మాలతి కఠినశిలానదృశ యగును. వేయేల? కమల కాంతినిఁ గాంచినచోఁ గాషాయమును గట్టును.

ఇచట నాయికాగమన సౌకుమార్యాదులు వర్ణనీయ మగుటచేఁ బ్రస్తుతములు కాగా నుచితముగ నుత్ప్రేక్షింపఁబడిన హంసగత గర్వ

82. నాథ త్వదంఘ్రినఖిదావనతోయలగానై స్తత్కాంతిలేశకణికా జలధిం ప్రవిష్టాః | తా ఏవ తస్య మథనేన ఘనీభవంత్యీనూనం సముద్రవవనీతపదం ప్రపన్నాః ||

63. అస్యాశ్చేద్యతిసౌకుమార్య మధునా హంసస్య గర్వైరలం సంలాపో యది ధార్యతాం పరభృతై ర్వాచంయమత్ప్రవశం | అంగానా మకతోగతా యదిజృషత్ప్రయైవ సా మాలతీ కాంతిశ్చేత్కమలా కిమత్ర బహునా కాషాయ మాలంబతాం ||

శాంత్యాది రూపకార్యము లభిహితములు. ఇనియుఁ బూర్వోదాహరణమునందునలె గతిసాకుమార్యాదిరూప వస్తుకార్యములు కాక, తన్నిరీక్షణాదులకార్యము లగుచున్నవి.

తిర్యగ్జంతువుల చిత్తమునందు సిగ్గుండినచో సమరీమృగములు పార్శ్వతీకేశపాశముచు ఒకించి వాలములందు పాత్యుల్యముచు నదలుకొనును. నందియము లేదు.

అను నుదాహరణాంతరమందు నల్ల (నిరీక్షణకార్యమగుచే) స్పష్టము. శరీరమార్దవ మను మూఁడవ వాక్యమునందు వర్ణనీయంగా సాకుమార్యాతీతయ నిరీక్షణకార్యత్వముకూడ కఠినశీలాప్రాయత్వ రూపార్థలబ్ధిమగు మాలతీకఠోరతయంను పివక్షింపఁబడలేదు. ప్రతియోగి విశేషగత (వేఱువస్తువునందున్న) కార్యము అంగసాకుమార్యాతీతయజ్ఞానకార్యమే కాని యంగసాకుమార్యాతీతయ కార్యము కాకపోవుటంబట్టి. ఈబుద్ధికార్యత్వమును సీయంగమార్దవముచూడగా (త్వదంగమార్దవేదృష్టే) ఇత్యాది తుల్యయోగిణోదాహరణమందు నల్ల స్పష్టము.

“అర్థకార్యమందువలెనే బుద్ధికార్యమందును గార్యనిబంధనత్వముండకపోదని ప్రాచీను లిట్టివి (జ్ఞానకార్యములు) కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసయందుదాహరించిరి. నిజమున కప్రస్తుతప్రశంసయందు సంబంధపంచకముకంటె నధిక మున్ననుదోషములేదు. అప్రస్తుతప్రశంసయందు ప్రస్తుతాప్రస్తుతముల కై దువిధములే సంబంధములని నియమింపసాధ్యము కాదుకదా! సంబంధాంతరములందును నదియందుటంబట్టి ఎట్లన,

౮౬. ఓయి! కార్యరూపాప్రస్తుతార్థ మెచటఁ బ్రస్తుతకారణమును దోగఁజేయునో యది కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంస యని చెప్పఁబడును. ఉదాహరణములం దట్లుండట లేదు. మాలతీకఠోరత్యాది రూపాప్రస్తుతార్థము అంగమార్దవము యొక్క కార్యము కాదని నీవే చెప్పితివికదా! ఇట్లే ప్రస్తుతమగు కామినిగమన సౌందర్యాతిశయాదికముయొక్క నిరీక్షణమే కారణ మగుటచేతను స్వరూపముతో కామినీగమననిష్ఠ సౌందర్యాతిశయాదికము కారణము కాకపోవుటంబట్టియు అని శంకించినఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

“శ్రీహరి ! యీచంద్రకిరణములు పిన్నిట్టూర్పు గాలించే నిబుసముగాఁజేయఁబడిన స్మితరూప మగు నాధ్యాత్మికాది తాపత్రయాషధపు పొల్లువోలె లోకమంతటను వ్యాపించు చున్నవి.

ఇట సప్రస్తుతము లగు చంద్రకిరణములు భగవంతుని మందస్మిత రూప మగు దివ్యావధీ ధాన్యవిశేషముమొక్క కడంగరచయము (పొల్లు రాళి) గా నుత్పేక్షించుటచే భగవంతుని మందస్మితము చంద్రకిరణ సారరూప మను నొక యుత్కృష్ట తెలుపఁబడుచున్నది. ధాన్యవిశేష మునకు కడంగరచయమునకు కార్యకారణభావసంబంధములేదు. అందుచే సహోత్పత్త్యాదిక మను సంబంధాంతరమునుగూడ నాశ్రయింపవలసినదే.

ఇట్లుపమానోపమేయ పదార్థముల నాశ్రయించి వానిలోఁ గవి ప్రాధోక్తికల్పిత కార్యకారణభావ నిబంధనరూపాప్రస్తుత ప్రశంస లుదా హరింపఁబడినవి. మఱొకచోటఁగూడ నిది కనఁబడుచున్నది.

“కాళిందీ! చెప్పుము. కుంభోద్భవ! నే నంబుధిని. నాశత్రువు పేరుతో నన్నేల పిలుచుచున్నావు ? నేను సర్మదను. నా సవతిపేరుతో నన్నేల పిలుతువు? నీవు సర్మదవైన నీకీ నైల్య మేల కలిగెను? మాళవాంగనల కాటుకకంటి నీటిచేత. వారికేమి వచ్చెను ? కుంతలదేశపు రాజు గోపించెను.

65. తాపత్రయాషధవరస్య తపస్మితస్య నిశ్వాసమందమరుతా నిబుసీకృతస్య । ఏతేకడంగరచయా ఇవ విప్రక్షీర్ణా జైవాత్మకస్య కిరణాజగతి భ్రమంతి॥

66. కాళింది బ్రూహి కుంభోద్భవ జలధి రహం నామగృహ్లాసి కస్మాత్ శత్రోర్యే సర్మదాహం త్వమపి వదసి మే నామ కస్మాత్సపత్యాః । మాలిన్యం తర్హి కస్మా దనుభవసి మిశ్రత్కజ్జలై ర్మాళవీనాం నేత్రాంభోభిః కిమాసాం సమజవి కుషితః కుంతలక్షోణి పాలః ॥

ఇచట వారి కేమివచ్చె నని మాశవాంగనల రోదన కారణ మడుగ వారిప్రియ మరణరూపకారణమునుజెప్పక కుంతలుండు కోపించెనని ప్రియ మరణమునకుం గారణమును జెప్పటచే గారణ నిబంధనాప్రస్తుత ప్రశంస. మాశవదేశమున కేగిన కుంతలరాజు వారిని జయించెనా ? యని యడుగ వారి మరణానంతరమున జరిగిన జలధి సర్మదాప్రశ్నోత్తర రూపకార్యము జెప్పబడినచో నిచటనే కార్యనిబంధనయు నగును. కారణనిబంధన యందు ప్రశ్న శబ్దము. ఇందు ప్రశ్న మార్గము నని భేదము.

28. ప్రస్తుతాంకురాలంకారము.

ప్రస్తుతవర్ణనము ప్రధానమగు ప్రస్తుతాంతరమును వ్యంజింప జేసినచో బ్రస్తుతాంకురమగును. ఉ॥ భృంగమా! మాలతి యుండఁ గంటకవిశిష్ట మగు కేతకి కొఱ కేల యాసపడుదువు ?

ఎచట వర్ణనమాన మగుప్రస్తుతముచే సభిమత మగు వేటొక ప్రస్తుతము తోచునో యచటఁ బ్రస్తుతాంకురము. ఉత్తిరవాక్య ముదాహరణము. ఇచట ప్రియతమునితో నుద్యానమున విహరించు నొకయువతి భృంగమునుగూర్చి యిట్లు చెప్పెను. కావున వాచ్యార్థము ప్రస్తుత మయ్యెను. పిలువరానిభృంగమును బిలుచుటచే వాచ్యము కాకపోవుటవలన నప్రస్తుతమెయగు వాచ్య మిచట స్వసదృశమగు ప్రస్తుతమును బోధించుటకై చెప్పబడిన దనుటకు వీలులేదు. మాగ్ధ్యాదికముచే భృంగాదులం బిలుచుట, లోకమందు కలదు కావున. పథిక శాశోటక తరువుల సుభాషణము.

ఓయీ! నీవెవరవు ? చెప్పుచున్నాను. నన్నదృష్టశూన్య మగు శాశోటకముగా నెఱుంగుము. వైరాగ్యముతో చెప్పుచున్నట్లున్నదే ? బాగుగా గ్రహించితిని. ఎందు

67 చేత నీవై రాగ్యము? ఇక్కడ దారికెడమనై పుగ నట
వృక్ష మున్నది. పాంథులు దాని నన్నివిధముల సేవిం
తురు. దారిలోనున్న ను నానీడకూడ పరోపకారి కాజాల
కున్నది. (దానిమీఁద దయ్యము లుంటఁగాఁబోలు)

అనుచో చేతనాచేతన ప్రశోన్న త్తరమువలె తిర్యక్కులం బిలుచుటయు
నసంభావితము కాకపోవుటంబట్టి. ఇట్లు ప్రస్తుతము వాఙ్మార్గము నగు
భృంగోపాలంభనముచేఁ గ్రూరులు చుట్టుకొనియుంటచే దుష్ప్రప యగు
పరవనితతోడగాని, విటసర్వస్వాపహరణ శీలయగుటచే పాండరాని వేశ్య
తోఁగాని కంటకములతో వ్యాప్తమగు కేతకితో సదృశయగు దానితోఁ
బ్రవర్తించు ప్రియతము నుద్దేశించి కులాంగన, సాందర్యాభిమాన
వతియునగు వక్త్రీచేసిన యుపాలంభము తెలుపఁబడుచున్నది. మఱియు,

68 భ్రమరమా! రారాపు నోర్పు నుమనోలతలం దంత
వరకు లోల మగు మనసును సంతోషపెట్టుము. బాలయు
నజాతరజస్కయు నగు నవమల్లికా కలిక నకాలమున
వ్యర్థముగ నేలవీడింతువు?

ఇచటను నుద్యానమధ్యమునఁ జరించుచున్న భృంగమునుగూర్చిన
యుపాలంభ మగుటచే వాఙ్మార్గముకూడఁ బ్రస్తుతము. ఇదియుఁ
బ్రాథాంగనలుండగా బాలికను రత్తికై బాధించు కామి వినుచుండగా

67. క స్త్వం భోః కథయామి దైవహతకం మాం విద్ధి శాశ్వతకం
నైరాగ్యాదివ పక్షి సాధువిదితం కస్మా దిదం కథ్యతే ।
వామేనాత్ర వట స్తమధ్యగజన స్సర్వాత్మనా సేవతే
న చ్ఛాయాపి పరోపకారకరిణీ మార్గస్థిత్వాపి మే ।

68. అన్యాసు తాపదుపమర్దనహాసు భృంగ
లోలం వినోదయ మనస్సుమనోలతాసు ।
బాలామజాత రజసం కలికామకారే
వ్యర్థం కదర్థయసి కిం నవమల్లికాయాః ॥

నొకానొక విదగ్ధ చెప్పటచే నాకామింగూర్చి యుపాలంభము తెలియుచున్నది. మఱియు

“ఈనల్లిని కాదంబచంచుత్తమగు కోశద్వంద్వమును ధరించుచున్నది. ఈచూతలత పుంస్కోకిలాస్వాదిత మగు కిసలయమును ధరించుచున్నదని దీర్ఘికాతటమం దొకరితో నొకరు చెప్పకొనుచున్న సఖులవాక్కును విని, యాయవతి కొంగుతోఁ గుచతటమును, గరమున నోష్ఠమును గప్పకొనెను.

ఇచట ఈ యని నల్లినీవ్యక్తివిశేష నిర్దేశముచేతను దిగుడు బావి యొడ్డున అనుమాటచేతను వాచ్యార్థము ప్రస్తుతమగుట స్పష్టము. ప్రస్తుతాంతరమున్న వాక్యోత్తరభాగమందు కవిచే న్వయముగనే వెల్లడింపఁబడినది.

ఇందులో మొదటి రెండుదాహరణములందు నన్యూపదేశ ధ్వని యని లోచనకారుఁ డనెను. (దానినే చెప్పుచున్నాఁడు) అప్రస్తుత ప్రశంసలో వాచ్యార్థ మప్రస్తుతముకావున వర్ణనీయము కాకపోవుటచే నచట నభిధ పర్యవసన్నము కాకపోగా నభిధ చే ప్రస్తుతార్థ మభివ్యక్తమగుట యలంకారము. ఇచటనో, వాచ్యము ప్రస్తుత మగుటచే నభిధాశక్తి సమాప్తి నొందగా నర్థసాందర్యబలముచే నభిమతార్థము వ్యక్తమగుట ధ్వనియే యగును. నిజమున కిదియు నలంకారమేకాని ధ్వని కాదని చిత్రమీమాంసయందు ⁶⁹వ్యవస్థ చేయఁబడినది.

69. కోశద్వంద్వమియం దధాతి నల్లినీ కాదంబచంచుత్తతం
ధత్తే చూతలతా నవం కిసలయం పుంస్కోకిలాస్వాదితం ।
ఇత్యాకర్ణ్య మిధస్సఖీజనవచసాన్ దీర్ఘికాయాస్తజే
చేలాంతేన తిరోదధే స్తనతటం బింబాధరం పాణినా ॥

70. వాచ్యము ప్రస్తుత మయ్యు నదే ముఖ్యమును తాత్పర్యము లేక పోవుటచే నభిధ సమాప్తము కాకపోవుటంబట్టి యలంకారమే యని.

తృతీయోదాహరణ మలంకారమగుటలో నెవనికి సభ్యంతరము లేదు. ధ్వనికారుడు చెప్పియున్నాడు.

శబ్దార్థక్తచే సంపాదితమయ్యు వ్యంగ్యార్థమును గవి తిరిగి యెచట స్వోక్తచే వెల్లడించునో యది ధ్వనికంఠే వేఱగు నలంకారమే యని. ఇవి సామూహ్యనిబంధనో దాహరణములు.

సంబంధాంతర నిబంధనములగు ప్రస్తుతాంకురములఁగూడ వాచ్యవ్యంగ్యము లతికష్టమునఁ బ్రస్తుతము లగుటచే నుదాహరింపఁదగిన వానిని దిగ్భ్రాత్రముగ నుదాహరించుచున్నాడు.

71 ఉ॥ ఓకన్నులారా! శివరాత్రి సమీపించుచున్నది. మీ రప్రమత్తములై మెలకువగ నుండుడు. మీదగ్గర మీవంటి మిత్రుఁడొకఁ డుదయింపఁగలఁడు.

ఇచట శివసామూహ్యమువలెనే దానిలో నేకదేశమగుటచే నుదాహరణ మందు వాచ్యమగు లలాటలోచనముకూడ శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రయుక్త మగుటచే వర్ణనీయము కావున తద్భ్రాత్రముగ శివసామూహ్య మంతయు గమ్యము. (ఇచట నేకదేశ శ్రేయకదేశభావము సంబంధము.) మఱియు,

72 ఓసర్వమంగళా! కేశపాశపు చీకటికాంతి పుంజముచే బందీ కృత మగు బాలార్కకిరణముంబోలె నున్న సింధూరమును

71. రాత్రికివా కాచన సన్నిధి త్రే విలోచనే జాగ్రతమృతమత్రే ।
సమాసధర్మా యువయోస్సకాశే సఖా భవిష్యత్కవిరేణ కశ్చిత్ ॥

72. పహంతీ సింధూరం ప్రబలక బరీ భారతిమిర
త్విషం బృందై ర్బుందీకృతమివ సపినార్కకిరణం
తనోతు తేమం సస్తవ వదనసౌందర్యలహరీ
పరీవాహస్రోతస్సరణిరివ సీమంతసరణిః ॥

ధరించునదియు నీవదన సౌందర్యలహరీ నిర్గమనమార్గ
మనునట్లున్న నీపాపట మాకు క్షేమముఁ గలిగించుఁగాక.

ఇచట వర్ణనీయ మగుటచేఁ బ్రస్తుతమగు పాపటను వదనసౌందర్య
తరంగములకు నిర్గమనమార్గము (పొల్లుకళింగలు) గ నుత్పేక్షించుటచే
నిండు చెరువువలెఁ దూముకుఁ గారణమై తనచోట నిముడని సౌందర్య
సమృద్ధి తోచుచున్నది. వదనసౌందర్యముకూడ వర్ణనీయమగుటచేఁ
బ్రస్తుతమే. మరియు,

73. అంగసంగి యగు సంబుజకాండము భృంగకాంతి నొందు
చున్నది. శ్వాసానిలమువలన నాసాహస్రైక మింద్ర
నీలమణి యగుచున్నది. కుచములం దుంచిన కర్పూరము
కూడ దీపమగుచున్నది. కరములందు ధారగఁబోసిన
నీరు కాలిన యినుమునందలి నీటివలె హరించుచున్నది.

ఇచట నాయికావిరహాసహత్వాతిశయమును బ్రకటించుటకై సంతాప
వత్కార్యములగు మృణాళమాలిన్యాదులును వర్ణనీయములుగ వివ
క్షింపఁబడుటచే వానిమూలమున సంతాపము గ్రహింపఁదగినది.

ఏకావ్యమునఁ గార్యమూలమునఁ గారణబోధ గూర్పబడునో
యచట ననుమానాలంకారమేకాని యీప్రస్తుతాంకురాప్రస్తుతప్రశంస
లుండవు ఎట్లన,

వీన స్తన జఘనముల సంగమున నుభయభాగములందు

73. అంగసంగి మృణాళకాండమయితే భృంగావళీనాం రుచిం
నాసాహస్రైకమింద్రనీలసరణిం శ్వాసానిలాద్ధాహతే ।
పత్తేయం హేమవాలుకాపి కుచయోర్ధ్వై క్షణం దీపతాం
తప్తాయః పతితాంబువత్కరతలే ధారాంబు సంలీయతే ॥

వాఁడైనది, సన్ననినడుము తగులక నడుమునఁ బచ్చనిది,
చిక్కినచేతులచలనములచేఁ జెడరిన రచనకలదియు నగు
నీ తామరాకుసెజ్జ కృశించిన సాగరికా సంతాపము
నూహింపఁజేయుచున్నది.⁷⁴

29. పర్యాయోక్తము.

గమ్య మగు విషయమును వేటువిధముగఁ జెప్పట పర్యాయోక్తము. ఉ॥ రాహువధూకుచముల వ్యర్థమొనరించినవానికి నమస్కారము.

గమ్యముగ వివక్షింపఁబడినదానినే వివక్షితరూపముకంటె సుందరతరమగు రూపాంతరముతోఁ జెప్పట పర్యాయోక్తమగును. ఉత్తిరవాక్యముదాహరణము. ఇచట భగవంతుఁడు వాసుదేవుఁడు తన యసాధారణరూపముతో గమ్యుండై యాతఁడే రాహువధూకుచ వైయర్థ్యకారకత్వరూపమగు రూపాంతరముతోఁ జెప్పబడెను. మఱియు,

⁷⁵ఎవనిపాదము లోకమును జూచునో యాలోక మెవని పాదమును జూడదో వారిద్దఱు జగద్గురు వగు నీవిద్య నెఱుంగరు.

ఇందు గౌతమ పతంజలులు తమ యసాధారణరూపముల గమ్యులై రూపాంతరములతోఁ జెప్పఁబడిరి. మఱియు,

74. పరిష్కాసం పీనస్తనజఘనసంగారుభయత
స్తనోర్మధ్యస్యాంతః పరిమిళనమప్రాప్య హరితం ।
ఇదం వ్యస్తస్యాసం ప్రతిధిలభుజాక్షేపవలనైః
కృతాంగ్యాస్సంతాపం వదతి నఖినీపత్రశయనం॥

75. లోకం పశ్యతి యస్యాంఘ్రిః స యస్యాంఘ్రిం స పశ్యతి ।
తాభ్యామప్యపరిచ్ఛేద్యంవిద్యా విశ్వగురోస్తవ ॥

76 చల! నీకటికిఁజెందము శిరీషకోరకపు మార్దవాభిమానము
నణంచు నీపాదముల నెంతదూరము ప్రయాసపెట్టఁ దలఁ
చినది? తెలుపుము.

ఇచట నెంతదూర మేగఁదలంపను గమ్యమాన నిషయమే పాదముల
నెంతదూరము ప్రయాసపెట్టదలంపు అనువిధముగఁజెప్పబడినది. మఱియు

77 ఎవని కంబుధి నిషంగము. లోకప్రసిద్ధులు వ్యాసాదు లెవని
వాహనముల వహింతురో పాతాళమెవనికి భూషణముల
పెట్టె, ఆకాశము పూదోట, ఇంద్రాదులు శాటీపాలురు
మదనుఁడు చందనతరువు నగునో యట్టి దేవతాసార్వ
భౌమునకు నమస్కరించు చున్నాను.

ఇచట నెవనికి వేదములు వాహనములు, నాగములు భూషణములు
నిత్యాది ఆయావాక్యార్థముల వివక్ష కలుగుచుండగా వేదత్వాద్యా
కారమున వ్యంగ్యములే యగు వేదాదులు వ్యాసాది శిక్షణీయత్వాది
రూపమునఁ జెప్పఁబడినవి. ఇంతేకాక దేవతాసార్వభౌముఁ డగుటను
స్పష్టపఱచుటకు విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసముచేఁ దెలుపఁబడినవి.

ఈవిషయమున నలంకారసర్వస్వకారుఁడును “గమ్యమునే వేఱు
విధముగఁజెప్పట పర్యాయోక్తము” అను నీ సంప్రదాయాగత లక్షణ
మునే యంగీకరించెను, కాని

76. నివేద్యతాం హంత సమాపయంతౌ శిరీషకోశమ్రుదిమాభిమానం ।
పాదౌ కిద్దాయరమిరూ ప్రయాసే నిధిత్సలే తుచ్ఛదయం మనస్తే ॥

77. దేవం వందే శరధి శరధిం దేవతాసార్వభౌమం
వ్యాసప్రపప్తా భువనవిధితా యస్య వాహాధివాహః ।
భూసాపేట్టి భువనమతలం పుష్కరం పుష్పవాటీ
శాటీపాలాశ్శతమఖిముఖాశ్చందనద్రుర్మనోభూః ॥

78 వితండు చక్రపుదెబ్బయను కణిశాసనము చేతనే రాహు
వధూజనమునకు రతోత్సవము నాలింగనాది శూన్య
ముగను జంబనమాత్ర శేషముగను జేసెను.

78. చక్రాభిఘాతప్రసభాజ్ఞయైవ చకార యో రాహువధూజనస్య |
అలింగనోద్దామవిలాసవంధ్యం రతోత్సవం చుంబనమాత్ర శేషమ్ ||

ఈ సద్యనిషయమున ఉద్భటానంద వర్ధనాభినవగు శ్రమమ్మట రుద్ర్యక
దీక్షిత జగన్నాథాద్యాలంకారిక బృందమునకు పర్యాయోక్తాలంకా
రమే యభిమతము. దానిలక్షణముకూడ “వ్యంగ్యమును సుందరమగు
భంగ్యంతరముతో శబ్దశక్తిచే దెలుపుట, యనియే.

ఈ విషయమున నప్పయదీక్షితు డిట్లుచెప్పెను.

ఈ సద్యమున భగవంతునియందు రాహువధూసురత కర్మకాలింగన
రహితచుంబనమాత్ర శేషకర్తృత్వము వాచ్యము. వాసుదేవత్వము
వ్యంగ్యము. అభినవగుప్తాలంకార సర్వస్వకారాది ప్రాచీనులన్ననో! లక్ష
ణమును లక్ష్యమును కష్టముగ నర్పించిరి. వారు చెప్పినట్లు రాహుశిర
శ్చేదాదికము వ్యంగ్యమన్నచో ప్రస్తుతముచే నింకొక ప్రస్తుతము తోచి
నచో ప్రస్తుతాంశురమని నేను కల్పించిన ప్రస్తుతాంశురమే యగును.
వాచ్యవ్యంగ్యములు రెండును ప్రస్తుతములే కనుక వాసుదేవత్వము
వ్యంగ్యమన్న పర్యాయోక్త మగును. ప్రాచీనులు వృధాశ్రమవొందిరిఅని.
దీనికి జగన్నాథుని జవా బేమిటంటే ?

వాసుదేవత్వ మెప్పటికి వ్యంగ్యముకాదు. ‘ఎవడు.....బనరిం
చెనని’ యచ్చబద్ధవాచ్యమగు వాసుదేవుడు విశేషణమగుటచే వాసుదేవ
త్వము వాచ్యమే యగుటవలన. శబ్దశక్తిప్రతిపాదితమగుదాని కెట్లును
వ్యంగ్యత్వ మిష్టముకాదు. కావుననే ప్రాచీనులు స్త్రోగతినవలంబించుట:-
ఎట్లన ? అభినవగుప్తుడు ధ్వన్యాలోకలోచనమున నుద్భటోక్తమగు
“అన్యవిధమున, జెప్పబడునది పర్యాయోక్త ము” ను లక్షణమును
జూపి దానియర్థ మిట్లు వివరించెను. చెప్పబడుననుమాటచే (అభిధీ
యత ఇత్యుక్త్యా) అన్యము=వాచ్యముకంటె నన్యము అని యర్థము.

అను ప్రాచీనోదాహరణమునుమాత్రము వేటుగా సమన్వయించెను. రాహువధూగతముగు విశిష్టరత్నోత్సవముచే దత్కారణముగు రాహుశిరశ్చేదము గమ్యమగుచున్న దని.

అన్యవిధమున్ను = వాచ్యముకంటె వేటగు వ్యంగ్యమే. అన్యవిధమున ననుచో తృతీయార్థ ముపలక్షణము:- ఇంతకు వ్యంగ్యోపలక్షితమగుచుఁ జెప్పబడినది పర్యాయోక్త మని ఫలితార్థము. వ్యంగ్య ముపలక్షణమగుటచే ప్రధానముకాదుకనుక వాచ్యమే చమత్కారి యగుటచే ప్రధానమగుటవలన ధ్వనికంటె విలక్షణముగు పర్యాయోక్తమని. ఇచట వ్యంగ్యమేమన దానిసతడె యచటనె చెప్పెను. ఇచట వాసుదేవ ప్రతాపము వ్యంగ్యముగ వివక్షింపబడినది కాని యది చమత్కారి కాకపోవుటచే పర్యాయోక్తమేయగునని.

ఏతావతా దీక్షితులవారుచెప్పిన వాసుదేవత్వము వ్యంగ్యమను విషయము అభివగనుప్రపాద పర్యంతమగు ప్రాచీనులకెవరికి సభిమతియు కాదనట స్పష్టమే. వాసుదేవత్వము “ఎతడు...చేసెన”ని యచ్చబ్ధి వాచ్యమగుటవలన, వ్యంగ్యముకాదగదని తేలుటచేతనే వారు క్లిష్టగతి నవలంబింపవలసి వచ్చెను.

అలంకార సర్వస్వకారుడును “గమ్యమునుగూడ వేటువిధమున నభిధానము పర్యాయోక్తము” అని లక్షణమును జెప్పి పిమ్మట నిట్లు శంకించుకొని సమాధాన మొసగెను. గమ్యమగుదానికే అభిధానము సంభవింపకుండుటవలన కార్యాదిద్వారముననే చెప్పట. యని అట్లు చెప్పటచే “చక్రపుడెబ్బయను” ఇత్యాద్యుదాహరణమున వాచ్యము రాహువధూసురతము నాలింగనరహితముగను చుంబనమాత్రశేషము గను జేయుట, దానికే గారణము రాహుశిరశ్చేదము. అదే వ్యంగ్యము కాని దీక్షితోక్తమగు వాసుదేవత్వము కాదు. అది ‘యెతడు’ అను యచ్చబ్ధివాచ్యము, ప్రకరణలబ్ధము నగుటవలన.

ఇట్లు మమ్మట పక్షమందును యచ్చబ్ధివాచ్యుడు ప్రకరణలబ్ధుడు నగు భగవంతునియందు రాహువధూసురతచుంబన మాత్రశేషకర్తృత్వము వాచ్యము కాగా రాహుశిరశ్చేదకర్తృత్వమే వ్యంగ్యముకాని

ఏవంచ గమ్యమగుదానినే చెప్పుట యనులక్షణమున కసంభవము నాశంకించుకొని చెప్పుచున్నాడు. ఏది గమ్యమగునో దానికి శక్తిచే దీక్షితోక్తమగువాను దేవత్వ మిదివరలో జెప్పినకారణముననే వ్యంగ్యము కాదు. ఏవంచ దీక్షితులవారు సర్వప్రాచీనాలంకారి కాభిమతమునకు విరుద్ధముగనే చెప్పినట్లు తేలినది.

ఈ విషయమున చంద్రికాకర్త జగన్నాథుడు చెప్పినదానిని దూషించి దీక్షితులవారు చెప్పినదానిని సాధించుచున్నాడు. ఎట్లనః— పర్యాయోక్తములో విషయమగు వాసుదేవత్వరూపమున నవగమనము విశేషణమర్యాదాలభ్య మగుటచే సుందరము కాదనునది యాలోచింపనిమాట. ఎందుచేత? పర్యాయోక్తమున వ్యంగ్యముకంటె వాచ్యమే సుందరమగుట సర్వసమ్మతవిషయముకదా! ప్రకృతిమందు వాచ్యమగు రాహువధూసురత చుంబనమాత్రశేష కర్తృత్వమునకే వ్యంగ్యమగు వాసుదేవత్వముకంటె చమత్కరిత్వ మిట్టమే యగును. వాసుదేవత్వము సుందరము కానేకాదు. వాసుదేవత్వమే సుందరమైనచో ధ్వనియే యగునుకాని పర్యాయోక్తాలంకారము కానేకాదు. అలంకారసర్వస్వ ఖండనప్రవృత్తి మగుదీక్షితగ్రంథమునకు అలంకారసర్వస్వగ్రంథవిరోధమును జూపుట మంచిదికాదు.

ఇంతేకాక అలంకారసర్వస్వమును దీక్షితుడనుసరించే ననుటయు మోసగింపే దీక్షితులవారు “కువలయానందారంభమునఁగాని చిత్రమీమాంసారంభమునఁగాని సర్వస్వగ్రంథవిరుద్ధముగ నేమియు చెప్పనని ప్రతిజ్ఞ చేసిరా? ఇంతియకాదునరికదా! తన యభిమతమునమాత్రమే యంగీకరించుచు విరుద్ధాంశమును ఖండించుచునే వచ్చిరి. అందువలన జగన్నాథోక్తములు దూషణములే కావు. అని

ఈచంద్రికాకారుడగు నై ద్యనాథుడు చెప్పినదంతయు బాగున్నది కాని సర్వప్రాచీనాభిమతముకావున వాసుదేవత్వము వ్యంగ్యముకాదన్న జగన్నాథునిదూషణమునకు సమాధానము చెప్పక దానికి వ్యంగ్యత్వము సాధింపకయే వాసుదేవత్వరూపవ్యంగ్య మసుందరమన్న దానినిమాత్రమే గ్రహించి యిట్టాపై చెప్పుట యేమిగ్యాయమో ఊహింపరాదు.

బోధనము సంభవించకపోవుటవలన కార్యాదిదాస్వరముననే యభిధానము లక్షణమందు వివక్షింపఁబడినదని లక్షణమునుగూడ క్లెప్తముగ సమన్వయించెను.

లోచనకారుడగు అభినవగు ప్తపాదుడును “వేఱువిధమునఁ చెప్పఁ బడునది పర్యాయోక్తమ”ను నీలక్షణమునే యంగీకరించి దాని యుదాహరణమందును వాచ్యమగు కార్యముచేఁ గారణమును వ్యంగ్యముగఁ జూపి యందు లక్షణమును లక్ష్మీనామమును క్లెప్తముగ సమన్వయించెను. వాచ్యముకంటె నన్యవిధమగు వ్యంగ్యముతో నుపలక్షితముగుచు నేది చెప్పఁబడునో యది (వ్యంగ్యోపలక్షిత మగుచుఁ జెప్పఁబడునది) పర్యాయమగు = ప్రకారాంతరమగు, వ్యంగ్యముతో నుపలక్షితముగఁ చెప్పఁ బడునది పర్యాయోక్త మని,

ఈక్షేమంతయు నెందులకో యెఱుంగుము. గమ్యమగునదే హాసాంతరమున వాచ్యమగుటయందెన్నో యుదాహరణములు చూపఁ బడినవి కదా! ‘చక్రపుడెబ్బయందలి కతనశాసనముచే’ నను ప్రాచీనోదాహరణముకూడ స్వరూపముతో గమ్యమగు భగవంతునికి విశిష్ట రతోత్సవకాఠిత్వరూపముతో నభిధాన ముండుటచేఁ జక్కగ సమన్వితమే యయ్యెను. అందు రాహుళిరశ్లేషమే గమ్యమన్నచోఁ బూర్వోక్త రీతిగఁ బ్రస్తుతాంతరమే యగును.

ప్రస్తుత మగు, రాహుళిరోమాత్రావశేషముచే నాలింగము వంధ్యత్వాద్యాపాదనరూపము వాచ్యము నగు భగవద్రూపాంతరము ఉపపాదితము కాగా నావాచ్యముచే వాసుదేవ త్వరూపముతో భగవదవగమనము పర్యాయోక్తమునకు విషయము.

నుండర మగువ్యాజముచే నిష్ఠమును సాధించుకొనుటయుఁ బర్యాయోక్తమగునందురు. నేను చూతలతను జూచుట కేగుచున్నాను. మీ రిద్దఱు నిచట నుండుఁడు.

ఇచట నాయకను నాయకునితోఁగూర్చి చూతలతా దర్శనవ్యాజమున వెల్లుచున్నసఖి వారికి నేచ్చాసంపాదన నును నిష్ఠమును సంపాదించుట పర్యాయోక్తము. మఱియు,

79 ఓరాధ! నీయొడిలోదాచిన నాబంతి నిమ్మని యామె
నీవిని విష్ణుచున్నకృష్ణుఁడు మీకు సంతసము నిచ్చుగాక.

మొదటి యదాహరణమున నితరులయిష్టమును సాధించుట. ఇచటనో! బంతి యున్నదా? యని పరీక్షించుటకు కోకముడి విష్ణుట యనువ్యాజముతో తనకోరికను నెరవేర్చుకొనుట, ఇదిభేదము.

30. వ్యాజస్తుతి.

నిందాస్తుతులచే స్తుతినింద లభివ్యక్త మైనచో వ్యాజస్తుతి యగును స్వర్నదీ! నీకు వివేకమేది? పాపులఁగూడ స్వర్గము నొందించు చున్నావు దూతి! మంచిది. మఱి మంచిది. నాకై దంతములచేతను గోళ్లచేతను గాయ పడితివి. ఇంతకంటె నేమిచేయవలయును?

నిందచే స్తుతి యభివ్యక్త మగుటకాని స్తుతిచే నింద వ్యక్త మగుట కాని వ్యాజస్తుతి యగును. స్వర్నదీ! నీకు వివేకమేది? ఇత్యాద్యుదాహరణమందు వివేకము లే దను నిందావ్యాజముచే గంగ సుకృతిని వలెనే పాతకినిఁగూడ స్వర్గము నొందించుచున్న దను వ్యాజరూపనిందచే గంగాప్రభావాతిశయస్తుతి, దూతి! మంచిదనునదాహరణమందు నాకై మహాక్షేళ మనుభవించితి వను వ్యాజరూపస్తుతిచే నీవు క్రీడించుట కేగితివేకాని నాకొఱ కేగలేదు దూతికాధర్మవిరుద్ధకారిణి వగు నిన్ను గూర్చి సిగ్గు గుడున్నది, అనునిందయు వ్యక్తమగుచున్నది. మఱియు,

79. దేహి మత్కుందుకం రాధే పరిధాననిగూహితం ।
ఇతి విసంసయన్నీతీంతస్యాః కృష్ణా ముదేఽస్తు పః ॥

రాజ! నీశౌర్యమున మేమి? యుద్ధ మొనరింప నీ వొక
గుఱ్ఱము నెక్కగా నీశత్రువులు సప్తసప్తి(పడుగుఱ్ఱములు)
(రవి) సహాయాధులగుచున్నారు.

శివునియర్థభాగమును హరియు నింకొకయర్థము గిరిజయు
గైకొనిరి. దేవ! ఇట్లు భూతలమందు హరునిలేమి
కలుగగా గంగ సాగరముచు శశికళ యాకసమును నాగ
ములు పాతాళముచు బొందెను. సర్వజ్ఞత్వ మీశత్వము
నిన్ను, బొందెను. సన్న భిక్షాటనము పొందెను.

(చిరకాలనేనితఁ డగురాజునకు కవి చెప్పినవాక్యమిది)

ఇచట మొదటియదాహరణమున సప్తసప్తిపదములోని స్త్రోతముల
నిందావ్యాజముచే స్తుతి వ్యక్తమగుచున్నది. రెండవ యదాహరణ
మందు సర్వజ్ఞుడవు సర్వేశ్వరుడవు సనువ్యాజరూపరాజస్తుతిచే నాదు
వైదుష్య దారిద్ర్యాదుల నన్నింటి నెఱింగియు నెక్కువగ నిచ్చి రక్షింపఁ
గలిగియు నాకీంచుకయు నీవు. అనునింద వ్యక్తమగుచున్నది. ఇదంతయు
నిందాస్తుతు లేకవిషయ'మగుటలో నుదాహరణము.

భిన్నవిషయ మగుటలో నుదాహరణము. నిందచే స్తుతి వ్యక్త
మగుట యెట్లన,

80 వానర! నీవెవరు? రామరాజభవనమున సందేశహరుఁ
డను. వెనుక వచ్చి లంకఁ గాల్చిన హనుమంతుఁ డిప్పు
డెక్కడి కేగెను? ఇంద్రజిత్తుచే గట్టఁబడె నని కపికులము
కొట్టితరిమివేయగా బెదరిన యూవనమృగము హనుమం

80. కస్త్యం వానర రామరాజభవనే రేఖారసంవాహకో

యాతః కుత్ర పురాగతస్సహనుమాన్నిర్దగ్ధలంకాపురః ।

బద్ధో రాక్షసనూనసేతి కపిభిస్సంతాడిత స్త్రోతః

స ప్రేక్షాత్తపరాభవో వనమృగః క్షతేతి న జ్ఞాయతే ॥

తుండు సిగ్గుచే పరాభూతుడై యెక్కడి కేగెనో యెఱుంగరాదు.

ఇచట హనుమన్నిందచే నితరవాసరస్తుతి వ్యక్తము. స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి యెట్లన,

⁸¹ ఓకురంగమ ! మాటిమాటికి ధనికులమోము చూశవు.

వారి గరువపు పలుకులు వినవు. అసతో వారికడ కేగవు. సకాలమున గరికపరకలం దిని నిద్ర వచ్చినపుడు నిద్రింతువు. అట్లుండుటకు నీ వెక్కడేమి తప మొనరించితివో నాకు జెప్పము.

ఇచట కురంగస్తుతిచే రాజసేవచే ఖిన్నుడగు తనయొక్కనింద వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది యప్రస్తుతప్రశంసాపితేష మని యలంకారసర్వస్వకారుఁ డనెను. అందుచేతనేకదా ! (దీనికి బోధింపబడుచున్నదను ముందుపదముతో నస్వయము) సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణాంతరము వైభర్మ్యముతోఁగూడఁ జూడఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

సౌగంధిక కల్పార సంబంధులు సుఖశీతలములు నగు నీవన
వాయువులు అడ్డులేక యిందీవరశ్యాముని రాముని సేవిం
చుచున్నవో యవి ధన్యములుకదా!

ఇచట వాయువులు ధన్యము లను నప్రస్తుతార్థమువలన నే నధన్యుడనని వైభర్మ్యముచేఁ బ్రస్తుతార్థము ప్రతీయమాన మగుచున్న దని బోధింపఁబడినది.

దండి యీసారూప్య నిబంధనయే అప్రస్తుతప్రశంస కాని కార్య

81 యద్వ్యక్తిం ముహూర్తిక్షణే స ధనినాం బ్రూషే న చాటూన్మృషా

నైషాం గర్వవచశ్శ్రుణోతి. న చ తాన్ప్రత్యాశయా ధావసి ।

కాలే బాలతృణాని ఖాదసి పరం నిద్రాసి నిద్రాగమే

తస్మై బ్రూహి ఘరంగ కుత్ర భవతా కింనామ తత్తం తపః ॥

కారణభావాదినిబంధన యగునది యప్రస్తుతప్రశంస కాదు. అని యిట్లుదాహరించెను.

అసమయమునందలి స్తుతి యప్రస్తుతప్రశంస యగును.
వనమందు హరిణములు పరులనేనింపక యప్రయత్నలబ్ధ
ము లగు జలతృణాది వస్తువులతో సుఖముగ జీవించు
చున్నవి.

రాజానుసరణ క్లేశముచే దుఃఖితుఁ డగునభిమానిచే నిచట నప్రస్తుతమే
యగు నీమృగవృత్తి కొనియాడఁబడుచున్నది.

నిజమున కిచట వ్యాజస్తుతి యగుటే యుక్తము. స్తుతిచే
నిందాభివ్యక్తి యని యప్రస్తుతప్రశంసకంటె విశేష ముండుటంబట్టి.
అటుకానిచోఁ బ్రసిద్ధవ్యాజస్తుత్యుద్దాహరణములందును ప్రస్తుతము లగు
నిందాస్తుతులచే బ్రస్తుతము లగు స్తుతినిందలు గమ్యము లయినంత
మాత్రమున వ్యాజస్తుతి యంతయు నప్రస్తుతప్రశంసయే కావలసివచ్చును.

ఏవం చ ఈవిధముగ నెచట నొకదానిస్తుతివివక్షచే మఱియొక
దాని స్తుతి చేయఁబడిన నచటను వ్యాజస్తుతియే యగును. అన్యస్తుతి
వ్యాజముచేఁ దదన్యస్తుతి యను సర్ధానుగమ ముండుటవలన. ఎట్లన,

తరుణీ! యీశుకశాబక మేకొండమీఁద నేమిపేరిటి తప
మొనరించెనో! నీయధరారుణ మగు దొండపండును
గొరుకుచున్నది.

ఇచట శుకశాబకస్తుతిచే నాయికాధరసౌభాగ్యతిశయస్తుతి యభి
వ్యక్త మగుచున్నది.

82. శిఖిణి కృనునామ కియచ్చిరం కిమభిధానమసావకరోత్తపః ।

తరుణి యేన తవాధరపాటలం దశతి బింబఫలం శుకశాబకః ॥

1

31. వ్యాజనింద.

ఒకని నిందచే మఱొకనికి నింద గమ్యమైనచో వ్యాజనింద
యగును. ఉ॥ ఓబ్రహ్మదేవుడా! పూర్వ మెతఁడు
నీతల నొకదానినే హరించెనో ఆతఁడు నింద్యుఁడు.

ఇచట దారుణపరిణామము కల సంసారమును బ్రవర్తింపజేయువిధి
యొక్కనింద హరినిందచే నభివ్యక్తమై వ్యాజనింద యగుచున్నది.
మఱియు,

ఓకాకమా! నీ వఱచుకొనుము. నీత ప్పేమున్నది? సహ
కారతరువున సరళమగు కోకిలతో సహవాస మొనరిం
చిన విధియే విశేషముగ నిందింపఁ దగినవాఁడు.

ఈవ్యాజనింద యేయాలంకారికునిచేతను జెప్పఁబడకున్నను అన్య
స్తుతిచే నితరునిస్తుతి వ్యక్తమగు నను నై దవవ్యాజస్తుతికిఁ బ్రతిద్వంద్వి
యగును.

ఓయి! అన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతి అన్యనిందచే నన్యనిందయు గమ్య
మగుచోట వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందాలంకారముల సంగీకరించినచో స్తుతి
నిందాహూప అప్రస్తుతప్రశంసోదాహరణములందు అప్రస్తుతప్రశంస చెప్ప
వీలులేదు. ఆయుదాహరణములుకూడ వ్యాజస్తుతి వ్యాజనిందావిష
యములగుటవలన నన్నచో జెప్పుచున్నాఁడు. (వేఱుచోటఁ బ్రసిద్ధ
మగు సలంకారద్వయ మొకచో కలియుట దోషము కాదనినమాధానము
చెప్పుచున్నాఁడు.) స్తుతి నిందాహూప మగు సప్రస్తుతవృత్తాంతమువలన
సహపవృత్తాంతము ప్రతీయమాన మగు “లోపల నెక్కువభిద్రములు”
ఇత్యాది స్థలమందు, లభ్యావకాశ యగు సారూప్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంస
యిచటను నున్నచో దానిని వారింపరాదు.

అన్యస్తుతిచే నన్యస్తుతి యన్యనిందచే నన్యనిందయు ననువ్యాజస్తుతి వ్యాజనింద లుండిన నవియు నేవీచ్ఛగ నుండనచ్చుచుగాని యప్రస్తుత ప్రశంసను వీడ వీలులేదు. యద్యపి కాకమా నీవటచుకొను మిత్యాది కావ్యముదు విధినిందచేత తన్మూల కాకనిందచేతను నవిశేషజ్ఞుఁ డగు రాజయొక్క నిందయు రాజుచే విద్వాంసునితో సమముగ శౌరవింపఁ బడిన మూర్ఖుని నిందయు తోచుచుంటచే నచట సామన్యవిబంధనా ప్రస్తుతప్రశంసయు నున్నది. అట్లుండినను నాయప్రస్తుతప్రశంస వ్యాజ నిందామూలము యగుటచే మొదట తోచిన వ్యాజనిందయు నచట వారింపరానిది. ఏనంచ యియప్రస్తుతప్రశంస వ్యాజనిందామూలకము వ్యాజ నిందారూపము నగుటచే జమత్కారాతిశయజనక మగును. ఇట్లే వ్యాజస్తుతిమూలకము వ్యాజస్తుతిరూపము నగు నప్రస్తుతప్రశంసయుఁ గనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

“లావణ్యధనవ్యయమును లెక్కచేయలేదు. గొప్పక్షేత్రమును బొందెను. ఉదాసీనుల (పిటుల) హృదయము నందు చింతాజ్వరమును జ్ఞాపించెను. ఈదీనురాలు ననురూపరమణుఁడు లేకుంటచే చెడిపోయెను. (సొమ్ము పోక, గొప్పప్రమానపురాక, ప్రజలబాధ, నిరర్థకారంభము సిద్ధింప) ఈతలోదరినిస్పృశించు విరించి యేమి తలంచెనో కదా!

ఇచట నప్రస్తుతపు తరుణియొక్క సృష్టి నింద వ్యాజముచేతను తరుణి నిందావ్యాజముచేతను తరుణి సౌందర్యప్రశంస, ప్రశంసనీయముగ కవిచే

83 లావణ్యద్రవిణవ్యయోన్మన గణితః క్షేత్రో మహావార్జితః
స్వచ్ఛందం చరతో జనస్య హృదయే చింతాజ్వరో నిర్మితః ।
ఏషాపి స్వగుణానురూపరమణాభావాద్వరాకీ హతా
కోఽర్థ క్షేత్రసిక్తీ నేధసా వినిహిత స్తస్యిమిహం తన్వతా ॥

నివక్షింపఁబడిన స్వకఃత్వముయొక్క సృష్టి నిందావ్యాజముచేతను కవి త్వపు నిందావ్యాజముచేతను శబ్దార్థముల చమత్కారాతిశయ ప్రశంస యందు బర్హవసన్న మగును. యద్యపి ఈవాక్యమందలి వాచ్యార్థ విషయ మంత సమంజసముగాలేదు. ఈనికల్పములు (తలంపులు) వీత రాగునివని కల్పింప శక్యముకాదు. అతనియందు శృంగార ముండక పోవుటచే, రసమున కననుగుణ మగుటవలన, విరాగి కీట్టి విషయ ములందు బ్రవృత్తిలేకపోవుటవలనను. రక్తుని వనియుఁ దలంపరాదు. హానితలంపులందీ దీనురాలి కనుకుత్సితవాక్యము చెడిన దను నమంగళవాక్యము ననుచితములగుటవలన ననుచూపరమఃఖండు లేకుంటుచే ననున దనలే తగని దగుటవలనను. నే నాతరుణికిఁ దగ నను తలంపు కూడ రాగి యగువాని కనుచితమే యగును గదా!

తథాపి విపక్షితమగు స్వకనితాసాందర్యరూప ప్రస్తుతార్థమం దసామంజస్య మించుకంతయు లేదు. వాచ్యార్థ మనమంజసముగా నుండుటవలననే ప్రాచీను లీకావ్యము నప్రస్తుత ప్రశంసాపరముగ చెప్పిరి. (వాచ్యార్థ మనమంజసముగ నున్నను నప్రస్తుతప్రశంస యుపపన్న మగుటంబట్టి.)

32. ఆక్షేపాలంకారము.

తాను చెప్పినదానినే కొంచె మాలోచించి కారణము చూపి నిషేధించుట నాక్షేప మందురు. ఉ॥ చంద్ర! నిన్నుఁ జూపుము. వలదులే! ప్రియాముఖి మున్నది.

⁸⁴ ఇచటఁ గోరినచంద్రదర్శనము ప్రియాముఖి ముండుటచే ననవసర ముగఁ దలంచి వలదులే! ఇత్యాదిచే సూచింపఁబడిన నిషేధ మాక్షేపము. మఱియు,

84. ఇచట కైమర్మమును జెప్పుపంచమప్రతీపమునుగాఁ దలంచి దీనికి గతార్థ శంకింపరాదు. ఆ కైమర్మము నిషేధమునుకూర్చి కారణముకావున నప్రధానమగుటంబట్టి.

85 ఓకవివరులారా ! సాహిత్యసముద్రమును మధించుట
వలనఁ గలిగిన కావ్యమృతమును రక్షింపుఁడు.
కావ్యార్థచోరులు రాక్షసులవలె దాని నపహరించుట
కధికమగుచున్నారు. పోనిండు ! అందఱు స్వేచ్ఛగ
గ్రహింతురుగాక. కవీశ్వరుల కెక్కడను లోపములేదు.
దేవతలు రత్నముల నెన్నిటితో యపహరించిన నిప్పటికి
సముద్రుఁడు రత్నాకరుడేకదా !

ఇచట మొదటివాక్యమున ప్రార్థితమగు కావ్యార్థచోరులనుండి రక్షణ
మును సముద్రగత రత్నరాశివలె స్వలిఖితార్థవైచిత్ర్యముల కక్షయ
త్వము నాలోచించి నిషేధించుట ఆక్షేపము.

కొంతమంది నిషేధా భాసమునుగూడ నాక్షేపముగానే
తలంతురు. ఉ॥ నేను దూతిని గాను. ఆమెతనుతాపము
కాలాసల సదృశముగ నున్నది.

అలంకార సర్వస్వకారాదులు కొందఱిట్లు చెప్పుచున్నారు. నిషేధ
మాత్ర మాక్షేపము కాదు. ఏ నిషేధము బాధితమగుచు నర్థాంతర
మందు బర్యవసాన మొందినదై కించిద్విశేషమును సూచించునో యది
యాక్షేపము.

ఎట్లన దూతి చెప్పుచు నేను దూతిని కా నను నిషేధము బాధి
తము కావున నాభాసరూపమై సంఘటనకాలమునకుఁ దగిన దొంగమా
టల విడిచి నిజము చెప్పుటయందు బర్యవసాన మొందుచు నీవిప్పుడె

85. సాహిత్యపాథోనిధిమంథనోత్థం కర్ణామృతం రక్షత హేకవీంద్రాః ।
యత్తస్య దైత్యా ఇవ బుంధనాయ కావ్యార్థచోరాః ప్రగుణీభవంతి ॥
గృహ్లాంతు సర్వే యదివా యథేచ్ఛం సాస్తి త్కృతిః క్వాపి కవీశ్వరాణాం ।
ఁ త్తే ఘ లుప్తేషా బహుష్వమర్త్యైరద్యాపి రత్నాకర ఏవసీంధుః ॥

వచ్చి నాయకను రక్షింపదగు నను విశేషమును సూచించుచున్నది.
మఱియు,

రాజేంద్ర! మేము సందేశహారులము కాము. జగత్కు
టుంబి వగునీ కిప్పుడు శత్రువెవ్వడు కనబడెడు.

ఇచట సందేశహారులు చెప్పచు మేము సందేశహారులము కామను
నిషేధముభాధితమై సందికాలమునకుఁ దగిన కై తవవచనములవిడుటచే
యథార్థవాదిత్వమునఁ బర్యవసన్న మగుచు నీకు శత్రుభావముతోఁ
జూడఁదగినవాఁడు లేఁడు. అందఱురాజులు భృత్యభావమున సంత
క్షింపఁదగినవారే యను విశేషమును సూచించుచున్నది.

విధి వ్యక్తమై నిషేధము తిరోహితము కాఁగా నదియు
నాక్షేప మగును. మనోహర! నీవేఁగు మేఁగినచో
నేనచటఁ బుట్టుదును.

ఇచట నీవేఁగుము. అనువిధి వ్యక్తము వల దనునిషేధము కప్ప
బడినది. కాంతుఁడేఁగు దేశమందు తనపుట్టుకను గోరుచుఁ దనమరణ
మును సూచించుటచే గమననిషేధ మంతర్భావితమైయున్నది. మఱియు,

⁸⁶ నీయాత్ర న న్నెంతోకాలము బాధింపడు. నీ వేఁగదలఁ
చిన నేఁగుము. సందేశమేల ?
ఇచటను నన్నెంతోకాలము బాధింప దని తనమరణ
సూచనముచే గమననిషేధ మంతస్తోత మయ్యెను.

33. విరోధాభాసము.

విరోధ మాపాతరమణీయముగ భాసించినచో విరోధా
భాసమగును. ఉ॥ తస్మి ! హరములు లేనివయ్యు నీకుచ
ములు హరులే యగును.

86. న చిరం మమ తాపాయ తవ యాత్రా భవిష్యతి ।

, యది యాస్యసి యాతవ్యమలమాశంకయాపి తే ॥

ఇందు హారహితములయ్యు హారులు=మనోహరము లను శ్లేష మూలకము విరోధాభాసము. మఱియు,

“ఆనలుని వలని భయముచే శత్రురాజులనలె విరుద్ధధర్మ ములుగూడ భేదము (అశ్రయభేదము) వీడెను గాబోలును. అందుచే నానలుఁడోజముచే మిత్రజిత్తయ్యు నమిత్రజిత్తును చారదృక్పయ్య విచారదృక్కును నయ్యెను.

విరోధ సమాధానరూపోత్ప్లేఱప్రధానము విరోధాభాస యని పూర్వముకంటె భేదము.

34. విభావనాలంకారము.

1. కారణములేకన్నను గార్యము పుట్టుట విభావన.

ఉ॥లక్ష్మక పూయకున్నను బదద్వయము రక్తముగనున్నది.

ఇచట లక్ష్మకపూత యను కారణము లేకున్నను పదములందు రక్తిమ చెప్పబడినది. స్వభావసిద్ధ మగు రక్తవర్ణము పదములందుండుటచే విరోధము లేదు. మఱియు,

త్రాగకుండగనే మదించినహంసలు కలది, సమ్మూర్జనము లేకయే నిర్మలాకాశము, శుద్ధిచేయకయే నిర్మలోదకము నగు లోకము మనోహరముగ నుండెను.

ఇచట పానాదిప్రసిద్ధహేతువులు లేకున్నను మదాదికార్యములు కూర్పబడెను. వర్ణమానశరత్సమయమే వానికి హేతువు కావున విరోధములేదు. మఱియు,

87. ప్రతీపభూపైరివ కిం తతో భియా విరుద్ధధర్మైరపి భేత్వత్రోష్ణితా ।
అమిత్రజిత్మిత్రజివోజసా న యద్విచారదృక్చరదృగభ్యవర్తత ।

“సుందరికి జుట్టుముడుచుటచే సురభినఖమగురాజకరముతో
లూసకుసుమమయ్యు లత వృంతాన క్తభ్రమర యయ్యెను.

ఇచట లతయందు పువ్వులు లేకున్నను తుమ్మెదలున్నట్లు చెప్పబడినది. అతుమ్మెదలుండుటకు కామినీకబరీసంక్రాంత సౌరభములగు నరపతినఖములసంబంధరూప మగుకారణాంతరము విశేషణద్వారమునఁ జూపుటచే విరోధములేదు.

2. కారణ మనమగ్రముగానున్నను కార్యోత్పత్తియగుటయు విభావన యగును. ఉ॥ తీక్ష్ణములు కఠినములును కాని బాణములచే మదనుఁడు లోకమును జయించుచున్నాఁడు.

ఇచట లోకవిజయమును సాధించుటలోఁ గారణములగు బాణములను తీక్ష్ణత్వాది గుణవై కల్యము వర్తింపఁబడినది. మఱియు, ఉపవనపవన కంపితములగు చూతచంపక రేణువులు దారి నడుచువారికన్నులం బడకున్నను వాని సాశ్రువులం జేయుచున్నవి.

ఇచట బాష్పోద్గమన హేతువుల కనమగ్రత్వము స్పర్శక్రియారాహిత్యమే.

ఈ రెండవ విభావనను దండి విశేషోక్తి యనెను. అందు మొదటియుదాహరణమున మన్మథ మహిమాతీశయ రూపవిశేషము, రెండవయుదాహరణమున చూతచంపక రేణువుల కుద్దీపకతాతిశయరూప విశేషమున్ను చెప్పఁబడుటంబట్టి మేము తీక్ష్ణత్వాదివై కల్యముకూడ విశిష్టకారణాభావరూప మగుటచే విభావనఁగాఁ జెప్పితిమి

88. సరతసుకబరీవిధానా సురభినఖేన సంద్రపాణినా ।

అపచితకుసుమాపి పల్లరీ, సమజని వృంతానీనపట్టుదా ॥

3. ప్రతిబంధకమున్నను కార్యోత్పత్తి యైనచో మూఁ
డన విభావన యగును. ఉ॥ రాజా ! నీయసిభుజంగము
నరేంద్రులనే కలుచుచున్నది.

ఇచల నరేంద్రులు విషవైద్యులు పాముకాటునడ్డగించు మంత్రౌష
ధులుకలవారు శ్లేషచేగ్రహింపఁబడిరి. కావున ప్రతిబంధకమున్నను
కార్యోత్పత్తి అయ్యెను. మఱియు,

4. ఓరాజేంద్ర! నీప్రతాపతపనుఁ డాతపత్రములేనిశత్రుగణ
మును వీడి యాతపత్రమున్న శత్రుగణమునే తాపఁజేర్చు
చున్నాడు. చిత్రము! కారణము కానిదానినుండి
కార్యము పుట్టుట నాలవ విభావన. ఉ॥ ఈవీణానినా
దము శంఖమునుండి పుట్టుచున్నది. ఏమి యద్భుతము!

ఇచట శంఖముగఁ గమనీయమగు కామినీకంఠము, వీణానాదముగ
కామినీగీతమున్ను సద్యవసానము చేయఁబడుచున్నది. కావున సకార
ణమునుండి కార్యోత్పత్తి.

5. కార్యవిరుద్ధమగు కారణమునుండి కార్యము పుట్టు
టయు నొకవిభావన యగును. ఉ॥ శీతాంశుకిరణము
లాతనిని తాపఁజేర్చుచున్నది. కష్టము.

ఇచట తాపనివర్తకము లగుటచే తాపవిరుద్ధములగు చంద్రకిరణ
ములచే దాపోత్పత్తి చెప్పఁబడినది. మఱియు,

89. చిత్రం తపతి రాజేంద్ర ప్రతాపతపనస్తప ।

అనాశేషత్రమత్యైజ్య పాతపత్రం ద్విషద్దణం ॥

- ⁹⁰ కుమారసూర్యఁ డుదయింపఁగాఁ గువలయొల్లాసము
నక్షత్రభాతియుఁ గన్పట్టుచున్నది. శత్రురాజకుమారుల
పాణిపద్మములు ముణుచుకొనుచున్నవి. మఱియు,
⁹¹ వివేకములేని కుచద్వంద్వము ముల్లోకముల బాధించుఁ
గాక, శ్రుతిపరిచితికల కనుగవకు జనమారణ మనుచితము.

పూర్వోదాహరణములందు కారణము కార్యవిరోధియగుట స్వాభా
వికము. ఇచట నన్ననో శ్రుతి పరిచయరూపాగంతుకగుణమూలకము.
ఇదియే భేదము.

6. కార్యమువలనఁ గారణ ముత్పన్నమగుట యాటవ
విభావన. ఉ॥ నీకరమనుకల్పవృక్షమునుండి కీర్తి సముద్ర
ముదయించెను. మఱియు,
⁹² కొండయందు లత పుట్టునుగాని యెప్పుడు లతయందుఁ
గొండ పుట్టదుకదా! ఇప్పుడు దానికి వివరీతముగ నీకన
కలతయందు గిరిద్వయ ముదయించెను.

35. విశేషోక్త్యలంకారము.

సంపూర్ణ కారణమున్నను గార్యము పుట్టకుండుట విశే
షోక్తి. ఉ॥ మన్మథదీపము మండుచున్నను మనసునందు

90. ఉదితే కుమారసూర్యే కువలయముల్లసతి భాతి నక్షత్రం ।
ముకుళీభవంతి చిత్రం పరరాజకుమారపాణిపద్మాని ॥
నక్షత్రభాతి=నక్షత్రములకాంతి. అక్షత్రభాతి=రాజకులమునకుఁ బ్రకా
శము లేమి. నక్షత్రభాతి, అక్షత్రభాతి, అనియుపదవిభాగము.
91. అవివేకే కుచద్వంద్వం హంతునామ జగత్త్రియం ।
శ్రుతిప్రణయినోరక్షోరయంతం జనమారణం ॥
- 92! జాతా లతా హి కైలే జాతు లతాయాం నజాయతే కైలః ।
సంప్రతి తద్విపరీతం కనకలతాయాం గిరిద్వయం జాతం ॥

న్నేహాక్షయము కాలేదు. మఱియు,
సంధ్యయనురాగవతి, దివసమామె పురస్సరము, అట్ల
య్యుగలయికలేదు. డైవగతి యతిచిత్రముకదా !

36. అసంభవాలంకారము.

ఒకకార్యము పుట్టినని తలంపనట్లువర్ణించుట అసంభ
వాలంకారము. ఉ॥ గోపబాలకుండు కొండ నెత్తునని
యెవఁ డెఱుంగును ? మఱియు,

“ఈ సముద్రము నీటికి ముఖ్యస్థానము రత్నాకరము నని
మేము దీనిన్మాత్రయించితిమి. కాని యింతలో నీముని
(అగస్త్యుడు) దీనిని పుడిసిలించి వాడుపాటుమకరాదులు
కల్లనట్ల చమించునని యెవఁ డెఱుంగును?

37. అసంగత్యలంకారము.

కార్యకారణములకు భిన్న దేశములందునికి విరుద్ధమగుచో
నసంగతి యుండును, ఉ॥ జలధరములు విషముద్రావఁ
బధికాంగనలు మూర్ఛ నొందిరి.

ఏకకార్యకారణములకు వేఱుచోనునికి విరుద్ధమగుచో వానికూర్పు
అసంగత్యలంకారము

ఇచట విషపాన మూర్ఛలకు భిన్న దేశత్యము మఱియు,
ఖిల భుజంగుని యీవధక్రమము చిత్రము. ఒకనిచెవి
కొఱికిన మఱొకని ప్రాణము పోవును. ఒకానొక

93. అయం వాగామేకో నిలయఇతి రత్నాకర ఇతి

శ్రితోస్మాభిస్తుష్ణాతరళితమనోభిర్జలనిధిః ।

క ఏవం జానీతే నిజకరపుటీ కోటరగతం

క్షణాదేనం తామ్యత్తిమి మకరమాపాస్యతి మునిః ॥

చోట కార్యకారణముల యసంగత్యమునకు సమా
ధానము కూర్చుటచేతను నసంగత్యలంకారము.

⁹⁴ ఓదమయంతి ! అతి దీర్ఘము నలసంబంధియునగు సంకల్ప
సోపానపరంపరను నీవారోహింప నిచ్చు ధ్యానించుటచే
నీ స్వరూపమును గాల్చిన యా నలుఁడు నిట్టూర్పు
చున్నాఁడు.

విరుద్ధ విశేషణమువలన కార్యకారణములకు భిన్నదేశత్వము విరు
ద్ధము కానిచోట నసంగతిలేదు. ఎట్లన,

⁹⁵ సుముఖ భూచాపవల్లిని వక్రము చేయునంతలో కటాక్ష
బాణములు నాగుండెను బగుల గొట్టుచున్నవి.

ఒకచోఁ జేయఁదలంచినదాని మఱొకచోఁజేయుట, అట్లే
యొకకార్యమును జేయఁదలంచువాఁడు దానికి విరుద్ధ
కార్యమును జేయుటయు నసంగతి యగును. ⁹⁶ఉ॥ కృష్ణా!
భూమి నపారిజాతను (శత్రువులులేనిదాని) గాఁ జేయఁ
దలంచి స్వర్గము నట్లు (పారిజాత తరువులేనిదిగ) చేసితివి.
పూర్వము గోత్రోద్ధార (భూమినిరక్షింప) ప్రవృత్తుఁడ
వయ్యు గోత్రభేదన మొనరించితివి.

ఇచటఁ గృష్ణునితో నింద్రుని సోపాలంభవచనము దిట్లున్నది. భువి
యందు జేయఁగోరినదగుటచే నచటఁ జేయఁ దగిన యపారిజాతత్వము

94. అజనమారోహసి దూరదిర్ఘాం సంకల్పసోపాన తతింతదీయాం ।
శ్వాసాన్సవర్ణ త్యధికం పునర్వ్యధ్యానాత్తవ త్వన్మయతామవాప్య ॥

95. భూచాపవల్లీం సుముఖీ యావన్నయతి వక్రతాం ।
తావత్కటాక్షవిశిఖైర్భిద్యతే హృదయం మమ ॥

96. అపారిజాతాం వసుధాం చికిర్షి క ద్యాంతథా కృధాః ।
గోత్రోద్ధారప్రవృత్తోపి గోత్రోద్భేదం పురా కరోః ।

స్వర్గమందు జేయఁబడినదని యొకయనంగతి. పూర్వము గోత్రము (భూమి) నుద్ధరించుటయందుఁ బ్రవృత్తుఁడవు వరాహరూపివగు నీచే దానికి విరుద్ధమగు గోత్రముల (కొండల) భేదనము డెక్కలనఱకుడుచేఁ జేయఁబడినదని మఱొకయనంగతి. ఈ రెండును శ్లేషోత్థాపితములే. మఱియు,

97 పీరుఁడవగు చోళేంద్ర ! నీనష్టశత్రువుల భార్యలకు నేత్రములందు కంకణము తొడలందు పత్రవల్లియు కరము

97. 1 త్వత్పడఖండిత సపత్నవిలాసిసీనాం భూషా భవంత్యభినవా భువనైకపీఠ |
నేత్రేషు కంకణమభోరుషు పత్రవల్లి చోళేంద్రసింహ తిలకం కరపల్లవేషు ||

2 మోహం జగత్ప్రియభువామ పశేతుమే తదాదాయ రూపమఖిలేశ్వరదేవాభాజాం
నిస్సీమకాంతి రసనీరధినామునైవ మోహం ప్రవర్ధయసి ముగ్ధవిలాసిసీనాం ||

కంకణము = గాజు, నీటిబొట్టు పత్రవల్లి = ఆకులతోగూడిన తీగ, మకరికాది పత్రరచన తిలకం = బొట్టు, తిలోదకము. పై రెండు 96, 97 విషయములలోని నాలుగుదాహరణములందును జగన్నాథపండితుడు దోషము నిట్లు ప్రకటించెను.

ఇందలి ద్వితీయానంగతి భేదోదాహరణము ప్రథమానంగతి లక్షణమునకును, తృతీయానంగతి భేదోదాహరణము పంచమ విభావనా లక్షణమునకును, లక్ష్యము లగునని యిట్లు సమన్వయించెను. ఎట్లన? “కార్యహేతువులకు భిన్నదేశములందునికి విరుద్ధమగుచో ననంగతి యగు”నని కదా చెప్పఁబడినది. “తెలిసికొనును, కోరును, యత్నించును, చేయును,” అను క్రమమున కార్యమునుగూర్చి యిచ్చకు కారణత్వముండనేయున్నది. కనుక ప్రకృతమున కారణమగు పారిజాతరాహిత్యచిక్కిర్ భూమి యందును కార్యమగు పారిజాత రాహిత్యము స్వర్గమందును నుండుటచే మొదటియనంగతికి దీనికి భేదమేమియు లేదు.

ఇట్లే మూడవయనంగతి దాహరణము పంచమవిభావనాలక్షణమునకు లక్ష్యమగును.

విరుద్ధకారణమునుండి కార్యముపుట్టుట విదవవిభావన. గోత్రోద్ధారహేతువు కావున గోత్రోద్భేద విరుద్ధమగు గోత్రోద్ధారవిషయకప్రవృత్తిచే గోత్రభేదనోత్పత్తి చెప్పఁబడినది. ఏతావతా తృతీయానంగతి భేదము పంచమవిభావనలో నంతర్భవించుటచే దానిని తెప్పుట సంగతము కాదు.

లందుఁ దిలకము ననునవి నూతనాలంకారము లగు
చున్నవి.

ఓ సర్వేశ్వరా ! ముల్లోకముల మోహమును బోగొట్ట
సీహాపము (శృష్టస్వరూపము) ను, దాల్చియు నిరవధిక
కాంతిరస సముద్రమగు సీహాపము చేతనే ముద్దరాం
ద్రకు మోహమును బెంబొందించుచున్నావు.

ఇచట మొదటియుదాహరణమునఁ గంకణాదులను హస్తాదులందు
జేయుట ప్రసిద్ధము కనుక చెప్పలేదు. అగుధాతువుచే నగుటకుపకరించు
కార్యరూపముగు వేఱుచోఁజేత ఆకరింపఁబడును గావున లక్షణసంగతి.

38 విషమాలంకారము.

అన్యోన్య మననురూపములగు పదార్థములకు సంబంధము
వర్ణింపఁబడినచో విషమాలంకార మగును, ఉ॥ ఈశిరీష
మృద్వంగి యెక్కడ? అట్టి మదనజ్వర మెక్కడ?

ఇచట అతి మృదువగుటచేతను నతిదుస్సహమగుటచేతను ననను
రూపములగు సంగనామదనజ్వరములకూర్పు విషమము.

98 చంద్రుడా! మృగాక్షి మోముగోముతో సాదృశ్య

ఇట్లే 'నేత్రములందు కంకణము' ముల్లోకముల మోహము నిత్యాదియందును,
కంకణత్వ సేత్రాభరణత్వములకు మోహనివర్తకత్వ మోహజనకత్వములకు విరుద్ధములగు
వానికి ఒకచో నునికి చెప్పటచే విరోధాభాసాలంకారమగుటయే తగునుగాని యసంగతి
భేదముగఁ జెప్పట తగదని.

దీనికి చంద్రికాకారు డేదో సమాధానము చెప్పెను. కాని యది యంత తృప్తి
కరముగ లేకుండుటచే ననువదింపలేదు.

98. అభిలషసి యదీదో! వక్త్రలక్ష్మీం మృగాక్ష్యాః

పునరపి సకృద౞ౌ మజ్జ సంతృళయాంకమ్ ।

సువిమలమథ బింబం పారిజాతప్రసూనై

స్సరభయ వదనోచేత్త్వం క్వ తస్యా ముఖం క్వ ॥

మును గోరుదువేని తిరిగి సముద్రములో మునుగుము.
మచ్చును గడిగికొనుము. పిదప స్వచ్ఛమగు బింబమును
బారిజాతపుష్పములతోఁ బరిమళింపఁ జేసికొని మృగాక్షి
మోముపొలిక నొందితినని చెప్పుము. లేనిచో నీవెక్కడ?
ఆమెమోమెక్కడ ?

మొదటిచోట వస్తువుండగాఁ గూర్చుట, ఇటఁజంద్రునకు వదనలక్ష్మికి
నూహింపఁబడినకూర్పు. ఇదిభేదము.

కారణమునకు విలక్షణమగు కార్యము పుట్టుట మతోక
విషమము. ఉ॥ నీనల్లని కత్తినుండి తెల్లనికీర్తి పుట్టు
చున్నది.

ఇచట కారణగుణములు కార్యమందుచొచ్చు నను న్యాయమునకు
విరుద్ధముగ నల్లని కత్తివలనఁ దెల్లనికీర్తి పుట్టుట. కార్యకారణము
లకు నివర్త్యనివర్తక సంబంధమున్నచో నైదవవిభావనయు, విరుద్ధగు
ణము కలిగినచో నీ విషమభేదమును నగునని భేదము.

ఇష్టార్థమునకుఁ బ్రయత్నించుటవలన ననిష్టప్రాప్తియు విష
మము. ఉ॥ ఎలుక భక్ష్యమునం దాశచే పాములపెట్టెను
గొఱికి పాముచే భక్షింపఁబడెను.

ఇష్టమగు సర్థమును గూర్చి ప్రయత్నించిన వానికిష్టము సమకూర
కుండుటే కాక యనిష్టముకలిగిన నదియు విషమమగును. ఎట్లంటే
భక్ష్యము నొందఁగోరి సర్పపేటికను గొఱికి యందుఁ బ్రవేశించిన
మూషకమునకు భక్ష్యము లభింపక పోవుటయేకాక తనకు హానియుఁ
గలిగెను. మరియు,

“కృష్ణ ! నీవు గోపాలుడవు కావున కడుపునిండఁ బాలు

99. గోపాల ఇతి కృష్ణ త్వం ప్రచురక్షీరవాంధయా ।

(శితో మాత్మస్తన క్షీర మవ్యలభ్యం త్వయా కృతమ్ ॥

త్రాగఁగోరి నిన్నాశ్రయించితిని. నీవు తల్లి పాలుకూడ
లేకుండఁ జేసితివి. (ముక్తినిచ్చితివి.)

అర్థప్రాప్తిరూప మగు నిష్టార్థ ప్రయత్నమువలన నిష్టము లభింపక
పోవుటలోను ననిష్టము లభించుటలోఁగూడ నిది యుదాహరణము.

అనర్థ పరిహార రూపేష్టార్థ మునకై ప్రయత్నమువలన నారెంటికి
నుదాహరణము.

భూమిమీద సైంహికేయ భయమున నాకాశమందు
చంద్రు నాశ్రయించిన శశమునకు దాని యాశ్రయమున
కును నాసైంహికేయుని (రాహు) వలన భయము సంభ
వించెను. ప్రేయసీ ! చూడుము,

ఇక్కడ శశమునకు బాలసింహమునలని యనర్థపరిహారము లభింపమి
మాత్రమే కాక స్వాశ్రయమగు చంద్రునకు రాహువువలన ననర్థము
కూడ సంభవించెను.

బరులకు బాధకలిగించుట యనునిష్టార్థమునకుఁ బ్రయత్నము
చేయ నాయుభయము కలుగుట కుదాహరణము.

రావణుఁ డాంజనేయునితోఁకను గాల్పఁగోరి దాని నంటిం
పఁగా దానివలన నిష్పడు తనపురము మాత్రము కాలి
పోయెను.

పురముమాత్ర మను నేవకారార్థముచేఁ బరుల కనిష్టములేమి స్పష్ట
మయ్యెను. ' అనిష్టముయొక్కప్రాప్తియు ' నను వాక్యమునం దనిష్ట
ప్రాప్తి కను పదమునకు నవ్యర్థకమగు ' యు ' శబ్దముచే గ్రహింపఁబడిన
ఇష్టానవాప్తి శబ్దమునకును విషమపదముతోఁ బ్రత్యేకము నన్వయము.
అట్లన్వయించుటచేఁ గేవలానిష్టప్రాప్తి కేవలేష్టానవాప్తియు నని వేర్వేరు
విషమాలంకారద్వయము చూపఁబడినదగును.

వానిలో ననిష్ఠప్రాప్తిమాత్ర మెట్లన

100 పద్మాతపత్ర ప్రియవగు నోతస్వీ ! దిగుడు బావిలో
తామరగింజను వేయఁగోరుచుంటివా ? వెట్టిదానా ! ఇది
కలికాలము. లోకము కృతజ్ఞము కాదు. : ఈపద్మము
నీముఖికాంతినే హరించును.

ఇచట పద్మాతపత్రమును బొందు కోరికతో తామర విత్తనమును
నాటిన యామె కాలాభ ముండనేయున్నది. అధికముగ ముఖికాంతిని
హరించుట యను ననిష్ఠప్రాప్తియఁ గలిగెను.

ఇష్టానవాప్తిమాత్ర మెట్లన ?

కృష్ణా ! డస్సితివి. కొండను వీడుము. మేము భరింతు
మని గోపకులు పలుకఁగా నతడు పట్టువిడిచి బరువుచే
వారిబుజములు వంగి వ్యర్థముకాఁగా నవ్వించును విష్ణువు
విజయము నొందుగాక.

ఇచ్చట, నాలోచింపగాఁ గొండ మీఁద పడుట యను ననిష్ఠప్రాప్తి
ప్రసక్తమైనను భగవంతుని కరకమలస్పర్శ మహిమచే నది కలుగలేదు.
శైలధారణ రూపేష్టానవాప్తి మాత్రమే సంభవించెను. మరియు,

1 ఓతస్వీ ! మృగాంకుడు లోకమునఁ దనకలంకమును
బోగొట్టుకొనుటకు నీముఖముగాఁ బుట్టెను. నీమోము
నందును దిలకవ్యాజమునఁ గలంకమును గల్పించు
చున్నావు. స్త్రీలాశ్రితునిఁ గలంకేగాఁ జేయుదురుగదా. !

100. పద్మాతపత్రతరసికే సరసీరుహస్య, కిం బీజమర్పయితుమిచ్ఛసి వాపికాయాం |
కాలః కలిగదదిం న కృతజ్ఞ మజ్ఞే, స్థిత్యా హరిష్యతి తవైవ ముఖస్యలక్ష్మీమ్ ||

1. లోకే కలంకమపహతుమయం మృగాంకో, జాతో ముఖం తపశున స్థిలకచ్ఛలేన |
తత్రాపి కల్పయంతి తస్య కళంకరేఖాం నార్యస్సమాశ్రితజనంహి కళంకయంతి |

ఇచట ననిష్ట పరిహారరూప మగు నిష్టానవాప్తి కలిగెను. మఱియు,

² పుత్రులులేని నాకీశాపముకూడ వరమే యగుచున్నది
గదా ! కట్టెలతో వృద్ధి నొందు దహనుడు కృషి కర్మా
మగు భూమిని గొల్చుచున్నను బీజాంకురముల గను
దానిగాఁ జేయుచున్నాడు.

ఇచట పరున కనిష్టమునొందించుట యనునిష్టము లభింపమి యగును. సహజముగ ననిష్టమగు మునిశాపము మహాపురుషార్థ మగు పుత్రుల³ భము తప్పక యగునని నూచించుటచే దానిని దశరథుడు వరముగనే సమర్పించుటంబట్టి.

ఎచట నొకానొకడు తనకార్యమునకై మఱొకని బంపగా
వాడు నియోగించిన వానికార్యము నుపేక్షించి తనకార్యమునే సాధిం
చుకొనునో అచటకూడ నిష్టానవాప్తి రూపవిషమాలంకారమే యగును.
ఎట్లు ?

ప్రియకోట కంపఁబడినదూతి యతనియందే సక్త
యయ్యెను. సఖులారా ! నా తెలివితక్కువనుగాని యదృష్ట
ఫలమునుగాని చూడుడు.

అతనియందే లగ్నయయ్యె ననుటచే నాయకునందు దూతికిఁగల
స్వేచ్ఛ చూపఁబడినది. మఱియు,

³ నపుంసకముకదా ! యని ప్రియకై మనస్సు పంపఁబ
డెను. ఆమన సన్ననో యామెయందే క్రిడించుచున్నది.
పాణినిచే మనము మోసగింపఁబడితిమి.

2. కాపోప్యదృష్టత యానన పద్మశోభే, సామగ్రహో భగవతా మయిపాతితోయం ।
కృష్ణ్యాం దహన్నపి ఖలు క్షితిమింధనేద్ధో, బీజప్రహోహజననీం దహనః కరోతి ॥

3. నపుంసకమితి జ్ఞాత్వా ప్రియామై ప్రేషితం మనః ।
తత్తు తత్రైవ రమతే హతాః పాణినినా పయమ్ ॥

ఇవి యన్నివిధముల నిష్టానవాప్తి కుదాహరణములు. ఒకానొకప్పుడు ఇష్టావాప్తితోఁగూడిన యిష్టానవాప్తి కుదాహరణము. దీక్షితకృతవరదరాజ స్తవమందు.

‘ఓదేవ ! సూర్యుడు నీచరణ కిరణకాంతియం దాసచ్ఛేదనకిరణ సమూహముచు రాత్రులలో ప్రభాతవర్యంత మగ్నియందుకాల్చి యాకిరణ సమూహ మగ్నినుండి యెత్తగా నించుకనేపు రక్షముగ నుండుటచే నీతఁడు వీతనంతాపుఁ డగుచు సంతలో నెఱుపు తగ్గగా నను దినము సంతాపము నొందుచునే యుండెను. మఱియు,

‘ఓ శ్రీహరీ ! ఈచంద్రుఁ డంబుజకోశముయొక్క ముద్రా భంగముచే నధికశోభనొందిన మిత్రకరముల లాభముచే బూర్ణ మనాఁడు నీవదనసామ్యము నొందియుఁగ్రమముగా ఊహించుచు నన్యాయాఙ్జిత విత్త మప్పుడే నశించునని చెప్పుచున్నాఁడు.

ఇచట మొదటియుదాహరణమున సూర్యకిరణముల కగ్నిప్రవేశన మాగమసిద్ధము. సూర్యుడు తన కిరణములందు భగవంతుని చరణ కిరణములతో నదృశ్యమగు నరుణిమను బొందఁగోరి వాని నగ్నియందుఁ

4. భాసుర్నిశాస్త్రిభవదంఘ్రిమయాఖిశోభా
లోభాత్ప్రతాప్య కిరణోత్కర మాప్రభాతమ్ ।
తత్రోద్భృతే హుతవహః త్నైలు పురాగే
తాపం భజత్యనుదీన్యస హి మందతాపః ॥

5. త్వద్వక్త్రసామ్యమయ మంబుజకోశముద్రా
భంగా త్తతత్సవమమిత్ర కరోపక్లప్త్యా ।
లభ్యాపి పర్వణివిధుః క్రమహీయమాన
శృంసత్సనీత్యుపచితాం త్రియమాశు నాశామ్ ॥

గాల్చినట్లు కల్పించి వాని కుదయకాలమందుండు నరుణిమను గాల్చి తీసిన బాణములకువలె నగ్ని సంతాపనమువలనఁ గలిగిన యరుణిమనుగాఁ గల్పించి సూర్యున కంత ప్రయత్నముచేఁగూడ దాత్కాలికేష్టప్రాప్తియే కాని సార్వకాలికేష్టప్రాప్తి లేదని చూపఁబడినది.

రెండవయుదాహరణమున భగవంతుని ముఖశోభ నొందఁగోరు చంద్రునకు మిత్రశబ్దశ్లేషచే సూర్యుని స్నేహితునిగాఁ గల్పించి సూర్య కిరణమునకు కమలకోశవికాసమును జంద్రానుప్రవేశనమును, సుహృత్వానికి భగవంతుని ముఖసంపన్నిధాన మగు శోశగృహముయొక్క ముద్రామోచనము చేసి దానిచుండి గ్రహించిన భగవంతుని ముఖకాంతితోఁ జంద్రు నలంకరించుటకై చేసిన చంద్ర స్పర్శ రూపమునుఁ గల్పించి, యంతగొప్పప్రయత్నము చేసినను బూర్ణి మనాడుమాత్రమే భగవంతుని ముఖసామ్యరూప మగు నిష్టావాప్తి కలుగుచున్నది కాని సార్వకాలికేష్టప్రాప్తి కలుగలేదని చూపఁబడినది.

ఒకానొకచో నిష్టావాప్తి లేకున్నను నిష్టప్రాప్తి భ్రమమూలక ముగఁగూడ చమత్కార విశేషముకలుగుచున్నది.

° ఓభల్లాలభూపాల! నీశత్రునగరమునఁ దిరుగుచున్న భిల్లాంగన చెదరిపడిన రత్నములం దీసికొని చంద్రనిష్ఠులనుకొని వానిమీఁద మంచిగంధపు దునకలనుంచి కన్నులుమూసి కొని యూదుచుండగా శ్వసామోదమునకు వచ్చిన తుమ్మెదగుంపును జూచి ధూమభ్రమ నొందెను.

6 భల్లాలక్షోణిపాల శ్వదహితనగరే సంసరంతీ కైరాతీ

రత్నాన్యదాయ కీర్ణాన్యరుతర ఖదిరాంగార శంకామలాంగీ ।

క్షిప్వా శ్రీఖండఖండం తదుపరి ముకుళీ భూతనేత్రాధమంతీ

శ్వసామోదప్రసక్తై ర్మధుకరపటై ధూమశంకాం కరోతి ॥

ఇచట నెక్కువగా నన్నిని సంపాదించువ్రతమువలన నది లభింప కున్నను లభించినదనుభ్రాంతి ధూమభ్రమనొందె ననుటచే జూపఁ బడినది.

39. సమాలంకారము.

పరస్పరము ననురూపములగు రెండువస్తువుల సంబంధము వర్ణింపఁబడినచో సమాలంకార మగును. ఉ॥ మంచి హారము కుచమండలమును, దనకుఁ దగినచోటుగాఁ జేసి కొనెను.

ఈసమాలంకారము ప్రథమవిషయమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వీ యగును. మఱియు,

ఓనరసరాజ ! చంద్రమండలమును గొముదివలెను, శివుని గంగవలెను, గీర్తి యనురూపుడవగు నిన్నాశ్రయించి ప్రకాశించుచున్నది. మఱియు,

7 ఇది చిత్రముచిత్రము అశ్చర్యమాశ్చర్యము గొప్ప చిత్రము విచిత్రము. వేఁవచెట్ల కాస్వాదనీయమగు ఫలన మృద్ధియు దానిందిననేర్పుగల కాకలోకమును గూర్చు టలో బ్రహ్మ దైవవశమునఁ గృతార్థుడయ్యెను.

మొదటి యుదాహరణము స్తుతిలోఁ బర్యవసాన మొందును. ఇది సిందయందుఁ బర్యవసన్నమగును ఇది భేదము.

7. చిత్రం చిత్రం బత బత మహచ్చిత్ర మేతద్విచిత్రం
జాతో దైవాదుచిత్రఘటనా సంవిధాతా విధాతా ।
యన్నింబానాం పరిణతఫలస్థితి రాస్వాదనీయా
యచ్చైతస్యాః కలశనకభాగోవిదః కాకలోకః ॥

కార్యమునకు గారణముతో సమాన రూపత్వముకూడ
సమమే యగును. ఉ॥ ఓలక్ష్మీ ! ఉష్ణనీటిలోఁ బుట్టిన
నీకు నీచానక్తి తగినదే.

ఇది ద్విత్వీయవిషయము నకుఁ బ్రతిద్యోద్వి యగును. మఱియు,

కారుచిచ్ఛునుండి పుట్టినపొగ మబ్బె వానచేఁ గార్చిచ్ఛు
నార్పుచున్నది. ఇదిన్యాయమే. కారుచిచ్ఛు కానన
మును గాల్పుటలేదా ? మఱియు,

8 మొదట హాలాహాలాగ్నిచేయూత నొంది బాల్యమున
హరునినేత్రాగ్నితో మైత్రిఁ జేసి యశావనమున రాహు
ముఖవిషముచే నంతరంగీకృతుఁ డగు నీచంద్రుఁడు నన్ను
కిరణములచే బాధించుచున్నాఁడు. ఇది తగినదే.

మొదటి యుదాహరణమునఁ గారణ స్వభావాను రూపము
కార్యము. ఇచ్చట కారణీభూత దుష్టసంస్థానురూపము 'కార్య మని
భేదము.

ఒకకార్యమునకుఁ బ్రయత్నింప ననిష్టము లేకుండ నది
సిద్ధించినను సమమగును. ఉ॥ వారణాధి వగునీకు వారణ
లాభము యుక్తము కాకుండునా ?

ఈ సమాలంకారము అనిష్ట ప్రాప్తియు (అనిష్టస్యాప్య వాప్తిశ్చ)
ననుచో నవ్యర్థక 'యు' శబ్దముచే సంగ్రహింపఁబడిన విషయత్రయము
నకు బ్రతిద్యోద్వి. ఇష్టప్రాప్తివలన ననిష్టము సంభవింపక పోవుటం
బట్టియు. ఇచ్చట గజార్థయై రాజనాశ్రయించుచు, ద్వారపాలురచే

8. ఆదౌ హాలాహాలాహుతేభుజా దత్తహస్తావలంబో

బాల్యే శంభోర్నిటలవహసా బద్ధమైత్రీ నిరూఢః ।

ప్రాథో రాహోరపి ముఖవిషేణాంతరంగీకృతోయ

స్నాయం చంద్రస్తపతి కిరణైర్మామితి ప్రాప్తమేతత్ ॥

వారింపఁబడు వానింగూర్చి పరిహాసవచన మీయుదాహరణము. ఇచట ననిష్ట మగువారణము ప్రాప్తమైనదికదా! యిది యుదాహరణమెట్లగు నని శంకింపరాదు. రాజద్వారమునందు క్షణమాపుట తలంపబడినదే. కనుక దానినంగీకరించి ప్రవర్తించువానికి విషమోదాహరణము లందు వలె తలంపకయే మహానర్థము సంభవింపకపోవుటంబట్టి.

ఇంతియకాక తలంపని గొప్ప యనిష్ట ముండినను శ్లేషమహిమచే నిష్టార్థప్రాప్తి యున్నచోటను సమాలంకారము తప్పనేదే. ఎట్లన,

ఓరాజా! ఉన్నతగజములమీఁద నూరేగఁగోరి చిరకా
లమునుండి నిన్నాశ్రయించి యిచట నుంటిని. నీవును
నాకు 'చ్ఛాటనము' జేసితివి. గొప్పవారిసేవ వ్యర్థము
కాదుగదా!

9. ఉచ్చైర్గజైరటనమర్థయనాన ఏవ

'త్వామాశ్రయన్నిహ చిరాదుషితోస్మి రాజన్' ।

ఉచ్ఛాటనం త్వమపి లంభయసే తదైవ

మామద్యైవైవ విఫలామహతాం హి సేవా ॥

ఉచ్ఛాటనము—దూరముగ వెళ్లఁగొట్టుట, ఎత్తగు సేనుగులమీద నూరేగుట, పై నీపయమున జగన్నాథుఁడెట్లు నోపమును జూపుచున్నాడు. అప్పుడు దీక్షితులు 'వ్యాజస్తతియందు స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి వివక్షింపగా విషమాలంకారము' అని చెప్పెను. అది సరికాదు. ఎందుచేత? ఈపద్యమున వ్యాజస్తతిలంకారిమని తానే చెప్పెను. అదినిందాభివ్యక్తిలేక సంభవింపదు. కావున వ్యాజస్తతిలోని నిందవలన విషమాలంకారమెట్లు కలుగును? నిందామూలముననేకదా విషమాలంకారముండును. వ్యాజస్తతిచేతనే చమత్కారము పూర్తియగుచుండెను కాని విషమాలంకారముచేత కాదు. అని.

... దీనికి జవాబుగనే చంద్రికామర్మ ప్రకాశక రలు— ఉచ్ఛాటనశబ్దముచే దూరముగ వెళ్ల కొట్టుటయను ననిష్టార్థమును గ్రహించినప్పుడే 'అనిష్టముయొక్క ప్రాప్తియు విషమమే' అను విషమాలంకారము తోచును పిదప నిందతోచును. తదనంతరము వ్యాజస్తతి యగును. ఏవంప విషమాలంకారము వ్యాజస్తతి కంగమగుటవలన నంగాంగి భావముచే సంకరము. 'దానివలన విషమాలంకారము నుండుననిరి.

ఇట నాలోచింపగా వ్యాజస్తుతియందు స్తుతిచే నిందాభివ్యక్తి వివక్షింపగా విషమాలంకారమయ్యు మొదటిదగు స్తుతిరూపవాచ్యము వివక్షించినచో సమాలంకారము కాకతప్పదు.

ఇట్లే నిజమగు నిష్ప్రాప్తి యున్నను శ్లేషచే నసత్యమగు నని ప్రార్థ ప్రసిద్ధి యున్నచోటఁగూడ సమాలంకారమునకు హానిలేదు. ఎట్లన,

¹⁰ నఖిలుశస్త్రము కర్తవ్యము. అని తండ్రిచే నియమింపఁబడి యాశస్త్రమునే చేసెను. తండ్రియాశ తప్పలేదు.

ఇచట తండ్రియాశ తప్పలేదనుటచే విరోధాలంకారము వ్యక్తమగుటకై ‘నఖిలు’ అనుచో (సంస్కృతమున న,ఖిలు) పదద్వయ విభాగ రూపమగు రూపాంతరముయొక్క వివక్ష యున్నను నఖిమును గోయు నది (నఖిలునాతి) నఖిలు అను నేకపదముచే వాస్తవికార్థాంతరము కల రూపాంతరమును గ్రహించినచో సమాలంకారము నుండనే యున్నది.

ఈ విషయమున దీక్షితులవారి యద్యపీత్యాది మూలవాక్యపుభావ మిదియని తోచును.

పైపద్యవిషయమునందే విషమాలంకారముకూడ నున్నది. విరుద్ధమగు నమ విషమాలంకారముల కొక్కచోనినికి యెట్లు? అంశమాత్రమును గ్రహించి. ఆయంశ మెద్ది యన? “గొప్పవాడనే పవ్యర్థముకాదుకదా” అను సర్థాంతరన్యాసముచే జెప్పఁబడిన వాచ్యార్థ మగు స్తుతిరూపము, దానికనుగుణముగ ఉచ్చాటనశబ్ద శ్లేషచే లభించిన ఉన్నతగజాటనరూపమునగు స్తుతిరూపార్థము. ఈయంశము నాధారముగఁ గొని సమాలంకారము.

ఉన్నతగజాటనమును గోరి నిస్సాశ్రయించిన నాకుచ్చాటనము (దూరముగఁ బంపుట) నొసగితివి. నేను సీచనేప చేసితిని. ఇనీ! అని తోచుచున్న నిందారూపార్థమునుబట్టి ఇప్రార్థమునకుద్యమింప ననిష్ప్రాప్తి రూపవిషమాలంకారము నుండును. ఈవిధముగ రెండలంకారములున్నను స్తుతిరూప వాచ్యార్థమును మాత్రము గ్రహించి సమాలంకార ముపపన్నమగును.

10. శస్త్రం నఖిలు కర్తవ్యమితిపిత్ర నియోజితః ।

తదేవ శస్త్రం కృతవాన్నితురాజ్ఞా న లంఘితా ॥

శ్లేషచేఁ బ్రాస్తమగునది, నిజముగ లేనిదియునగు నిష్ప్రాప్తి ప్రతీతి మాత్రముచేఁ గలుగు సమాలంకారమున కుదాహరణ మిదివఱకే చెప్పబడినను ‘వారణలాభము యుక్తమనుచో నల్పనిష్ప్రతీతియు’ ‘ఉన్నతగజముల మీఁద’ అనుచో నుత్కటానిష్ప్రతీతియు నుండుటచే నుదాహరణాంతరమును జెప్పచున్నాఁడు.

11 ఓతన్వి! తపము సుగతికమగు ననుమాట నిజము. పద్మము నీటియందు సూర్యునిఁ జూచుచుఁ దపమొనరించి నీపాదముగఁబుట్టి యన్నికమలములకంటె సుందరమై యుక్తమగతి ననుభవించుచున్నది.

40. విచిత్రాలంకారము.

తనకోరికకు విపరీతమగు ప్రయత్నము చేసినట్లు వర్ణించిన విచిత్రాలంకార మగును. ఉ॥ సత్పురుషులు మూఁడులోకములలోని జనులకంటె సున్నతిని బొందఁగోరి యణగిమణిగి యుందురు. మఱియు,

దేవా! ఖలవదనమును మలినముగాఁ జేయుటకు నీకీర్తి లోకములను నిర్మలము చేయుచున్నది. మిత్రుల సంతోషపెట్టుటకు నీప్రతాపము మిత్రునిగూడ నెదుర్కొను చున్నది.

41. అధికాలంకారము.

విశాలమగు నాధారముకంటె సాధేయము సధికముగ వర్ణించుట యధికాలంకారము. ఉ॥ బ్రహ్మాండనివాస మగుసముద్రమందు నీగుణము లిముడవు.

11. సత్యం తపస్సగత్యై యుక్తప్రాప్తింబుషా రవిప్రతీక్షం సత్ ।

అనుభవతి సుగతిమబ్జం త్వత్పదజన్మని సమస్తకమనీయమ్ ॥

ఇచట సముద్రమున ననంతబ్రహ్మాండములు బుద్బుదప్రాయములని యాధారమున కత్తివై శాల్యము చెప్పి యందు నీగుణము లిముడవని యాధేయములగు గుణముల కాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

12 ప్రలయకాలమునఁ బ్రపంచము నిముడ్చుకొన్న శ్రీకృష్ణుని శరీరమున లోకములు సవికాసముగ నుండెను. కాని యచట నారదాగమమువలనఁ గలిగిననంతోష మిముడ దాయెను. గొప్ప ఆధేయముకంటె నాధారము నెక్కువగ వర్ణించుటయు నధికమే. ఉ॥ ఓదేవ ఈ నీగుణములకు విశ్రాంతిస్థానమగువాగ్రభహ్మ మెంతటిదని చెప్పఁగలము?

ఇచట ఈ నీగుణములని ప్రత్యక్ష దృష్టమగు మహావైభవముతోఁ గూడినట్లు చెప్పఁబడిన గుణములకు విశ్రాంతిస్థాన మనిసుఖస్థితినిఁ దెల్పుటచే నాధారమగు వాగ్రభహ్మ కాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. మఱియు,

మహారాజా ! త్రిభువన గర్భమెంతవిశాలమైనది ! నీకీర్తి యపరిమితమైనను నిం దిముడుచున్నదే !

ఇచట నాలోచింపగా రెండుదాహరణములందున వాగ్రభహ్మ మెంత టిది ! త్రిభువనగర్భ మెంతవిశాలమైనది ! అని ఆధారములు ప్రశంసింపఁ బడుచున్నను అల్పములుగా సిద్ధమగు శబ్దబ్రహ్మ భువనోదరములు గుణయశోరాసులకంటె గొప్పవగుటచే నధికరణములగాఁ గల్పించియే ప్రశంసింపబడుటచే పానిప్రశంస ప్రస్తుతగుణ యశోరాశి ప్రశంసయందే పర్యవసాన మొందుచున్నది.

42. అల్పాలంకారము.

సూక్ష్మమగు నాధేయముకంటె నాధారము సూక్ష్మమని వర్ణించిన నల్పాలంకారము. ఉ॥ మణిమయంగానీయక మిప్పుడు నీకరమున జపమాలగా నున్నది.

12. యుగాంతకాలప్రసంగమృతాత్మనో, జగంతి యస్మాం సవికాసమానతే ।

తనా మము స్తత్ర వ కైటభద్విష స్తపోధనాభ్యాగమసంభవా ముదః ॥

ఇచట రత్నపుటుంగర మంగుళి మాత్రపరిమితమగుటచే నూక్ష్మము. అదియు విరహిణీకరమున కంకణమువలె బ్రవేశించి జపమాలవలె వ్రేలు చున్నది యనుటచే నుంగరము కంటెను గరము విరహముచే గృశించి నూక్ష్మముగ నున్నదని చూపబడినది. మఱియు,

నీనడుము కంటెను పన్నమగు తామరదారముకూడ
నీచనుగవనడుమ నిమిడకున్నది.

43. అన్యోన్యాలంకారము.

పరస్పర ముపకారముచేసికొన్నట్లు వర్ణించిన నన్యోన్యాలంకార మగును. ఉ॥ రాత్రి చంద్రునిచే బ్రకాశించును, చంద్రుడు రాత్రిచే బ్రకాశించును. మఱియు,

13 బాటసారి పై కి (ప్రపాపాలికను) జూచుచు విరళాంగు
ళియై నీరు త్రాగుచున్నాడు. అట్లే ప్రపాపాలికయు
నీటిధారను సన్నము చేయుచున్నది.

ఇచట పథికడు తనయందాస క్రితోఁ బాసీయదానవ్యాజముచే జాలకాలము తనమోమును జూడఁగోరినకాంతకు వ్రేల్లేడముచేసి చాల నేపు నీరుపోయుట కవకాశము గలిగించుటచే నుపకారము చేసెను. అట్లే ప్రపాపాలికయు జలసానవ్యాజముతోఁ దనముఖమును జూడఁగోరు పథికునకు నీరు సన్నధారతోఁ బోసి చాలనేపు నీరు త్రాగుట కవకాశము గల్పించుటచే నుపకారము చేసెను. ఇట్టిద్వితీ కార్యములచేతను వారివారి కుపకారమున్నను బరస్పరోపకారముకూడఁ దప్పింపరానిదే.

44. విశేషాలంకారము.

ఆధారము లేకుండగ నాధేయమున్నట్లు వర్ణించిన విశేషాలంకార మగును. ఉ॥ సూర్యుడ సమించినను దీపము

13 యథోద్ధృతః పిబత్యంభః పథికో విరళాంగుః

తథా ప్రపాపాలికానీ ధారాం వితనుతే తనుమ్ ॥

లందున్న సూర్యకీరణములు చీకటినిఁ బోఁగొట్టుచున్నవి.
మఱియు,

14 నీరులేనిచోట కమలము దానియందు కువలయములు
ఇవన్నియును బంగారుతీగయందునున్నవి. ఆబంగారుతీగయు
సుకుమార సుందరము. ఈ యుత్పాతపరంపర యేమి?
చెప్పము.

ఇచట మొదటియదాహరణమునఁ బ్రసిద్ధాధారమగు సూర్యుఁడు
లేకున్నను దత్కిరణములకు దీపమందునికి చెప్పఁబడినది. రెండవదాని
యందుఁ బ్రసిద్ధాధారము నలిలము లేకున్నను గమల కువలయములకు
వేఱుచోటస్థితి చెప్పఁబడినది.

ఒకచోటఁ బ్రసిద్ధాధారములేనినాని కాధారాంతరము లేకయే
ప్రలయపర్యంతస్థితిని వర్ణించుట కలదు. ఎట్లన,

స్వర్గమున కేఁగినయీకవుల యుదారవాక్కులు (కావ్య
ములు) కల్పపర్యంతము లోకముల సంతసింపఁ జేయు
చున్నవి. అట్టికవు లేలపూజ్యులు క్షాకుందురు?

ఇచట కవులులేకున్నను వారివాక్కుల కాధారాంతరమును జూప
కయే ప్రలయపర్యంతస్థితి వర్ణింపఁబడినది.

ఒకవస్తు వనేకస్థలములందు వర్ణింపఁబడుచున్నను విశేష
మగును. ఉ॥ లోపల, వెలుపల, ముందర, వెనుక అన్ని
దిక్కులందు నాకామెయే కనఁబడుచున్నది. మఱియు,
వత్స! రామ! మనసునుండి బయటికేగలేదు. అన్ని

14. కమలమనంభసి కమలే కువలే ఏతాని కనకలలితాయామ్ |

సాచ సుకుమారసుభగేశ్వత్యత్పాతపరంపరా కేయమ్ ||

దిక్కులందుఁ గనఁబడుచున్నావు. నాసంతాపముచేతనే
వనమున కేగితివని యూహింపఁ బడుచున్నావు.

మూఁడవభేదమును దెల్పుచున్నాఁడు.

ఒకకార్యమున కారంభముచేయ మఱొకయసాధ్యకార్య
మగునట్లువర్ణించుటయు విశేషాలంకార మగును. రాజ !
నిన్నుఁ జూచుచున్ననాకు కల్పవృక్షము కనఁబడుచు
న్నది. మఱియు,

స్ఫురద్రూపము ఉత్కటప్రతాపాగ్ని నిరవద్యవిద్యయుఁ
గలనిన్ను సృజించువిధిచేఁ గ్రొత్తమదనుఁడు నూతన
సవిత నవగురువు సృజింపఁబడెను.

ఇచట మొదట రాజదర్శన కార్యముచేఁ గల్పవృక్ష దర్శన
రూపాశక్యకార్యాంతరకృతియు రెండవదానియందు రాజ
సృష్టికార్యప్రారంభముచే మదనాది సృష్టి రూపాశక్య
వస్త్యంతరసృష్టియు నుండుటచే విశేషాలంకారము.

45. వ్యాఘాతాలంకారము.

ఒకకార్యమును సాధించువస్తువునే తద్విరుద్ధ కార్యమును
సాధించుదానిగా వర్ణించినచోనది వ్యాఘాత మగును.
ఉ॥ ఏపుష్పములచే లోకము సంతోష పడుచున్నదో
వానిచేతనే కుసుమాయుధుఁడు లోకమును బాధించు
చున్నాఁడు.

ఏది లోకమున నొకజానికి సాధనముగఁ బ్రసిద్ధమగునో దాని నొకా
నొకఁడు తద్విరుద్ధ సాధనముగఁ జేసినట్లు వర్ణించినచోగాని, ఒకనిచేనేది
యొకకార్యమునకు సాధనముగఁ గ్రహింపఁబడెనో వానివిరోధిచే నదే

తద్విరుద్ధ సాధనముగఁ జేయఁబడినట్లు వర్ణించినచో నదిగాని వ్యాఘాత మగును. అందు మొదటి దుదాహరింపఁబడెను. రెండవదెట్లన,

15 (హరుని) చూపుచేఁగాల్పఁబడిన మన్మథునిఁ (యవతులు తమ) జూపుచేతనే బ్రతికించి విరూపాక్షుని జయించిన యావామలోచనలను స్తుతించును.

సౌకర్యమునకై కూర్పఁబడిన క్రియ కార్యవిరుద్ధమైనను వ్యాఘాతమే. తండ్రీ! బాల్కుడనని నాయందు దయ యుండిన నేను వీడరానివాడనే.

కార్యవిశేషోత్పాదకముగ నొకనిచే నూహింపఁబడినయర్థము మఱొకనిచే దద్విరుద్ధక్రియాసౌకర్యముగ సమర్థింపఁబడినచో నదియు వ్యాఘాతము. కార్యవిరుద్ధక్రియయందు సౌకర్యమన? కారణమునకత్యంత మను గుణమగుట. ఎట్లన, జైత్రయాత్ర కేఁగురాజుచే యువరాజును రాజ్యమునందుంచుటకుఁ గారణముగ నూహింపఁబడిన బాల్వము ప్రత్యుత తద్విరుద్ధమగు తనతోఁదీసికొనిపోవుటకే కారణమగుటవలన యువరాజుచే బరత్యాగ మయుక్తమని సమర్థింపఁబడుచున్నది. మఱియు,

16 లుబ్ధుడగునరుఁడు దారిద్ర్యభీతిచే ధనము వీడఁడు. ఆభీతి చేతనేగదా! దాత యర్థము నిచ్చును.

ఇచట పూర్వోత్తరార్థములు ఇద్దటియొక్క పక్షప్రతిపక్ష వాక్యములు కావున లక్షణసమన్వయము. లోభి ఐహికదారిద్ర్య భీతిచేతను దాత యాముష్మికదారిద్ర్య భీతిచేతను ధనము వీడకుండుట వీడుట యను కార్యములఁ జేయుచున్నారు.

15. దృశా దగ్ధం మనసీజం జీవయంతి దృశైవ యాః ।
విరూపాక్షస్య జయినీస్తాస్తువే వామలోచనాః ॥

16. లుబ్ధో న విన్యజత్యర్థం సరో దారిద్ర్యశంకయా ।
దాతాపి విన్యజత్యర్థం తయైవ నను శంకయా ॥

46. కారణమాలాలంకారము.

ముందు వెనుకలఁగూర్చి వెనుక ముందులు కారణము
లుగాఁ గూర్చుట కారణమాల యగును.

నీతిచే సంపద సంపదచేసి, ఈవిచే గొప్పకీర్తి, కలుగును.

ఉత్తరోత్తరములకుఁ గారణ మగు పూర్వ పూర్వవస్తువుల కూర్పు
గాని పూర్వపూర్వములకుఁ గారణమగును త్తరోత్తర వస్తువులకూర్పుగాని
కారణమాల యనఁబడును. మొదటిదుదాహరింపఁబడినది. రెండవదెట్లన,

సరకము పాపమువలనఁగలుగును, పాపము దారిద్ర్యము
వలన సంభవించును. దారిద్ర్య మీయకుండుటచే
జనించును. అందుచే నీవికాఁడు కావలయును.

47. ఏకావళి.

గృహీతము క్షరీతిచేఁ గూర్వఁబడిన యర్థపంక్తి యేకావళి
యగును. ఉ॥ ఆరాజు నేత్రములు కర్ణాంతవిశ్రాంతములు
కర్ణములు భుజదండమండనములు భుజదండము లాజాను
లరబనమనోహరములు జానువులు రతనంపుటద్దములు.

ఉత్తరోత్తరము పూర్వపూర్వమునకు విశేషణమగుటకాని పూర్వ
పూర్వ ము త్తరోత్తరమునకు విశేషణమగుటకాని గృహీతము క్షరీతి
యగును. అందు మొదటివిధముదాహరింపఁబడినది. రెండవదెట్లన,

¹⁷ దిక్కలాత్మ సమమాకాశ విభుత్వము, ఆకసమునవేలు
గొందురవి, ఆరవికిరణముల నమృత మొనరించుచంద్రుఁడు,

17. దిక్కలాత్మసమైవ యస్య విభుతో యస్తత్రవిద్యోతతే
యత్రామష్య సుధీభసంతి కిరణా రాశేస్స యాసామభూత్ ।
యస్తత్ప్రితముషస్స యోస్య హవిషే యస్తస్య జీవాతవే
వోధా యద్గుణమేష మన్మథరిపోస్తాః పాంతు వో మూర్తయః ॥

చందురునిగన్న జలము, జలపిత్తమగుచగ్ని, అగ్నికుషస్థ
లందు హవిస్సనిచ్చు యజమానుడు, నాతనికి జీవాతు
వగు వాయువు, వాయువువహించుగంధమున కాశ్రయ
మగు పృథివి, శీవుని యీ యష్టమూర్తులు నెల్ల యెడల
మమ్మునోముచుండుగాత.

48. మాలాదీపకము.

దీపకై కావశ్యలంకారముల కలయికవలన మాలాదీపక
మేర్పడును. ఉ॥ మదనునిచే నామెహృదయమున, నామె
మనస్సుచే నీయందు, నివాసము చేయఁబడెను.

ఇచట నివాసమననొకపదమే మదనుచే నామెమనసున నివాసము
చేయఁబడెను ఆమెమనసుచే నీయందు నివాసము చేయఁబడెను. అని
రెండువాక్యములం దన్వయించుచున్నది. అందువలన దీపకము, గృహీ
తము క్తరీతి (స్మరస్థిత్యాశ్రయముహృదయముహృదాశ్రయము నీవు అని)
యిందుటవలన నేకావళియు నుండుటచే దీపకై కావ శ్యలంకారముల
సంబంధ మిందున్నది. మరియు,

18 దేవా ! యుద్ధరంగమున నున్ననీవు విల్లెక్కుపెట్టగా దేని
దేనిచే నేదేది తొందరగఁ బొందఁబడినదో వినుము.
కోదండముచే శరములు శరములచే నరిశిరము దానిచే
భూమండలము దానిచే నీవు నీచే ననమకీర్తి కీర్తిచే లోక
త్రయము. (పొందఁబడినది)

-
18. సంగ్రామాంగణసంగతేన భవతా చాపే సమాశోపితే
దేవాకర్ణయ యేన యేన సహసా యద్యత్సహసానితమ్ ।
కోదండేన శరాశ్చరై రరిశిరస్తేనాపి భూమండలం
తేన త్వం భవతాచ కీర్తిరతులా కీర్త్యా చ లోకత్రయమ్ ॥

ఇచట దేనిదేనిచే నేదేది పొందఁబడిన దనుసంగ్రహ వాక్యమందున్న పొందఁబడిన దనుపదమొకటే కోదండముచే శరములు మొదలగు నాఱు వివరణవాక్యములందు వానివానికిఁదగిన లింగవచన విపరీణామముతో నన్వయించును కనుక దీపకము. శరాదులుత్తరోత్తములకు విశేణ ఘులగుటఫలన నేకావళియు నుండుటచే దీపకై కావళీసంబంధమున్నది.

49. సారాలంకారము

ఒకదానికంటె నొకటి యుత్కృష్టముగ వర్ణింపఁబడిన సారాలంకారమగును. ఉ॥ మధువు మధురము దాని కంటె సుధ దానికంటెఁ గవివాక్యము. మఱియు,

¹⁹ విష్ణుగర్భమున జగత్త్రయ మున్నది. విష్ణువు శేషునందు శయనించెను. శేషుడును సముద్రములో నేకదేశమున శయనించెను. దాని నగన్త్రుఁ డాచమించెను. అతఁ డును నాకసమున ఖద్యోత శోభనొందెను. ఓనరసభూప! యీయాకాసమున్న నీకీర్తికాంత కర్ణోత్పలముగఁ బ్రకాశించుచున్నది.

ఇది శ్లాఘ్యగుణోత్కర్షను దెలుపును.

అశ్లాఘ్యగుణోత్కర్షను డెలుపున డెట్లన,

తృణముకంటె దూది దూదికంటె యూచకుఁడు లఘుతరము కాని యూచకుఁడు గాలినర్థించు నని యది యూతనిఁ గొనిపోలేదు.

ఉభయరూప మెట్లన,

-
- 19 అంతర్విష్ణోస్త్రీలోకి నివసతి ఫణివాహిశ్వర శోపిశేషే
సింధోనస్సేష్టకదేశే తమసి చుళుకయాం మంభయోనిశ్చకార ।
ధత్తే ఖద్యోతలీలామయమసి నభసి శ్రీనృసింహశ్చీతీంద్ర
త్వత్కీర్తయే కర్ణనీలోత్పలమిదమసి చప్రేక్షాఢీయం విభాతి ॥

30 కొండ గొప్పది కొండకంటె సముద్రము సముద్రము
కంటె నాకసము ఆకసముకంటె బ్రహ్మ గొప్ప దాని
కంటె నాస చాలగొప్పది.

ఇచట బ్రహ్మపర్యంతమగు వస్తువులందుండు గొప్పతనము జ్ఞాఘ్య
గుణము. ప్రకృతార్థమగు నాశయం దజ్ఞాఘ్యగుణము. అందుచే నుభ
యము సమకూరినది.

50 యథాసంఖ్యాలంకారము.

క్రమముగఁ జెప్పఁబడిన పదార్థముల నాక్రమముతోడనే
సమన్వయించుట యథాసంఖ్య మగును. శత్రువును
మిత్రుని ఆపదను జయింపుము సంతోషపెట్టుము పోగొ
ట్టుము. మఱియు,

కృపఁబడు ధనమును వీడకుండుట తినకుండుటయు నది
శరణొందెననియా? విషమువలె జంపుననియా?

నామనాదులిది క్రమాలంకార మందురు.

51. పర్యాయాలంకారము.

ఒకవస్తువు క్రమముగ ననేకము నాశ్రయించిపట్టు వర్ణిం
చినచోఁ బర్యాయ మగును. ఉ॥ కామినీవదన కాంతి
పద్మమును వీడి చంద్రుని పొందినది.

ఇచట నొకకామినీవదనకాంతియె క్రమముగఁ బద్మచంద్రరూపానేకా
ధారముల నొందుట పర్యాయము. యద్యపి పద్మము నాశ్రయించుట

20. గిరిర్భూషాన్ గిరేరభిర్మహానభేర్భూభో మహత్ ।

సభసోపి మహద్భూష్మా తతో ష్యాకా మహీయసీ ॥

వాచ్యము కాకున్నను పద్మమును వీడి యని పద్మ పరిత్యాగమును జెప్పుటచే మొదటిదానియార్యము నూహించుటవలన బర్యాయ మేర్పడు చున్నది. కావుననే,

²¹ శ్రోణీబంధము కార్యమును వీడుచున్నది. నడుము దానిని నేవించుచున్నది. పాదములచే దరళగతులు వీడఁ

21. శ్రోణీబంధ స్వజతి తనుతాం సేవతే మధ్యభాగః

పద్భ్యాం ముక్తాస్తరళగతయస్సంక్రితా లోచనాభ్యామ్ ।

ధత్తే వక్షఃకుచసచివతామద్వితీయంతు వక్త్రం

తద్దాత్రాణం గుణవినిమయః కల్పితో యావసేవ॥

ఈ పద్యమును కావ్యప్రకాశకారుడు పర్యాయాలంకారమునకు లక్ష్యముగ నొన గెను. కాని దీనిలో “కటితటికార్యమును వీడుచున్నది, పదములు తరళగతుల వీడు చున్నవి.” ఇత్యాది ప్రథమ ద్వితీయ పాదములు మాత్రమే పర్యాయమునకు లక్ష్య మగునుగాని “వక్షము కుచసచివ మగుచుండెను.” ఇత్యాది మూడవ పాదమున పర్యాయము లేనేలేదు. వస్తుతస్త ఈ పద్యమును రచించినకవి ముఖ్యముగ నిందు కావ్యలింగ మును జెప్పదలించియుండును. ఎందుచేతనన ? ఈ పద్యము రాజశేఖరకవికృతమగు బాలభారత నాటకములోని ప్రథమాంకములో ద్రౌపదీస్వయంవర సమయమున ద్రుపద సభలో ద్రౌపదిని జూచిన భీముని వాక్యమిది. ద్రౌపదీ యావనప్రాదుర్భావమును వర్ణించు ప్రకరణము కావున యావనముచే “నాపె యంగములకు గుణములమార్ప కల్పింపబడెన”ని చెప్పబడినది. యావన మెట్లంగములకు గుణవినిమయము కలిగించె నను జిజ్ఞాస రాగా దానియర్థమును పూర్వపాదత్రయము సమర్థించుటచే కావ్యలింగము ప్రధానము. అందులోని మొదటి రెండుపాదములందు పర్యాయాలంకారమంగము. మూడవ పాదమున పర్యాయ పద్ధతిని వీడి యంగములకు గుణములమార్పమాత్రమే చెప్పబడెను. గుణములమార్పన? గుణములవ్యత్యాసము. ఆవ్యత్యాస మొకపస్తవు పూర్వగుణమును వీడుటచేగాని. కొత్తగుణమును పొందుటచేగాని కలుగును. వక్షమున పూర్వము కుచ సచివత లేదు ఇప్పుడున్నది. మోమును తొల్లి సాటిలేనిదికాదు ఇప్పుడు సాటిలేనిది. అని చెప్పుటచే గుణవినిమయమున్న వివరింపబడినట్లు గును. కావ్యలింగాలంకార ముప పాదించబడినట్లు నగును.

బడినవి. అవి కన్నులచే బొందఁబడినవి. వక్షము కుచన
చివ మగుచుండెను. ముఖ మద్వితీయ మయ్యెను. యశా
వనముచే నామెగాత్రములకు గుణవినిమయము కల్పింపఁ
బడెను.

అనుచోటఁ గావ్యప్రకాశకారుఁడు పర్యాయమును జెప్పెను. అన్ని
చోటుల శౌబ్దపర్యాయ మెట్లన,

22 ఓకాలకూటమా ! ఉత్తరోత్తరము ఉత్క్లృష్టసానము
నాశ్రయించు స్థితి నీకెవ రుపదేశించిరి ? మొట్టమొదట
సముద్రగర్భముననుండి, తరువాత శివునికంఠమున నుం
టిని. ఇప్పుడన్ననో దువ్వలవాక్కున నివసించు చున్నావు.

ఇది యంతయు సంకోచ వికాసములులేని పర్యాయము. సంకోచ
పర్యాయ మెట్లన,

23 చల్లఁదనము భూమి యందంతటను నుండి పిదప చెట్ల

ఇచట గుణవినిమయపదముచే రెండుపస్తవులందలి గుణములమార్పు వివక్షింపలేదు.
అది పరిపూర్ణలంకారవిషయము. కనుకనే పరిపూర్ణతీక్షణమున 'అన్యోన్యము'ను పదము
చొప్పింపఁబడినది. అన్యోన్యవినిమయమే వినిమయశబ్దార్థ మైనచో పరిపూర్ణతీక్షణ
ములో నన్యోన్యపదము వ్యర్థ మగునుగదా ! ఇట్లుండ నీపద్యములో మూడవపాదమునఁ
గూడ పర్యాయమే యనువారితలంపేమో తెలియరాదు.

ఔనుకాని యీ పద్యమున 'కావ్యలింగము ప్రధానమైనచో' సంగమగుప్తపర్యాయమును
బర్యాయోదాహరణముగ నెట్లుగైకొనెను ? అన్నచో, త్వన్నయనసమకాంతి (యత్త్వ
న్నేత్రసమానకాంతి) ఇత్యాదియందు కావ్యలింగము ప్రధానమగుచుండినను అంగమగు
ప్రతీపమును ప్రతీపోదాహరణముగ గ్రహించినట్లైయని తృప్తినొందవలెనేమో !

22. నన్వాత్రయస్థితిరీయం తవ కాలకూట కేనోత్తరోత్తర విశిష్టపదోపదిష్టా ।

ప్రాగర్ణ్యవస్య హృదయే వృషలక్ష్యణోధ కంఠేఽధునా వససి వాచి పునః ఖలానామ్ ॥

23. ప్రాయశ్చరిత్వా వసుధానుశేషం ఛాయాను పిత్రమ్య తతస్తరూజామ్ ।

ప్రాధిం గతే సంప్రతి తిగ్రభానా తైత్వం శనైరంతరపామయాసీత్ ॥

నీడలయందు నిలిచి యిప్పుడు వ్యరశ్మి విజృంభింపగా నీటి
లోనికి పోయి నివసించెను.

ఇచట శైత్యమున కుత్తరోత్తర మాధార సంకోచమువలన సంకోచ
పర్యాయము. వికాసపర్యాయ మెట్లన,

“తస్మి! పూర్వము నీబింబోష్ఠముననే రాగము కనబ
డెను. ఇప్పుడో బాలకురంగాక్షి! ఇది నీహృదయమునఁ
గూడఁ గనబడుచున్నది.

24. బింబోష్ఠవ రాగస్తే తస్మి! పూర్వమద్యశ్యత!
అథునా హృదయేష్యేష మృగకాబాక్షి దృశ్యతే!”

ఈ పద్యమున పూర్వాధారమును వీడక మఱొకయాధారమునఁ బ్రవేశించుటచే
వికాస పర్యాయమని దీక్షితులువారు.

జగన్నాథపండితుడిచొట్ట పర్యాయముకాదని చెప్పుచున్నాడు. ఎందుచేత
నంటే? ఒకవస్తువు అనేక స్థలములందు క్రమముగ నుండినగదా! పర్యాయమగును?

క్రమముగ ననుటచే మొదటిదానిసంబంధమును వీడియే మఱొకదాని సంబంధ
మును పొందెనని చెప్పదగును.

కావ్యప్రకాశమున నట్లే యున్నది. కటితటి కాళక్యమును వీడుచున్నది దానిని
నడుము పొందుచున్నది, ఇత్యాదియందు.

అలంకారసర్వస్వమునఁగూడ నట్లేయున్నది. ‘ముం దర్ణవ మధ్యమున పిదప
హరునికంఠమున’ ఇత్యాదియందు

‘నీబింబోష్ఠముననే రాగము’ ఇత్యాదియం దన్ననో రాగరూప వస్తువు
పూర్వాశ్రయ మగునోష్ఠమును వీడి హృదయమును బొందలేదు. రెంటును నున్నది
కావున పర్యాయము కాదు. ఏకవస్తువిషయక సారాలంకార మనఁదగును. దీనినే
రత్నకరాదులు పరమానాలంకారమగఁ జెప్పదురు! అని

మర్మప్రకాశకర్త నాగేశభట్టు జగన్నాథుఁడు చెప్పినట్టిది సారాలంకారమగు
టంతసమంజసమగఁ గనబడదు. ఎందుచేతనంటే? కావ్యప్రకాశమున ఉత్తరోత్తర
ముత్త్యర్థగ పక్షింపుట సారాలంకారమగు నని లక్షణము చెప్పి “రాజ్యమున సారము
కుమరు, పనుఁడయ్యదు పురము, పురమున ప్రాసాదము, దానియందు తల్పము, తల్పమున

ఇచట రాగము పూర్వాధారమును వీడకుండగనే మఱియొక యాధారమునఁ బ్రవేశించినట్లు వర్ణించుటచే నిది వికాసపర్యాయము.

ననంగసర్వస్వ ము త్తమాంగనా” అని యుదాహరించెను. ఇంద్రనేకవస్తువుల కుత్తరోత్తరోత్కర్షణ చెప్పబడెను కాని యొకపస్తువునకే చెప్పలేదు.

జగన్నాథుఁడు సారము నేకవస్తువిషయకముగఁ జెప్పెనుకాని ప్రాచీనులట్లనలేదు.

ఈపర్యాయాలంకారవిషయమున కావ్యప్రకాశాదులం బరిశీలించ నేమితోచునంటే ముమ్మట దినాశేషపర్వంత మగు నాలంకారికులకు రాగశబ్దవాచ్యములగు నోష్ఠగతరక్తిమకు, హృదయగతానురాగమునకు నభేదాధ్యససాయముచే నైక్యము సమ్మతము. అట్లు కాలగా “ఒకవస్తు ననేకస్థలముల వర్ణింపబడుచున్నను విశేషమగును. ఉ॥ లోపల వెలుపల ముందు వెనుక అన్నిదిక్కుల నాకామెయే కనబడుచున్నది. మఱియు వత్స! రామ! మనసునుండి బయట కేగలేదు. అన్నిదిక్కులఁ గనఁబడుచున్నావు” ఇత్యాదివలె నొకవస్తు వనేక స్థలములందున్నట్లు వర్ణనరూపముగ ద్వితీయవిశేషమే యగును. రాగమొక్కటే ఓష్ఠమున హృదయమున నొకప్పుడే యున్నట్లు వర్ణించుట వలన ద్వితీయ విశేషాలంకారమున నతివ్యాప్తి లేకుండుటకే కద పర్యాయలక్షణమున “పర్యాయముచే” ననిదీక్షితులు చెప్పెను. ముమ్మటఁగా కావ్యప్రకాశమునఁ గూడ “క్రమమున” అనిచెప్పెను. క్రమమునః- మొదటిచోటు వీడి రెండవచోట నుండుట. అందుచేతనే లక్షణమున నొకదాని కనేకస్థలములందునికి చెప్పినను నుదాహరణమున దానికనుగుణముగ పద్మము నాశ్రయించి యనక పద్మముకు వీడి యని పద్మపరిత్యాగమే చెప్పబడెను కాని పద్మసమాశ్రయణము చెప్పబడలేదు.

ముమ్మటఁడును ద్వితీయవిశేషవాప్యవృత్తిని క్రమపదముచేతనే చెప్పఁగోరెను.

రుద్ర్యాకుఁ డన్ననో స్పృష్టముగ నాతనియలంకారసర్వస్వమున నిట్లు చెప్పెను.

“జీయి! ఒకటి చాలచోటుల నుండుట” యను వెనుకటి లక్షణముచే విశేషాలంకారమే మరల నిచట చెప్పబడుచుండెనే! యెందుకిట్లుచెప్పుట? యని శంకించుకొని చెప్పెను ‘క్రమమున’ అని.

ఇక్కడ క్రమగృహీతమునర్థమువలన, విశేషాలంకారమున నన్నిట నొకప్పుడే తోచును. అందుచేనీపర్యాయాలంకారము విశేషాలంకారముకంటె వేఱువిషయము కలదగును. అని

ఒక యాధారముననే యనేకముండినట్లు చెప్పినను బర్యా
యమగును. ఉ॥ పూర్వము ప్రవాహ మున్నచోట
నిప్పుడు పులినముండెను. మఱియు,

“పూర్వకాలమున మనకు శరీరమొక్కటిగా నుండెడిది.
తరువాతనో నీవు ప్రియుడవు మేమును దురదృష్టవతు
లగుప్రియురాండ్రము. ఇప్పుడు నీవు భర్తవు మేము

“నీబింబోష్ఠముననే రాగము” న్నచోటనో! క్రమము లేనేలేదు. క్రమమంగీకరిం
చినచో నధరమున రాగము లేదని యొప్పుకొనవలసి వచ్చును. వికాసపర్యాయమున్న
కాకపోవును.

‘ఇచట రాగము పూర్వాధారమును వీడక యాధారాంతరమునఁ బ్రవేశించుట’
అనుదీక్షితవచన విరోధమున్న కలుగును. అట్లుక్రమము లేకపోవుటవలన జగ
న్నాధుని దీక్షితదూషణము మమ్ముటునికేని తగులును. జగన్నాధుఁ డిచట సారాలంకా
రము కాఁడగు నన్నను, ఏకవస్తువిషయక సారాలంకారమును మమ్ముటాదులెవ్వరు
నుదాహరింపక పోవుటచే సారాలంకార మిచటలేదనియే తలంపఁదగును. మమ్ముటో
క్తరీతిగనే ద్విత్వీయవిశేషాలంకారోదాహరణమగుట యెట్లును తప్పనిదగుటచే పర్యా
యాలంకార మనుటయు న్యాయముకాదు.

జౌనుగాని యాలంకారికులందఱకు మార్గదశానుడఁగు మమ్ముటుని దూషిం
చుట తదనుసారము తగునా? యనరాదు. విరోధము స్పష్టముగఁగనఁబడుచుండ నెవఁ
డూరకుండును. ? అందుచేతనే శాస్త్రములందు ప్రాచీన నవీనమతము లుండుట, నవ్రులు
ప్రాచీనులను దిరస్కరించుట, కలుగుచునే యున్నది. “ఇదిపద్యముకాదు ముఖమె
తుమైదలు కావు కన్నులే” అని స్పష్టముగ సాదృశ్యముండుటవలన తత్వాభ్యాసో
పయోగమునని ప్రాచీనతముఁ డగు దండి చెప్పినయుపమను, “ఇదిపద్యముకాదు” ఇత్యాది
యందు భ్రాంతాపహ్నుతియే కానియుపమకాదు ఇత్యాదిచే దీక్షితులు చిత్రమిమాంస
యందుపమాలుక్షణ ప్రకరణమున నిరాకరింపలేదా ?

25. పురాభూదస్మాకం ప్రథమ మవిభిన్నా తనురియం

తతో ను త్వం ప్రేయాన్ వయమపి హతాశః ప్రియతమాః ।

ఇదానిం నాథ స్త్యంవయమపి కళత్రం కిమపరం

హతానాం ప్రాణానాం కులిశకతినానాం ఫలమిదమ్॥

భార్యలము. ఇక నేమికావలెను? ఇది వజ్రకఠినము
లగు ప్రాణము లున్నదానికి ఫలము.

ఇచట దంపతులకు మొదట సభేదము పిదప ప్రేయసీ ప్రియతమ
భావము తరువాత భార్యాభర్త భావము నని యాధేయపర్యా
యము చూపఁబడినది.

52. పరివృత్తి.

న్యూనాధికవస్తువుల సన్యోన్యము మార్పుకొనుట పరి
వృత్తి యగును. ఉ॥ ఆరాజు కటాక్షముతో నొకశర
మును వీడి శత్రుసంపదను గ్రహించెను. మఱియు,
అతివృద్ధుఁడు స్వర్గియు నగు నాజటాయువునుగూర్చి నీకి
ప్పుడు విచార మక్కరలేదు. ఎందుచేతనంటే, అఱుడు
జీర్ణ కళేబరము నిచ్చి శరదెందు సుందరమగు యశమును
గొనెను.

53. పరిసంఖ్యాలంకారము.

ఒకవస్తువు నొకదానియందు నిషేధించి మఱొకదాని
యందు నియమించుట పరిసంఖ్య యగును. ఉ॥ స్నేహ
క్షయము దీపములందుకాని కాంతామనంబులందు లేదు.
మఱియు,

36. ఉజ్జయినియందు లీలావతుల. న య నో త్ప ల ము లు
మాత్రము (మనసులుకావు) శ్రుతిమార్గము సతిక్ర
మించుచున్నవి. అచట మహాకాలుని జటలందున్న
యర్ధచంద్రుఁడొకడే వక్రిమనొందుచున్నాఁడు.

36. విలంఘయంతి శ్రుతివర్త్ర యస్యాం లీలావతీనాం సయనోత్పలాని ।
విభర్తి యస్యామపి వక్రిమాణ మేకో మహాకాల జటార్ధచంద్రః ॥

మొదటి యదాహరణమున నిషేధము శాబ్దము. ద్వితీయో
దాహరణమునం దార్థము.

54. వికల్పాలంకారము.

తుల్యబలములకు కర్తవ్యతావిరోధము కలుగు చుండగా
వికల్పాలంకారమగును. ఉ॥ రాజులప్పుడు శిరములను
గాని చాపములనుగాని వంచుదురుగాక.

ఇచట, సంధి ప్రమాణ, విగ్రహ ప్రమాణముల వలన సంభవించిన
శిరోసమనచాపనమనము లొక్కమాటు చేయసాధ్యము కానివొక్క
మాటు చేయలవసిరాగా వికల్పము కలుగును. మరియు,

వర్ష మెడతెగక కురియుచున్నది. నెమిల్లాడు చున్నది.
ఇప్పుడు కాంతుండుకాని కృతాంతుండుకాని దుఃఖమును
బోగొట్టగలడు.

27 ప్రయుండు కలిసినమరణ మభిలషింపదగదు. మరణము సంభ
వించిన ప్రయసమాగమ ముండదు. కావున నారెంటిలో నొకదానికి
వికల్పము.

55. సముచ్చయాలంకారము.

ఒక్కమాటుగ జరిగిన కార్యసమాజమును వర్ణించుట
సముచ్చయ మగును. ఉ॥నీశత్రువులు చూచుచున్నారు,
భయపడుచున్నారు. సశించుచున్నారు,

విరోధము లేకుండ నొక్కమాటు జరిగిన దర్శనాదులకూర్పు సము
చ్చయము. మరియు,

27. ఓయి! కాంతుండు కృతాంతుండు దుఃఖాంతమును గలిగింపు విరోధమెట్లు?
విరోధము లేనిచో వికల్పాలంకార మెట్లుకలుగు ననిన జెప్పుచున్నాడు. “ప్రియుడు
కలిసిన” అని, అట్లుకాగా పరస్పరవిరుద్ధములగు ప్రయసమాగమ మరణాభిలాషలకు
వికల్పము.

28 ఓసత్పురుషుడా ! నీచేగ్రుచ్చబడిన ప్రేమనామక సవ
శల్యమును హృదయమున భరించుచు సవశయై యానా
యిక యేమిచేయుచున్నదో వినుము,

నిద్రించు చున్నది వాడు చున్నది శోషించు చున్నది
మాడుచున్నది వాగుచున్నది గంతులు వేయుచున్నది
తిరుగుచున్నది పొద్దుచున్నది నశించుచున్నది జారుచు
న్నది మూర్ఛనొందుచున్నది క్షీణించుచున్నది.

ఇచటఁగొన్నిక్రియలకుఁ గొంచెము కాలభేదమున్నను శతప్రత మను
పూవుయొక్క నూలుదళము లొక్కట విడుచు న్యాయమున నిరహః
తిశయ ద్యోతనకై యాగపద్యము వివక్షించుటచే లక్షణ సమన్వయము.

అహంపూర్విక నొందిన (నేనుముందు నేనుముందను
భావముకల) వాని కేకకార్యాన్వయము కలిగినను సము
చ్చయమే యగును. ఉ॥ కలము రూపము వయస్సు
విద్య ధనము వీనిని గర్వింపఁ జేయుచున్నవి.

ఎచట నొకటి కార్యసిద్ధికిఁ గారణముగ నుపక్రమించునో, ఆకార్య
మందితరములు సహమహమిక (పరస్పరగర్వము) తో ఖలేకపోతన్వాయ
మున (కళ్లమునందలి పావురములరీతిగ) కార్యసిద్ధి నొనర్చుచో నదియు
సముచ్చయమగును. ఎట్లు మదమున కాభిజాత్యమొక్కట సంపూర్ణ
కారణము. అట్టిదే రూపాదికముకూడ మదసాధనముగఁ దయారగు
చున్నది. మఱియు,

28. బిభ్రాణా హృదయే త్వయా వినిహితం ప్రేమాభిధానం సవం
శల్యం యద్విదధాతి సా విధురీతా సాధో తదాకర్ణ్యతామ్ ।
శేతే శుష్యతి తామ్యతి ప్రలపతి ప్రహ్లాయతి ప్రేంఖతి
బ్రామత్యుల్లఘతి ప్రణశ్యతి గళత్యన్మూర్ఛతి త్రుట్వతి ॥

²⁹ దానము గుప్తము, అర్థి యింటికి రాగా నుత్థానాదు
 లొనర్చుట, సంపదలున్నను గర్వింపమి, పరులనిందను
 వెలిపుచ్చకుండుట, ప్రియము గావించి మానము, సభలో
 మిత్రకృతప్రకాశనము, వేదమందాసక్తియు, బురుషుని
 గులీనుగాఁ జెప్పుచున్నవి.

56. కారకదీపకము.

ఏకకారకము నొందిన క్రియలకూర్పు కారకదీపక మగును.
 ఉ॥ బాటసారి వెళ్లును. తిరిగి వచ్చును సాతును జూ
 చును మార్గము నడుగును. మఱియు,

³⁰ నిద్రించుచున్నాఁడు, స్నానముచేయుచున్నాఁడు, భుజిం
 చు చున్నాఁడు, పచారు చేయుచున్నాఁడు, జుట్టునార్చు
 కొనుచున్నాఁడు, అంతిపురమున నున్నాఁడు, జూద
 మాడుచున్నాఁడు, ఇప్పుడు చెప్పటకు సమయము
 కాదు, తిరిగిరమ్ము పొమ్ము. అని యుద్దండులగు ద్వార
 సాలురచే నివారింపఁబడు నీదీనుల మమ్ము ఓలక్ష్మీ!
 పద్మకాంతి సదృశ మగు నసంగములతోఁ జూడుము.

29. ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహముపగతే సంశ్రమవిధి

ర్నిరుత్సేకో లక్ష్మ్యమనభిభవ గంధాః పరకథాః ।

ప్రియం కృత్వా మానం సదశికథనంచాప్యవకృతేః

శ్రుతేత్యంతాసక్తిః పురుషమభిజాతం కథయతి ॥

30. నిద్రాతి స్నాతి భుజ్జే చలతి కచభరం శోషయత్యంతరాస్తే

దీప్యత్యతైర్నచాయం గదితుమనరో భూయ ఆయాహి యాహి ।

ఇత్యుద్దండైః ప్రభూతామనకృదధికృతైర్వారితాద్వారిదీనా

నసాస్మిన్కాభికస్యే సరసిరుహుచూ మంతరంగై రపాంగైః ॥

మొదటి యుదాహరణమున వాచ్యము బాటసారి యగు కర్తృ
కారకమున కొక్కదానికే గమనాదులం దన్వయము. రెండవ యుదా
హరణమున సభ్యాహృతము (తెచ్చికోబడిన) అగు ప్రభురూప కర్తృకా
రకమున కొక్కదానికి నిద్రాదులం దన్వయము కావున నొక్కదాని
కనేక వాక్యార్థములతో నన్వయముండుటచే దీపక సాదృశ్యలాభమున
కారక దీపకము. ఇది మొదటి సముచ్చయమునకు విపరీతము.

57. సమాధి.

వేఱుకారణము లభించుటచే గార్యమునకు సౌకర్యము
కలిగినచో సమాధ్యలంకారమగును. ఉ॥ తరుణికి నాయ
కునికడ కరుగుటకు వేడుక కలిగెను. సూర్యుడు నస్త
మించెను. మఱియు,

ఈమె కోపమును బోగొట్టఁ బాదములందు పడఁబోవు
చున్ననా కుపకారమునకై భాగ్యవశమున మేఘుఁ
డుఱిమెను.

ఒకనిచే నారంభింపబడిన కార్యమునకు గారణాంతర సమావేశము
వలన సౌకర్యము చక్కఁగఁ గలిగినచో సమాధ్యలంకారము. ఈసమాధి
రెండవ సముచ్చయమునకు విపరీతము. ఈ సముచ్చయమందుఁ
బ్రత్యేకము సమర్థమగు ననేకములకు ఖలేకపోత న్యాయముచే నొక్క
మాఱు కార్యసాధనమునకు సంసిద్ధమగుటగదా ! సమాధి యందన్నచో
ఒకదానిచే గార్యమారంభింపబడగా మఱొకచోటఁ గాకతాళియముగ
వచ్చినది యాకార్యమునకు సౌకర్యమును గలిగించునది మాత్ర మగును.

ఇచట నుదాహరణము 'తరుణికి' అనునది.

ప్రియభిసరణమున కుత్కంఠయే సంపూర్ణ కారణము. అది చీకటి
రాకను గోరదు. యువతులకు గాలనియమము లేకయే కోరిక కలుగు

చుండును కనుక. దైవికముగా వచ్చిన యంధకారము కార్యమునకు సాకర్యమునె గలిగించెను. ఇట్లే రెండవ యుదాహరణమునఁ గూడ నన్వయించుకొనవలెను.

౪౪. ప్రత్యసీకాలంకారము.

బలవంతుడగు శత్రువునకు సంబంధించిన వారియందు బరాక్రమము చూపుట ప్రత్యసీకాలంకారము. ఉ॥ జయ శీలములగు కన్నుల ననుసరించు కర్ణము లుత్పలములచే నధఃకరింపఁబడినవి. మఱియు,

31 నారూపక్షీర్తుల హరించిన వానియం దీమె యనురక్త యని నీయందలి మత్సరముచేఁ గాబోలును! మదనుఁడు

31. మను రూపక్షీర్తి మహర్ష్యుని య స్తదనుశ్రుతిప్రకారము హృదయమితి ।

త్వయి మత్సరాదివ నిరస్తయస్సతరాం క్షిణోతి ఖలు తాం మదనః ॥

ఈపద్యవిషయమున జగన్నాథుఁ డిట్లాక్షేపించు చున్నాడు.

ఈపద్యమున నీ నుండు మత్సరమువలనఁగాబోలు ననుచోట పంచ మ్యంతమగు మత్సరశబ్దముచే మత్సరరూపకారణము తెలుపఁ బడినది. కాబోలునను పదముచే సుత్రేక్ష చెప్పబడెను. అందువలన నిచట హేతూత్పేక్ష స్పష్టము. పూర్వార్థ మంతయు మాత్సర్య బోధనపరము. దానివలన శత్రువునకు ప్రాబల్యము తనకుదౌర్బల్యము తెలియుచున్నది. కాని యంత మాత్రమున ప్రత్యసీకము కాదు. హేతూత్పేక్షయే యగునని.

దీనికి చంద్రికాకర్త సమాధానమిది.

ఇచట నీయందు మత్సరమునఁ గాబోలునని హేత్యంశమున నుత్పేక్ష యున్నను ఆమాత్సర్యకారణముచే శత్రుసంబంధులను బాధించుట ప్రత్యసీకాలంకారమునకు ప్రత్యేకవిషయముగ నెఱుంగవలెను. అందుచేతనే మమ్మటభట్టుకూడ తనకావ్యప్రకాశమున

నిర్దయుడై యామెనెక్కువగ క్షీణింప జేయు
చున్నాడు.

త్వంనినిర్జిత మనోభవ రూప స్సాచనుందర ! భవత్యనురక్తా ।
పంచభిర్యుగపదేవ శరైస్తాం తాపయత్యనుశయాదివకామః ॥

నీవు వినిర్జిత మనృథ రూపుడవు, ఆమెయునోనుందర ! నీయం
దనురక్త. నీమీద ద్వేషముచేతనేమో కాముఁ డామెనైదుబాణము
లతో నొక్కటఁగొట్టు చున్నాడు.

అని యుదాహరించెను. కావున హేతూత్ప్రేక్షచే గతార్థమగుట
వలన ప్రత్యసీకమగుట కవకాశములేదన్న జగన్నాథోనిమాట గ్రహింప
రాదని.

నాగేశభట్టుకూడ హేతూత్ప్రేక్ష యున్నను బ్రతిపక్షులనుబాధిం
చుట ప్రత్యసీకనిషయమగుటవలన జగన్నాథోక్తి చింత్యమేయనెను.

వైద్యనాథ నాగేశుల భావమేమి యనః:-

నీయందు మత్సరముచేఁగాబోలు నన్నచో నుత్ప్రేక్ష యున్నను
నారూపక్షిరుల నిత్యాదిభాగమందు నాయకుఁడు మదనునికంటె ప్రబలు
డనియు, దుర్బలుఁడగు మదనుఁడు నాయక సంబంధిని యగు నాయకను
బాధించుచు పరాక్రమము చూపుచుండుటచే ప్రత్యసీకము కూడనున్న
దని సమన్వయించిరి. వైద్యనాథుఁడు తన సమన్వయమునకు మమ్మట
భట్టు సంగీతారమును గూడఁ జూపియున్నాఁడు. కాని దీక్షిత మమ్మటో
దాహరణములు స్థూలదృష్టితోఁజూడ నొకటిగాఁగనఁబడినను సూక్ష్మ
క్షికంజూడ నొకటి కాదని బాగుగఁ దెలియును. చాలవ్యత్యాసమున్నది.
ఎట్లనః:-

కావ్యప్రకాశోదాహరణమున ‘నీవు వినిర్జిత మనృథ రూపుడవు’
అనుచో వినిర్జిత పదముచే మదనుని నాయకుఁడు జయించుట, నాయకు

ఇట్లు బలవంతుడగు శత్రువునకుఁ బ్రతిక్రియ చేయలేక వాని సంబంధులను బాధించుట ప్రత్యసీకమని చెప్పుచుండగా సాక్షాచ్ఛత్రువునందుఁ బరాక్రమించుట ప్రత్యసీకమని కైముతిక న్యాయముచే సిద్ధించుచున్నది.

నకు ప్రబలత్వము, శత్రుత్వము స్పష్టమే. ఆమెయు నోసుందర ! నీయందనుర క్తయనుటచే నాయిక నాయకు నకు సంబంధించిన దగుట చెప్పబడెను. నీమీదిద్వేషముచేఁ గాబోలు నిత్యాదిచే శత్రుసంబంధి యందు పరాక్రమము వివరింపబడినది. కావున ప్రత్యసీకాలంకారము తగును. దీక్షితో దాహరణమునఁ జూడుడు.

నారూపకీర్తులహరించెననుచో నాయకునకు దొంగతనము చెప్పఁబడినదేకాని సామర్థ్యముకాదు. తదనుప్రవిష్ట హృదయ యను పదము వలన దొంగ యితరుల సొత్తును దొంగిలించి రహస్యముగ నొకచోదాగి నట్లు ఈనాయకుఁడు మన్మథుని రూపకీర్తులపహరించి నాయికమనమున రహస్యముగ నున్నట్లే తెలియుచున్నది కాని నాయకునకు సంబంధించినదని తెలియఁజేయు అను ర క్తేత్యాది పదమేమియుఁజెప్పలేదు. నీయందు ద్వేషముచేఁ గాబోలు నామెను షీఁగింపఁజేయుచున్నాఁడు. వేటకానిచేఁ దరుమబడిన మృగము పొదలోదూరగా దానింగొట్టుటకు పొదమీద బాణమువేసినట్లే నాయకుని బాధించు తలంపుతో నాయికను బాధించుచున్నాడు కాని నాయికను బాధించు తలంపుతోఁ గాదు. అందుచేతనే నిరస్త దయుడని మదన విశేషణము. యశస్వియగు మదనుడతిసుకు మారయగునబలంగొట్టుట తగదని దయగలిగియు దయనువీడి యామె లోనున్న నాయకునందలి మత్సరమున నామెను గొట్టుచున్నాడని యా విశేషణాభిప్రాయము.

ఏతావతా పద్యమున శత్రువు చెప్పఁబడలేదు. శత్రువునకు బలము కలిగినట్లు చెప్పలేదు. శత్రువునకు సంబంధిని, చెప్పలేదు. ఈమూటినిఁ జెప్పకపోవుటచే ప్రత్యసీకములేనేలేదు. హేతూత్ప్రేక్షయే యిచటఁ జెప్పఁదగును.

32 మధుప్రతములు తమ మధుప్రపలగు పద్మములను మూయుటచే గోపగించి చంద్రబింబమును బలాత్కారముగ

32 మధుప్రతములు తమ మధుప్రపలగు పద్మములను మూయుటచే గోపగించి చంద్రబింబమును బలాత్కారముగ

బింబంసమాక్రమ్య బలాత్సంధాంశోః కళంకముం కేధ్రవమాతనోతి ॥

ఇట్లే బలవంతుడగు శత్రువుయొక్క పక్షమందున్నవానిని పరాక్రమించుట ప్రత్యసీకమని లక్షణము చెప్పి కైముతిక న్యాయబద్ధమగుటచే శత్రువునెడల పరాక్రమించుటకూడ ప్రత్యసీకమేయనిచెప్పించు నీపద్ధము నుదాహరించెను. ఇందేయలంకారము వాచ్యము? ఏది వ్యంగ్యము? అంగమేది? అంగియేది? యని విచారింపవలెను. తుమ్మెదగుంపు తమ పానీయశాలలగు పద్మముల మూసి వేయుటచే గోపగించి చంద్రబింబమును బలాత్కారముగ నాక్రమించుకొని దానిని మలినముగఁ జేయుచున్నది. ధ్రువము,

ఇచటమాలిన్యము విషయము తుమ్మెదగుంపు విషయి నై ల్యము నిమిత్తమగుధర్మము. ధ్రువమునది వాచకశబ్దము. ఏవంచ ఉక్తవిషయ వస్తూత్ప్రేక్షయని తేలినది. మలినము చేయుటకు కారణము తమపానీయ శాలలగు పద్మములను మూసివేయుట వలని కోపము.

తుమ్మెదలకు మధుప్రపలు (చలిపందెలలు) పద్మములే. వానిని మూసి వేయుటచే గోపగించినవై మధుసము లాప్రపను మూసిన చంద్రుని కలంకి (నిందుతుని) గాఁజేసెను.

లోకమున ధర్మాత్ములు చలిపందిల్ల నేర్పరతురు. దాని నాపి వేసినవారు కలంక(అపవాద)ము నొందుదురు. అట్లే మధుసముల ప్రపను మూయుటచే చంద్రుఁడు కళంకియయ్యెనని భావము. ఇత్థంచ ఉక్త విషయ వస్తూత్ప్రేక్ష యంగి, వాచ్యము. చంద్ర మధ్యమున నున్నది కలంకము కాదు గోపగించిన తుమ్మెదగుంపే యని వ్యంగ్యముగు సపహ్నా వాలంకారముంగము,

నాక్రమించి మధ్యభాగమును మలినముగఁ జేయుచుం
డెను ధ్రువము.

౨౪ కావ్యార్థాపత్తి.

కై ముత్యన్యాయముచే నర్థసిద్ధియైనట్లు వర్ణించినఁ గావ్య
ార్థాపత్తి యగును. (కావ్యమందలంకారరూపమగు నర్థా
పత్తి కావునఁ గావ్యార్థాపత్తి)

ఉ॥ ఆ చంద్రుఁడు నీముఖముచే జగ్గుంసఁబడెను. పద్మ
ములగతి చెప్పనేల ?

ఇచట తుమ్మెదగుంపుతో చంద్రునకు ప్రబల శత్రుత్వమును
జెప్పలేదు. తుమ్మెదలు చంద్రునర్థుడు పరాక్రమము చూపినట్లును జెప్ప
లేదు. ఇఁకనేమంటే చంద్రుఁడు తన తప్పుచే కలంకి యయ్యెనని
మాత్రమే చెప్పటచే ప్రత్యసీకము లేనే లేదు.

ఒకవేళ తమ కపకారము చేయుటచే చంద్రునందు శత్రుత్వము,
పద్మనిమిలన మనివార్యమగుటచే ప్రబలత్వము బలాత్కారముగ
నాక్రమించుటచే పరాక్రమించుట అనియే కవి భావమున్నచో అప్పటికిని
'బలవంతుడగు శత్రువునకు సంబంధించిన వారియందు పరాక్రమము
చూపుట' యని యాలంకారికులందఱును తానును జెప్పిన లక్షణమిచట
నెట్లు సమన్వితమగును? ఈపద్యమున ప్రబల శత్రువునందే పరాక్రమము
చూపినట్లున్నది కాని వారి చుట్టములందు పరాక్రమించినట్లు లేదే!
అట్లున్నను ప్రత్యసీకమిష్టమనుచో రెండవ ప్రత్యసీకముగ 'బలవంతుఁ
డగు శత్రువు నెదుర్కొని పరాక్రమించుట' యని లక్షణము చెప్పి దీని
నుదాహరించిన నింతకంటె నెంతో బాగుండెడి దేమో! కాని యిప్పుడీ
పద్యమున ప్రత్యసీకాలంకారము తోచుటకేమియు నవకాశము కనఁ
బడుట లేదు.

ఇచట ఆ యను శబ్దముచే బద్ధము లెవనిచే జయింపఁబడెనో వాఁడని వివక్షింపఁబడినది. అందుచే నా చంద్రుఁడు దేనిచే జయింపఁబడెనో దానిచే బద్ధములు జయింపఁబడెనని చెప్పనేల? యని దండికా పూస న్యాయముచే బద్ధజయమును నర్థము సిద్ధించుటచే నిది కావ్యార్థావత్తి. తాంత్రికార్థావత్తి లక్ష్యము కాకుండుటకై కావ్యవిశేషణము, మఱియు,

33 బంధుజీవ ప్రభాహరమగు నీ చంచలాక్షి యధరమన్య జీవప్రభాహరమగుటలో నేమినింత? తన హృదయమును భేదించుకొని వచ్చిన యీకుచముల కితరులగుండె చెదరఁగొట్టుటలో నేమి దయయుండును?

60. కావ్యలింగము.

సమర్థింపవలయు నర్థమును సమర్థించుట కావ్యలింగము..
ఉ॥ ఓ మందకందర్ప! నామనసున ముక్కుంటి యుండుటచే నీవు జయింపఁబడితివి.

ఇచట మన్మథ జయోపన్యాసము. దుష్కరవిషయ మగుట వలన సమర్థనాపేక్ష కలిగియున్నది. దానికి నా చిత్తమున ముక్కుంటియున్నాఁడని స్వాంతఃకరణమున శివసన్నిధానము చూపుటచే సమర్థించుట కావ్యలింగము.

వ్యాప్తిపక్షధర్మతలతోఁ గూడిన నైయాయిక లింగమందు లక్ష్యత్వము నివారించుటకుఁ గావ్య విశేషణము. ఇది వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగము.

33 అధరోఽయమధీరాశ్చ బంధుజీవప్రభాహరః ।

అన్యజీవప్రభాహంత హతీతికిమద్భుతమ్ ॥

స్వకీయహృదయంభిత్యానిర్గతౌ యోపయోధరౌ ।

హృదయస్యాన్యదీయన్య భేద సేకాకృపాతయోః ॥

పదార్థ హేతుక కావ్యలింగ మెట్లన,

34 ఓ భస్మపు పూతా ! నీకు భద్ర మగుగాక. రుద్రాక్ష
మాల ! నీకు శుభము. గిరిశగృహలంకారమగు సోపాన
పంక్తి ! ఎంతకష్టము ! మాపూజకు సంతసించిన శివునిచే
మీ సేవాసుఖోచ్ఛేదకమగు మోక్ష మను మహా మోహ
మందణిచివేయఁబడి యున్నాము.

ఇచట మోక్షము మహా మోహమగుట అప్రసిద్ధము కావున దానిని
సమర్థించుటకు మీ సేవా సుఖోచ్ఛేదకమను పదార్థము హేతువు.

ఒకానొకచోఁ బదార్థవాక్యార్థములు పరస్పర సాపేక్షములై
హేతువులగుచున్నవి. మఱియు,

35 విదుషి యాదమయంతి ధరించు కేశపాశమునకు పశువు
చేతను నాదరింపఁబడని చామరముతోఁ బోలిక నెవఁడు
కోరును ?

ఇచట చామరమునకు దమయంతి కుంతల భారముతో సామ్యము
లేమి యందు 'విదుషి యాదమయంతి ధరించు కేశపాశమున కను
వాక్యార్థము, పశువుచేతను నాదరింపఁబడని' యను పదార్థము నీయుభ
యము చేరి కారణమగును.

సమర్థింపఁదగిన యర్థమును సమర్థించుటే ప్రయోజనము
గాఁగల వాక్యార్థమందు పదార్థము హేతువగు న దెట్లన?

34. భస్మోద్దాళన ! భద్రమస్తు భవతేరుద్రాక్ష మా లేశుభమ్
హా ! సోపానపరంపరే గిరిసుతా కాంతాల యాలంకృతే ।
అద్యారాధనతోషి తేనవిభునాయుష్కృతృపర్యానుభా
లోకోచ్ఛేదినీ మోక్షనామని మహామోహేనిలీయామహే ॥

35. చికురప్రకరౌజయంతి తేజదుషీమూర్ఖ నియాన్విభర్తరిసా ।
పశునావ్యపురస్కృతేన తత్తులనామిచ్ఛతి చామరేణకః ॥

36 ఓ పురహారా ! పూర్వజన్మమున నెప్పుడు నిన్ను నమస్కరింపలేదను సంగతి తెలిసినగుట వలన నూహింపఁబడినది. ఇప్పుడు నమస్కరించుచు ముక్తఁడనై, తను రహితుఁడనగుటచే ముందుకూడ నమస్కరింపని వాఁడనగుదును. శివా ? ఈ రెండు తప్పులు మన్నింపవలెను.

ఇచట నపరాధద్వయము సమర్థింపఁ దగియున్నది, కారణము స్పష్టము కాకపోవుటవలన, ఆనమర్థముగూడ వాక్యార్థములగు పూర్వ పరజన్మసంబంధ్యమనమానములచే జేయఁబడు చున్నది. ఈ రెండు వాక్యార్థములలో రెండవ (ముందుగూడ నమస్కరింపనివాఁడనగుదును) వ్యాఖ్యార్థమందు తనురహితుఁడనను నొక పదార్థము హేతువు. తను రహిత్యమునను నిప్పుడు నమస్కరించుచు ముక్తఁడనగుదునను వాక్యార్థముకాని యనేక పదార్థముకాని హేతువు.

ఒకానొకచోఁ బరస్పర విరుద్ధములు సమర్థనీయములు నగు రెంటికీఁ గ్రమముగ రెండును గారణము లగుచున్నవి.

37 దుస్సహమగు శౌరితపంబున కోర్వనివాఁడు, శౌరి సమాలాపరసికుఁడు నగుటచేఁ గపట వటువేషాపనయనములం ద్వరాశై ధిల్యము లొక్కమారు గలిగిన మదనారి మనకు ముదమొనగుఁగాక.

36. వపుః ప్రాదుర్భావాదనుమిత మిదం జన్మని పురా
పురాచే నక్వాపి క్వచిదపి భవంతం ప్రణతవాన్ ।
నమస్సుక్త స్సంప్రత్యహమతనురగ్రేఽవ్యసతి మా
నితీశ త్కంతశ్యం తదిద మపరాధ ద్వయమపి ॥

37. అసోఢాతత్కాలోఽనదసహభావస్యతపనః
కథానాంవిస్రంభేవ్యధచరణికశ్చైలదుహితుః ।
ప్రమోదంవోదిత్యాత్మపటవటువేషాపనయనే
త్వరాశైధిల్యాభ్యాం యుగపదభియక్తస్స్మరహరః ॥

ఇచట శివునికొక్కమారే కృత్రిమ బ్రహ్మచర్యవేషమును వీడుటలోఁ దొందర, దానిసనుసరించు వేడుక యను నీరెండు విరుద్ధకార్యములకుఁ గ్రమముగ గౌరి గొప్పతపమును సహింపలేకుండుట, యామెతో నల్లా పము లాడుటలో వేడుకయునను నీరెండు విషయములు కారణములుగఁ గూర్పఁబడినవి.

ఒకానొకచోఁ బరస్పరవిరుద్ధములు సమర్థనీయములునగు రెంటి కొక్కటే కారణమగును.

రమాఽధర రసాస్వాది యగునీ మురారి సముద్రమథన
క్షేళమును సఫలముగను విఫలముగను దలంచుచు విజ
యము నొందుఁగాక.

ఇచట సఫలముగను విఫలముగను దలంచుట యను రెండు విరుద్ధ కార్యములకు నంబుధి తనరూఽధర రసాస్వాద మొక్కటే కారణము.

ఈ కావ్యలింగము హేత్వలంకారమని కొందఁ ఁనిరి.

38 ఓ గోదావరీ ! నీ తీరమున గళింగ కవి బహుదేశదర్శన
సఖియగు వాగ్దేవిని వీడి విరక్తుడయ్యెను. ఈమెను
అంబుధి మధ్యసుప్తుడగు నారాయణుని నాభీసరోజాత
మందున్న బ్రహ్మకుఁజేర్చుము. భూమి మీద నీమె
యొంటరిగ నెట్లుండఁగలదు ?

ఇట సరస్వతిని బ్రహ్మకుఁ జేర్చుట గోదావరిచే నెట్లుగనను నసంభావ
నీయార్థము నుపపాదించు 'అంబుధి మధ్య' ఇత్యాది బ్రహ్మ విశేషణ

38. ఓ గోదావరీదేవి ! తావక తటోద్దేశే కళింగః కవి

రాష్ట్రగ్దేపిం బహుదేశ దశఽనసఖిం త్యక్త్వావిరక్తిం గతః ।

ఏనామర్ణవమధ్య సుప్తమరభిన్నాభీ సరోజాసనమ్

బ్రహ్మణం గమయత్కీతా కథనుసావే కాశినీ స్థాస్వతి ॥

మునుంచుట శ్లేష యనుగుణము అని, కూర్పరాని యర్థమును గూర్చి నట్లు వర్ణించుట శ్లేష లక్షణమనియు జయదేవుడు చెప్పెను. వస్తుతః కావ్యలింగముకంటె నిందు భేదములేకపోవుట వలన నిది పదార్థహేతుక కావ్యలింగమే యగును.

ఓయి ! సాభిప్రాయములగు పదార్థ వాక్యార్థముల నుపన్యసించుటరూపమగు పరికరముకంటె కావ్యలింగమునకు భేదమేమి ? అన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. పరికరమునఁ బదార్థ వాక్యార్థముల బలము వలనఁ బ్రతీయమానములగు నర్థములు వాచ్యశోభాకరము లగును. కావ్యలింగమునందో ! పదార్థ వాక్యార్థములే వాచ్యమునకు కారణము లగును.

ఓయి ! యాలోచింపగా మీసేవానుభోచ్ఛేదక మిత్యాది పదార్థ హేతుక కావ్యలింగో దా హరణమున, ముందుకూడ నమస్కరింపని వాడ నగుదును ఇత్యాది వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగోదాహరణమునను బదార్థ వాక్యార్థములే హేతువులగుచున్నను బశువుచేతను నాదరింపఁబడని యను పదార్థ హేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున, నా మనసున ముక్కుంటి యున్నాఁడు అను వాక్యార్థ హేతుకోదాహరణమునను వ్యంగ్యార్థమునకుఁగూడ హేతుకోటిలోఁ బ్రవేశమున్నది. విదుషీయను దానికీఁ బ్రతిద్వంద్విగాఁ జెప్పఁబడుటచేఁ బశువుచే ననునది యవివేకిత్వాభిప్రాయమును సూచించునుగదా ! ముక్కుంటి యను నదియుఁగందర్పిని కాల్పు మూఁడవకన్ను డెన్నది అనునభిప్రాయమును సూచించునుగదా ! మూఁడవకన్ను కందర్పజయమున కుపయోగి యగుటంబట్టి. నిజమే. అట్లయ్యువానియందుఁ బరికరాలంకారము మాత్రమే కాదు. పరికరోత్థాపితమగు కావ్యలింగముకూడ నున్నది. (దానినే యుపపాదించుచున్నాడు) వ్యంగ్యమగు నవివేకిత్వముతోఁగూడిన పశువు చేతను నాదరింపఁబడని యనువాచ్యమే యగు ననేక పదార్థము,

ప్రతీయ మానవుడు కందర్పనిగాల్పు మూడవ కన్నుతో గూడిన శివుడు చిత్తమునందుంట యనువాచ్యమే యగు వాక్యార్థమున్ను, హేతువులగుటంబట్టి.

సర్వాశుచినిధానము ఇత్యాది పదార్థ పరికరోదాహరణము నందు సర్వాశుచినిధానము ఇత్యాద్యనేక పదార్థములచేఁ బ్రతీయమాన మగు శరీరాసంరక్షణీయత్వమువలెను, వాక్యార్థపరికరోదాహరణమునందును పర్యాయోక్త రీతిగా నాయావాక్యార్థముచేఁ బ్రతీయ మానమగు 'నేను వ్యాసుడఁగాను' ఇత్యాది వలెను, ఆవాచ్యములు (పదార్థవాక్యార్థములు) హేతువులగుటలో నడుమ వానిచేఁ బ్రతీయ మానమగు నవి వేకిత్యాదికమపేక్షితముకాదు. కావున పశువుచే ననుచోటను ముక్కంటి యనుచోటను నుండు వ్యంగ్యము వాచ్యమే యగు పదార్థమునకు వాక్యార్థమునకును హేతుభావము నుపపాదించుటచేఁ గావ్యలింగమున కంగమే యగును.

నీనేత్రసమానకాంతి యగునిందీవరములునీట మునిగినవి. అను సనేకవాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగోదాహరణమున నీనేత్రసమానకాంతి ఇత్యాదికములగు నిందీవర శశి హంస విశేషణములు ఆవాక్యార్థములకు హేతుత్వమునుపపాదించు నవగువచే నచట వాక్యార్థ హేతుక కావ్య లింగమునకుఁ బదార్థహేతుక కావ్యలింగమంగము కావున పశువు చేతను నపురస్కృతము, నామననున ముక్కంటియున్నాఁడు ఇత్యాదులు గావ్య లింగోదాహరణము లగుటలో నేబాధయులేదు.

61. అర్థాంతరన్యాసము.

సామాన్య విశేషములను జెప్పుట యర్థాంతరన్యాస మగును. ఉ॥ హనుమంతుఁ డబ్బిన దాటెను. మహా త్ములకసాధ్యమెద్ది? గుణితోఁగూడిన యల్పుఁడును గౌరవమునొందును. పూలమాలతోఁగూడినదారముకూడ శిరమున ధరింపఁబడు చున్నది.

సామాన్య విశేషముల రెంటిని జెప్పట యర్థాంతరన్యాసము. అందొకటి ప్రస్తుతము. మఱొకటి యప్రస్తుతము నగును. విశేషము ప్రస్తుతము కాఁగా దానితోఁగూడ సప్రస్తుత సామాన్యరూపమును సర్థాంతరమునుగాని, సామాన్యము ప్రస్తుతమగుచుండ సప్రస్తుత విశేషరూపమును సర్థాంతరమునుగాని చెప్పట యర్థాంతరన్యాసమని చెప్పఁబడు చున్నది. అందు మొదటిదానికి రెండవవాక్యముదాహరణము. రెండవదానికి రెండవ శ్లోకములోని (గుణితోఁగూడిన) విషయముదాహరణము.

ఓయి ! ఇది కావ్యలింగముకంటె వేఱుకాదు.

ఎట్లన రెండుదాహరణములందు సప్రస్తుతములగు సామాన్య విశేషములను జెప్పట ప్రస్తుతములగు విశేషసామాన్యముల కెట్లుపకరించునని చర్చింపవలసి యున్నది. ప్రస్తుతముతో నన్వయింపని యప్రస్తుతమును జెప్పట యెప్పుడును గుదురదుకదా !

ఇచ్చటి యప్రస్తుతాభిధాన మప్రస్తుత ప్రశంస యందువలె బ్రస్తుతవ్యంజకముకాదు. ఇందుఁ బ్రస్తుతములగు విశేషసామాన్యములు గూడ వాచ్యములగుటంబట్టి. అయ్యది అనుమానాలంకారమువలె బ్రస్తుత ప్రతీతి జనకముకాదు. దానిలోవలె నిచట వ్యాప్తి, పక్షధర్మత మొదలగునవి లేకపోవుటవలన.

దృష్టాంతాలంకారమువలె నుపమానముగను బ్రస్తుతముతో నన్వయింపదు.

³⁹ సింగపునిద్రనుహరించిన గజకృత వనతరు భంగధ్వనివలె
ఖలుని విశ్వాసఘాతదోషము వీరునికిఁ గోపము కలిగించి
ఖలుని వధకు గారణ మగును.

39. వినబ్రహ్మతదోష స్వప్నవధాయ ఖలస్యవీరకోపకరః ।
వన తరుభంగధ్వని రివ హరినిద్రా తస్కరః క రిణః ॥

ఇత్యాదులలో సామాన్యమందు విశేషముపమానమైనను విశేషమునందు సామాన్యమెచటను సుపమానముగఁ గనబడక పోవుటవలన, (మహాపురుషుల యాకృతివలె నితని యీ యాకృతి గంభీరమన్నచో నది యున్నను దాత్పర్యము లేకపోవుటచే) ఉపమానముగ నన్వయించుట సమంజసముగ దోషక పోవుట వలనను.

కాబట్టి కావ్యలింగమునందు వలెనే యథాంతర న్యాసమందును సప్రస్తుతమునకుఁ బ్రస్తుతమును సమర్థించుటే ప్రయోజనమువలెను. అందువలన నిచటను వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగమె యగును గాని వేఱలంకారమున కవకాశము లేదన్నచో నిచటఁ గొందఱు సమర్థనాపేక్ష కల యర్థమును సమర్థించిన కావ్యలింగమనియు, సమర్థనాపేక్ష లేని దానిని ప్రబలుప్రతీతి వశమున సమర్థించిన సద్ధాంతరన్యాసమనియుఁ జెప్పుదురు. నీనేత్ర సమానకాంతి ఇత్యాది కావ్యలింగోదాహరణము లందు వలె,

40 శరదచే శశాంకుఁడాలిం గితుఁడు కాఁగా శాంత తటి
త్కటాక్షయై ప్రాప్తవ పయనమయ్యెను. భ్రష్టవయోధర
లగు నేయంగనల సౌభాగ్య మడుగంటదు ?

41 హిమవంతుఁడు దివాభీతము వలె తన గుహలలోనణగి
యున్న చీకటిని సూర్యుని నుండి కాపాడుచున్నాఁడు.
శరణొందిన నీచునందు నుత్తమునందు వలె నున్నతుల
కెక్కువ మమత యుండును నిజము.

ఇత్యాద్య థాంతర న్యాసోదాహరణములందుఁ బ్రస్తుతమునకు సమర్థనాపేక్ష లేదు కదా !

40. అథోపగూఢే శరదా శశాంకే ప్రాప్తద్యయోశాంత తటిత్కటాక్షౌ ।
కాసాంస సౌభాగ్యగుణోఽంగనానాం సప్తక పరిభ్రష్ట పయోధరాణామ్ ॥

41. దివాకరాద్రక్షతియోగుహానులీనందివాభీతమి వాంధకారం ।
క్షుద్రేపీనూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వముచ్చైశ్చిరసాం సతీవ ॥

వస్తుతః ఇది ప్రాయోవాదముకాని నియతవాదము కాదు. అర్థాంతర న్యాసమున విశేషమునకు సామాన్యసమర్థనాపేక్ష లేకున్నను 'విశేషములేని సామాన్యముండద' ను న్యాయానుసారముగ సామాన్యము విశేషముచే సమర్థనము నపేక్షింపనే యపేక్షించును.

సారములేని యనేక వస్తువుల కలియిక కార్యసాధకము ఇత్యాది సామాన్యము తృణములతోఁ గూర్పబడిన రజ్జువుచే నేనుఁగు కూడఁగట్టఁ బడుచున్నది. ఇత్యాదిప్రసిద్ధ విశేషోపన్యాసము లేకుండ బుద్ధి కైకకపోవుటం బట్టి.

ఇచట సామాన్యము 'భ్రష్ట పయోధరలగు నేయంగనల సౌభాగ్య మడుగుంటదు' ఇత్యాది విశేష సమర్థక సామాన్యము వలెనే లోకప్రసిద్ధ మగుటచే విశేషోపన్యాసము లేకయే బుద్ధి కెక్కును గావున స్తోకార్థమునఁ దృణములతోఁ గూర్పబడిన ఇత్యాది విశేషన్యసన మపేక్షితముకాదు అనరాదు. సామాన్యము సర్వత్ర లోకప్రసిద్ధమగునను నియమము లేకపోవుటంబట్టి.

పొగయున్నచోటు లందెల్ల నగ్నియుండును అను వ్యాపిరూప సామాన్యము లోకప్రసిద్ధమగుటచే మహానసమువలె నను విశేష రూప దృష్టాంతమును గ్రహింప నవసరము లేనంతమాత్రమున సప్రసిద్ధ వ్యాపిరూప సామాన్యమును జెప్పింపబడును విశేష రూప దృష్టాంత కథన నిరపేక్ష కలుగదు కదా !

సామాన్యముచే విశేషమును సమర్థించుచోఁ గూడ నొకచోట నావిశేష సమర్థక సామాన్యము లోకప్రసిద్ధము కాకపోవుటచే నది తెలియుట కింకొక విశేషము నుంపవలసి వచ్చునే? యనరాదు. అది యిష్టమే. ఈ సందర్భములోనే వికస్వరాలంకారము వెంటనే చెప్పఁబడుటంబట్టి.

41 ఇంతియకాదు. కావ్యలింగమునను సంతట సమర్థనాపేక్ష కలదను నియమములేదు. 'విదుషి యా దమయంతి కేశపాశము' అనుచో సమర్థనము లేకపోవుటవలన, ఉపమానవస్తువులందు వృత్తియ (కేశపాశ) సామ్యము లేకపోవుటచే నింద కవికుల ప్రసిద్ధము కావున సమర్థనాపేక్ష లేకపోవుట వలన. శరత్కాలముచందలి పూర్ణచంద్రుడు నలముఖ దాస్యముచకును దగఁడు ఇత్యాదులందు సమర్థన మవసరమున్నను గనఁబడదు కదా! విషముతోఁగాని, శస్త్రముతోఁగాని, యగ్నితోఁగాని, మృత్యువుతోఁగాని స్త్రీలు నిర్మింపఁబడలేదు. అప్రతీకార పాదుష్యలు స్త్రీలుస్త్రీలతో నిర్మింపఁబడిరి. ఇత్యాది కావ్యలింగోదాహరణములందు సమర్థనాపేక్షలేకున్నను 'అప్రతీకార పాదుష్యలు' ఇత్యాదిచే సమర్థనము కనఁబడుట వలనను, అచట స్త్రీలు విషాదులతో నిర్మింపఁబడలేదని తెలుపుట, ప్రసిద్ధ మగుటచే సమర్థనాపేక్షకలది కాదు.

అందువలన చన్దయవ్యతిరేక వ్యభిచారములచే (అపేక్షయున్నను సమర్థనము లేకుండుట, అపేక్షలేకున్నను సమర్థనముండుట) సమర్థనాపేక్ష యున్నచో సమర్థించుట కావ్యలింగము, సమర్థనాపేక్ష లేకున్నచో సమర్థించుట యర్థాంతరన్యాసము, అను విభాగము లేదు. ఇకనేమంటే సమర్థ్య సమర్థకములకు సామాన్య విశేష సంబంధ ముండిన సర్థాంతరన్యాసము వేఱు సంబంధ ముండిన కావ్యలింగము ననువ్యవస్థ (నియమము) నెఱుంగ వలెను. విశేషము చిత్రమీమాంసలోఁ జూడఁదగును. ఇట్లప్రకృతముచే బ్రకృత సమర్థనముదాహరింపఁబడినది.

ప్రకృతముచే నప్రకృత సమర్థన మెట్లన,

41 b అంతకు సర్థాంతరన్యాసమునను సమర్థనమవసరమని తేలినది. ఓయి! సర్థాంతరన్యాసమున నెక్కడో సమర్థనాపేక్ష కావ్యలింగమున నన్నచో యంతట సమర్థనాపేక్ష. ఇదియే యీరెంటికి భేద మనఁగూడదా యన్నఁ జెప్పుచున్నాఁడు

42 ఓ పార్వతీ ! రూపమున్నచో పాపవ్యవహారముండదు.
అను మాట నిజము. నీనడవడి మునులకు నువ్వదేశకము
కదా ! మఱియు,

దాత దానమిచ్చుచుండినను నతడు జలములచే నాక్ర
మింపఁబడఁగా నగతికుఁ డెవఁడచట నుండుట కుత్సహిం
చును ? మునుఁగఁగోరినదంతికటాళటమునుండి తుమ్మెద
గుంపెగిరి పోవుటలేదా ?

62. వికస్వరాలంకారము.

ఏ వాక్యమున విశేష సామాన్య విశేషములు గూర్పఁ
బడునో యచట వికస్వరముండును. ఆరాజు శత్రువులచే
జయింపఁబడలేదు. గొప్పవారు సాగరములవలె లోఁబ
డని వారుకదా !

ఎచట నొకవిశేషమును సమర్థించుటకు సామాన్యమునుంచి దాని
ప్రసిద్ధికిఁ దృప్తినొందక కవి యాసామాన్యమును సమర్థింప మఱొక
విశేషము నుపమానరీతిగనో యర్థాంతరన్యాస విధముననో చెప్పిన నచట
వికస్వరాలంకారము. రెండవపాదము కష్టముమీఁద నుదాహరణ
మగును. ఇదిస్పష్టమగు నుదాహరణము.

43 అనంతరత్నములుకల హిమవంతుని సౌభాగ్యమును
మంచొక్కటి తగ్గించలేదు. గుణసముదాయమునందు
దోషమొక్కటి చంద్రుని కిరణము లందంకమువలె నణగి
పోవుచున్నదికదా !

42. యదుచ్యతే పార్వతి పాపవృత్తయే నరూపమిత్యవ్యభీచారి తద్వచః ।
తథాహితేశీల ముదారదర్శనే తపస్వినామ పుష్పదేశతాంగతః ॥

43. అనంతరత్న ప్రభవస్యయస్యహిమం నసౌభాగ్య లిలోపి జాతమ్ ।
ఏకాహిదోషోగుణ సన్నిపాతే ని మజ్జతీంవోః కిరణేష్వివాంకః ॥

ఇది యువమాన రీతిగ విశేషము చెప్పుటలో నుదాహరణము.

అర్థాంతరన్యాసవిధముగ నెట్లన,

44 ఓకాకను! శ్రోత్రపీడాకరమగు శబ్దమును వీడి మకరంద
యు క్తమగు మాకందము నాశ్రయింపుము. నిన్ను కోకిల
మను కొందురు. స్థానమహిమచే గొన్ని ధన్యముల
గును. నేపాలభూపాలుని ఫాలమందుఁబడిన పంకమును
గస్తూరిగా నెవఁడు తలంపఁడు? మఱియు,

45 భ్రమరకళంకములు పద్మచంద్రులకు మాలిన్యమును గలి
గించును. నీమోమునందన్ననో! తిలకశోభను, గన్ను
లందుఁ గాటుకకాంతిని నిచ్చును. దోషములొకప్పుడు
సంస్కర్షమువలన గుణములుగను. వక్త్రవాక్యమున భ్రమ
ప్రతారణములు గుణములే యగుచున్నవికదా? (వక్త
ఘటమున్నచోట నది లేదనుకొని వంచనకై ఘటమున్న
దన్నవాఁగు ప్రమాణమగుచుండలేదా?)

63. ప్రాథోక్తి.

ఉత్కర్షకుఁగారణము కానిదానియం దుత్కర్ష హేతుత్వో
మును గల్పించుట ప్రాథోక్తి.

44. కర్ణారంతుద మంతరేణ రణితం గాహస్వకాక స్వయం
మాకందం మకరందశాలిన మిహత్వాంమన్మహే కోకిలమ్ |

ధన్యాని స్థలప్రభవేన కతిచిద్వస్తూని కస్తూరి కాం
నేపాలక్షితిపాల ఫాలపతితే పంకే నశంశేతకః ||

45. మాలిన్యమబ్జ శశిసోర్మధులిట్కులంకా
ధత్తోముభేతు తపద్మకైలకాంజనాభామ్ |
దోషావితః క్వచన మేళనలో గుణత్వం
వక్త్రుణాహిపచసేభ్రమ విప్రలంభో ||

ఉ॥ కచములు కాళిందీతట తమాలశ్యామములు.

కార్యాతిశయమునకుఁ గారణముకాని దానియందు గార్వోత్కృష్టకుఁ గారణత్వమును గల్పించుట ప్రౌఢోక్తి యగును. తమాలములందలి నైల్యాతి శయమునకుఁ గారణముకాని కాళిందీతటోత్పత్తికే దత్కారణత్వకల్పనమువలె. మఱియు,

46 ఈ రాజు కల్పవృక్ష రజముతోడను గామధేనువు పాల తోను జింతామణి తేజముతోను గుబేరుని శ్వాసము తోడను శంఖమందలియాకాశముతోడను రచింపఁబడెను.

కల్పవృక్షాదులలో నొక్కొక్కదాని వితరణము నతిశయించిన ప్రకృత రాజవితరణాతి శయమునకుఁ గారణముకాని కల్పవృక్షపరాగము మున్నగు పంచ భూతములతో నిర్మితుఁడగుటయందు రాజ వితరణాతిశయ హేతుత్వకల్పనము ప్రౌఢోక్తి.

64. సంభావనాలంకారము.

ఇట్లయినచో నొకకార్యము సిద్ధించునని యూహించుట సంభావన యగును.

చెప్పవాఁడు శేషుడైనచో నీగుణములు చెప్పనగును. మఱియు,

47 నేను విధినైనచో కస్తూరి మృగముల యండమునుండి గలధము సంతనుదీసి ఖిలజిహ్వ యందుంతును.

అయినచో అనుసర్థము చెప్పినప్పుడు నూహ కల్పింపఁబడినచో నతిశయోక్తి విశేషమేయగునని మమ్మఱుఁడనెను.

46. కల్పతరు కామదోగ్ధి చింతామణి ధనదళంఖానాం ।

రచితోరజోభర పయస్తేజ శ్వాసాంతరాంబరై రేషః ॥

47. కస్తూరి కామృగాణా మంతాద్గంధ గుణమఖిలమాదాయ ।

యదిపు సరహం విధిస్సాంస్కంఖల జిహ్వాయాం నివేశయిష్యామి ॥

65. మిథ్యాధ్యవసిత్యలంకారము.

ఒక టసత్యమని స్థిరముచేయుటకు వేటొక యసత్యార్థమును గల్పించుట మిథ్యాధ్యవసితి యగును. గగనకుసుమమాలను ధరించి వేశ్యను వశమొనరించు కొనవచ్చును.

ఇచటవేశ్యను లోబఱచుకొను టసంభవమని స్థిరపఱచుటకు గగనకుసుమ మాలికా ధారణ మననర్హంతర కల్పనము మిథ్యాధ్యవసితి యగును. మఱియు,

48 ఓకచ్చవీ! పరాధాధిక సంఖ్యతోఁగూడి అంధునిచేఁజూడఁబడినవి, బధిరులచేవినఁదగినవియునగు ఈరాజునప్రేక్షకుల వంధ్యకుఁబుట్టిన మూక ప్రకరముచేఁ బాలనముద్రవుటొడ్డున నప్తమన్వరముతో గానముచేయఁబడుచుండెనట!

ఇచట మొదటియుదాహరణము నిదర్శనతోఁ గూడినది. రెండవది శుద్ధము.

సంబంధములేనిచో సంబంధమును గల్పించు నతిశయోక్తికంటె మిథ్యాధ్యవసితికి నొకయర్థముయొక్క మిథ్యాత్వసిద్ధికి మితొకమిథ్యాార్థమును గల్పించుట యను విచ్ఛిత్తి విశేషముండుటచే భేదము.

66. లలితాలంకారము.

ప్రకృత విశేష్యమందు ప్రకృత వాక్యార్థమును బోలిన వాక్యార్థమును పఱిచుట లలితమగును.

48. అస్యక్షోణిపతేః పరార్థపరయా లక్ష్మీకృతాన్సంఖ్యయా ప్రజ్ఞావక్తురవేత్త్యమాణ బధిరశ్రావ్యాః కిలాక్షీర్తయః ।
గీయంతే స్వర మప్తమం కలయతాజాతేన వంధ్యోదరా
నూత్నకానాంప్రకరేణ తూర్మ రమణీదుగ్ధాదధే రోధసి ॥

ఈమె నీరు పోయినపిమ్మట గట్టువేయఁ గోరుచున్నది.

ప్రస్తుత ధర్మియందు వర్ణింపఁదగిన వాక్యార్థమును వర్ణింపక దాని ప్రతిబింబమువంటి యప్రస్తుత విషయము నొకదానిని వర్ణించుట లలిత మనఁబడును. అనురాగములేకున్నను మొగమాటముచే వచ్చి తిరస్కరింపఁబడి మఱియొక నాయకయందాస క్రితో నేగిన నాయకుని తీసికొని వచ్చుటకు దూతి సంపఁగోరుచున్న నాయకనుద్దేశించినఖివచనముచే నా న్యాపారమునకు సరియగు గతజలనేతు బంధనమునువర్ణించుట లలితము.

ఇది యప్రస్తుత ప్రశంస యనరాదు. లలితము ప్రస్తుత ధర్మి మగుటంబట్టి. సమాసోక్తియుఁగాదు. ప్రస్తుత వృత్తాంతమును నర్ణించుచుండ విశేషణసాధారణ్యముచేఁగాని సారూప్యముచేఁగాని యప్రస్తుత వృత్తాంతము తోపకుండుటవలన, ప్రత్యుత సరూపమగు నప్రస్తుతవృత్తాంతమువలననే ప్రస్తుతవృత్తాంతము గమ్యమగుటంబట్టియు. నిదర్శనయుఁగాదు. వాచ్యములగు ప్రస్తుతాప్రస్తుత వృత్తాంతముల కైక్యారోపమున్ననే నిదర్శన విలసిల్లుటవలన. ప్రస్తుతా ప్రస్తుత వృత్తాంతములు వాచ్యములగుచుండిననే ప్రవర్తించు నలంకారము అప్రస్తుతము మాత్రము వాచ్యమగు నపుడు నున్నచో నపుడు రూపకము నందే, భేదమున్నను నభేదరూపమగు నతిశయోక్తి యంతర్భవింపవలయును. ఓయి ! లిట్లయిన నీలలితమునఁ బ్రస్తుతమగు నాయకాది నిగరణముచే వాచ్యమగు నప్రస్తుత నీరాదికముతో నభేదాధ్యవసాయము చేయుటచే నిది భేదమున్నను నభేదరూపాతి శయోక్తి యగుగాక యన్నచో సారూప్యనిబంధనా ప్రస్తుత ప్రశంసా (శకుంతములలో చాతక మొక్కటిధన్యము) విషయమునను నీయతిశయోక్తియే కావలసి వచ్చును. అప్రస్తుత ధర్మికముకావున నతిశయోక్తికాదు. అన్నచో నచటి యప్రస్తుత ధర్మివాచక పదముకూడ బ్రసిద్ధాతిశయోక్త్యుదాహరణము (వాపీకాపీత్యాదు) లందువలె బ్రకృత ధర్మిలక్షక మగుటంబట్టి

యతిశయోక్తి కావచ్చును. ఓయి! అప్రస్తుత ప్రశంసలో సగూఢముగు సప్రస్తుతవాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుతవాక్యార్థము గమ్యమగును. కాని యతి శయోక్తిలోవలె విషయివాచకములగు నాయాపదములచే నాయా విషయము లూహింపఁ బడవు కావున నిది భేదము అన్నచో నీలలిత మనను బ్రస్తుతగతము సప్రస్తుత పృథ్వాంతరూపము నగువాక్యార్థము వలన, ప్రస్తుతగతమగు ప్రస్తుతవృత్తాంతరూప వాక్యార్థము గమ్యమగు ననునదే యతిశయోక్తికంటె భేదమగును. వస్తుతః—

“ ఓ భ్రమరమా ! ఆ, యపూర్వ రసనావిపర్యయము,
అకర్ణచాపలము, మదముచే న్వపరదిక్కుల నెఱుంగని
యాదృష్టి, వేయేల? వారణ శూన్యకరసేవ నెఱింగియు
భ్రాంతుఁడవై చేయుచుంటివి ఏమి యీపట్టుదల ?

ఇత్యాద్యప్రస్తుత ప్రశంసోదాహరణమందుఁ బ్రథమ ప్రతీతమగు సప్రస్తుతవాక్యార్థమువలనఁ బ్రస్తుత వాక్యార్థావగమనము కలుగునన్న మాట కుదురదు. ఎందుచేత?

వారణము భ్రమరమున కసేవ్య మను సప్రస్తుతమందుఁ గర్ణచాపలము మాత్రము భ్రమరమును దరిమివేయుటలోఁ గారణమైనను రసనా విపర్యయ శూన్యకరత్వములు కారణములు కాకపోవుటచేతను, ప్రత్యుత మదము సేవించుటకే కారణమగుటచేతను, రసనా విపర్యయాదులు భ్రమరాసేవ్యత్వమునకుఁ గారణములుగ నన్వయించుటకై వారణ పదమునకు దుష్ప్రభురూప విషయముతో నభేదాధ్యవసాయముచేతనే ప్రవృత్తి జెప్పఁదగిన దగుటచేతను.

49 సోఽపూర్వోరసనా విపర్యయ విధి స్తత్కర్ణయోశ్చాపలం

దృష్టిస్సామదవిస్మృత స్వపరదిక్కింధూయసోక్తేనవా ।

• పూర్వంనిశ్చినవానసి భ్రమరహే యద్వారణోద్వాప్యసా

వంతశూన్యకరో నిశ్శేవ్యత ఇతి భ్రాంతః కవీషగ్రహః॥

ఇట్లున్నను అప్రస్తుత సంబోధనాది చమత్కార శిశేషమువలన నప్రస్తుత ప్రశంస కతిశయోక్తికంటె భేదము కుదిరినచో నష్టమే లలిత మందును బ్రస్తుత ధర్మిని నాచ్యముగఁ జెప్పి యందప్రస్తుత వర్ణనరూప విచ్ఛిత్తి విశేషము చూపుటవలన నాలలితమున కతిశయోక్తి కంటె భేదము తప్పక కుదురును.

‘నల్లకలువలజంటనుండి వాడి బాణములు వెడలుచున్నవి.’
‘ఆకసమున నొకదిగుడు బానియున్నది దానిమీఁద నొక సన్ననిమార్గ మున్నది.’ ఇత్యాదులందన్ననో ప్రస్తుతమగు నేధర్మిని స్వవాచక పద ముతోఁ జెప్పకపోవుటచే నతిశయోక్తియే యుండును. ఇట్లు చెప్పు టచే గత జలసేతుబంధన వర్ణనాదులందు సంబంధము లేకున్నను సంబంధ రూపాతిశయోక్తి యుండునను శంకయు పోయినది.

అట్లుండ ‘ఓయి! నీవెవఁడవు’ (క స్వంభోః) ఇత్యాది యందును సంబోధ్యత్వ, ఉచ్చారయితృత్వముల సంబంధము లేకున్నను నున్నట్లు వర్ణించుట వలన నతిశయోక్తి కావలెనను నాపత్తిరాగా సామూహ్యనిబం ధనమగు ప్రస్తుత వాక్యాన్ధావగతి రూప చమత్కారవిశేషముచే నలంకారాంతరము (అప్రస్తుతప్రశంస) ను గల్పించు టవసరమన్నచో నీయుగా హరణ మందును నాయలంకారాంతర (లలిత) కల్పనము తుల్యము. అందువలన నన్నియలంకారములకంటె నీలలితము వేఱు. మరియు,

సూర్యవంశమెక్కడ? అల్పమును గ్రహించు నాబుద్ధి
యెక్కడ? అజ్ఞానమువలన తెప్పతో నముద్రమును దాటఁ
గోరుచున్నాను.

ఇచటఁగూడ నిదర్శన యని భ్రాంతిపడరాదు. అల్పవిషయ యగు బుద్ధిచే సూర్యవంశమును వర్ణింపఁగోరు నేను అని ప్రస్తుత వృత్తాంత మును వర్ణింపక పోవుటచేతను, బ్రస్తుత వృత్తాంత ప్రతిబింబ రూపమగు

తెప్పతోసముద్రము దాటఁగోతి నను సప్రస్తుత వృత్తాంతమును వర్ణించుటచేతను, మొదటవిషమాలంకార విన్యాసముచేతను, నచట నల్పమతిని సాధనముగాఁ జేసికొని సూర్యవంశ వర్ణనచాచ్ఛభిప్రాయ మాత్రమే గమ్యమగుటంబట్టి. మఱియు,

50 ఓనల! యిప్పు డేదేశము వసంతుండు వీడిన వనదశను
నీచేనొందింపఁ బడెనో, నీయందు సంకేతిత మగుటచే
గృతార్థమగు నామ మీజనునకు (నాకు) శ్రావ్యము
కాదా?

ఇచట నేదేశము నీచే వీడఁబడినది అని ప్రస్తుతార్థము నుపన్యసింపక వసంతుండు వీడిన వనదశను పొందించితివని దాని ప్రతిబింబ మగునర్థమునుమాత్ర ముపన్యసించుటచే లలితాలంకారము.

67. ప్రహర్షణాలంకారము.

ప్రయత్నమక్కరలేకయె యుత్కంఠితమగు నర్థము సిద్ధించుట ప్రహర్షణమగును. తానెపుడు దలంచుచున్న యువతియె తనకడకు స్వయందూతియై యరుఁడెంచెను.

ఉత్కంఠయన నొకవిధమగు కోరిక.

ఎందు సర్వేంద్రియ సుఖాస్వాద మున్నదని తలంపఁ బడెనో దానిని బొందవలెనను దృఢసంకల్పము నుత్కంఠనుగాఁ గవు లెఱుంగుదురు.

అను లక్షణముండుటవలన నట్టి యుత్కంఠా విషయమగు నర్థము, ప్రయత్నముగనే పొందుట ప్రహర్షణము. ఉదాహరణము స్పష్టము. మఱియు,

50 ఆనాఁడేశః కత్తెను స్వయంద్య వసంతము కృత్య దశాంవనన్య.

త్వదాత్తసంకేతతయాకృతార్థాశ్రావ్యాపినానేన జనేన సంజ్ఞా॥

51 అకసము మబ్బునో నింజినది. వనభూములు తమాల
వృక్షములచే జకటి క్రమ్మియున్నవి. రాత్రియందికడు
పిటికివాడు. అందుచే రాధా! నీవే వీని నింటికే
గొనిపోమ్ము. ఇట్లు నందునిసెలవు గైకొని బయలుదేరిన
రాధా మాధవులకు యమునాతీరమున దారిలో బ్రతి
కుంజముద్గర ప్రతివృక్షముద్గర రహస్య (రతి) కేళు
లధికమగుచుండెను.

రాధా మాధవులు పరస్పర ముత్కంఠితులగు టితి ప్రసిద్ధము. ముందు
గీతగోవిందకారునిచే నిది కూర్వబడినదికావున నిచటి యుదాహరణ
మున లక్షణసమన్వయము.

కోరినదానికంటె నధికము సిద్ధించుటయుఁ బ్రహరణము.
దీపముఁ బెద్దఁజేయుఁ దలంచునంతలో సూర్యుడుదయిం
చెను. స్పష్టము. మఱియు,

చాతకము దప్పిచే నాలు గయిదు నీటిబిందువులను
మేఘునిఁగోరు చుండెను. మేఘుడును బ్రపంచమును
నీటితో నింపెను. గొప్పవారి యాదార్యము చెప్ప
తరము గాదుగదా!

ఫలోపాయసిద్ధికొఱ కగుప్రయత్నమువలన సాక్షాత్ఫల
లాభముకలిగిన నదియుఁ బ్రహరణమగును. నిధ్యంజన
మున కోషధీమూలమును ద్రవ్యవానికి నిధి దొఱకెను.

51 మేఘైర్మేదురమంబరం వనభవశ్యా మాస్తమాలదుమైః
నక్తం భీరరయం త్వమేవ తదిమంరాధే గృహంప్రాపయ।
ఇత్యం నందని దేశతశ్చలితయోః ప్రత్యధ్వకుంజద్రుమం
రాధామాధవయోర్జయంతి యమునాకూలే రహఃకేళయః॥

శలోపాయసిద్ధికి బ్రయత్నించుచుండ నుపాయసిద్ధి లేకుండ సాక్షాత్తులమే లభించుటకూడ ప్రహర్షణమగును. నిర్భయంజన సిద్ధికై మూలికను ద్రవ్యవాని కచటనే నిధి లభించినట్లు. మఱియు,

క్రిందిపువ్వుల విడిచి కొమ్మ నున్నపువ్వులఁగొనఁగోరిన
కోమలి చెట్టెక్కుటకు చెట్టుమీఁద కాలుపెట్టెను. అపా
దన్యాసముచే నాయశోకమూలము పుష్పించెను.

ఇచట, పుష్పగ్రహణమున కుపాయము చెట్టెక్కుట అది సిద్ధించుటకై చెట్టుమీఁదఁ గాలుపెట్టగా నచటనే పుష్పములు లభించెను.

68. విషాదనాలంకారము.

కోరికకు విరుద్ధ మగు కార్యము జరుగుట విషాదనము.
దీపము పెద్దఁజేయఁ దలంచునంతలో నది యారిపోయెను.
మఱియు,

“రాత్రి గడచును తెల్ల వారును సూర్యుఁ డుదయించును పద్మములు వికసించును. అని పద్మపుష్పముగ్ధలో నున్న తుమ్మెద తలంచుచుండగనే గజము తామర కాడను లాగివేసెను. ఎంతకష్టమెంతకష్టము!

69. ఉల్లాసాలంకారము.

ఒకని గుణదోషములవలన మఱొకని కాగుణదోషములు కలిగినచో నుల్లాసమగును. పత్రివ్రత స్నానముచేసే నన్ను పవిత్రముచేయుగాక యని గంగ కోరుచున్నది.

52 రాత్రిర్థమివ్యతి భవిష్యతి చ ప్రభాతం
భాస్వానుదేవ్యతి హసిష్యతి పంకజశ్రీః।
ఇత్యంబిచింతయతి కోశగతే ద్విరేశే
హో హంత హంత నభినం గజ ఉజ్జహర॥

రాజ! నీదండయాత్రలందుఁ బరుగిడుచున్న శత్రుకాంతలు
కుచములందలి కాశిన్యమును బాదపద్మములందు కోరుచు
ధాతను నిందించుచున్నారు.

ధనము సజ్జను నాశ్రయింపమి దాని దౌర్భాగ్యమే.
భూపతి! నీసేవకులకుఁ జావు తప్పుటే మహాలాభము.

ఎచట నొకనిగుణముచే మఱొకనికి గుణము, దోషముచే దోషము,
గుణముచే దోషము, దోషముచే గుణము, గాని వర్ణింపఁబడిన నది
యుల్లాసాలంకారమగును. పతివ్రత యను రెండవవాక్యము మొదటి
దానికుదాహరణము, అందుఁ బతివ్రతామహిమగుణముచే, నామె
స్నానమువలన గంగకు పావనత్వగుణము వర్ణింపఁబడినది.

‘రాజ! నీదండయాత్రలందు’ అను వాక్యము రెండవదానికుదాహ
రణము. అచట రాజు దండెత్తునపుడు వనములఁ బారిపోవు శత్రువని
తలపాదములందు పరిగిడుటకుఁ బ్రతిబంధకమగు మార్దవదోషముచేఁ
బాదములందు కాశిన్యముంచక వృక్షముగఁ గుచములందుఁ గాశిన్యముం
చిన ధాతకు సింద్యత్వ దోషము వర్ణింపఁబడినది. ‘ధనము’ ‘భూపతి!’
ఇత్యాది మూఁడవ శ్లోకవిషయము మూఁడునాలుగుల కుదాహరణము.
అందు సజ్జనమహిమగుణముచే ధనము వారినాశ్రయింపమి దోషము
గాను, భూపతి క్రౌర్యదోషముచే నాతఁడు సేవకులను జంపకుండ నిడిచి
పోవుట గుణముగను, వర్ణింపఁబడినది. ఈక్రమముననే యుదాహరణాం
తరములీఁబడు చున్నవి.

53 రథ చలనమునఁ బ్రేయసి (ఊర్వశి) భుజము నాబుజము
నకుఁ దగులుటచే నాభుజమొక్కటే ధన్యము. తక్కిన
శరీరము భూభారమే.

53 యదయం రథసంక్షోభాదం నే నాంసోనిషీడితః!

ఏకఃకృత్రి మదం గేష శేషమంగంభువోభరః॥

ఇచట నాయికా సౌందర్య గుణముచే నూర్వశి బుజమునకుఁ దగిలిన
తన భుజము ధన్యమొనర్చు వర్ణింపఁబడినది.

54 లోకము నానందింపఁజేయు చందనతరు మిత్రమా! ఈవన
మున నుండకుము. ఈవనము కఠినములు సంతస్సార
శూన్యములు నగుదుర్వంశములతో నిండియున్నది. అవి
యన్యోన్యసంఘర్షణమున జనించిన యగ్నిజ్వాలలతో
వానికులమునే కాక యీవనము సంతను గొల్పును.

ఇచట వేణువుల రాయిడినుండి పుట్టిన చిచ్చుతోఁ గూడుట యను
దోషముచే వననాశ మను దోషము వర్ణింపఁబడినది.

మదమును గోరి వచ్చిన మధుకరములను గజేంద్రము
తెలివితక్కువచేఁ జెవులతో దూరముగాఁ దరిమివేయుట
దానిగండము లందలంకారమునకే లోపము. తుమ్మె
దలకేమి? అవి హాయిగా పుల్లారవింద వనమందు సంచ
రించును.

ఇచట భ్రమరముల యలంకరణత్వ గుణముచే భ్రమరములందరిమి
వేయుట గజదోషముగ వర్ణింపఁబడినది.

55 ఓరత్నమా! వానరము నిన్ను వాననచూచి ముద్దిడి రుచి
చూచి నమిలి, నిరుత్సాహముతో విడిచినదని బెంగపెట్టు

54 లోకానందన చందన ద్రుమనఖే నాస్మిన్వనే స్థీయతాం
దుర్వంతైః పరుషై రసారహృదయైరాక్రాంతమేతద్వనమ్!
తేహ్యన్యోన్యనిఘర్షజాత దహనజ్వాలావళినంకులా
న స్వాన్యేషమలూని కేవలమిదం సర్వం దహేయ్యవనమ్॥

55 ఆఘాతం పరిచంబితం పరిముహూర్ణిథం పునశ్చర్వితం॥
త్యక్తంవాభువిసీరసేన మనసాతత్ర వ్యధాంహకృధాః!
హేసద్రత్న తవైతదేవ కళలం యద్వానరేణాదరా
దంతస్సార విలోకన వ్యసనిహ మూర్ఛకృతం నాశ్మనా॥

కోకు. ఇది నీకు మేలే. లోహల గుంజున్న దేమో! యని
తాత్పర్యము చేయలేదు.

వానరము చపలతాదోషముచే రత్నమును జూర్ణము చేయకుండుట
గుణముగ వర్ణింపఁబడినది. వీనిలో మొదటియుదాహరణమున, నాలవ
యుదాహరణమున నల్లాసము సార్థకము. మధ్యమోదాహరణములందు
56 ఛత్రిన్యాయముచే లాక్షణికము.

70 అవజ్ఞాలంకారము.

ఒకని గుణదోషములవలన నితరుల కాగుణదోషము
లంటనిచో నది యవజ్ఞ యగును. సంద్రమునొందియుఁ
గుంచము కొంచెము నీటినే పొందుచున్నది.

పద్మములు ముకుళించినచోఁ జంద్రునకేమి లోపము?

ఇచట నొకని గుణముచే నితరునకు గుణములేకండుటలో రెండవ
వాక్యముదాహరణము. దోషముచే దోషమురాకుండుటలో మూడవ
వాక్యముదాహరణము. మరియు,

57 నాకవిల విద్వాంసుని కమృతమై యాతని మనసు మెప్పిం
చెనా! రసహీనుని యనాదరముచే దీనికేమి లోపము?

56 గొడుగులుకలవారు, గొడుగులులేనివారును గలిసి వెళ్ళుచున్న గుంపును
చూచి “గొడుగులవాళ్ళనున్నారనుచో గొడుగులవారు (ఛత్రిణః) ఆనుభవము
గొడుగులు లేని వారినిగూడఁ జెప్పును. స్వాగ్రమును బీడక యితరార్థములనుగూడ
గ్రహించుటచే దీనిని అజ్ఞానము, అందురు. ఛత్రిన్యాయమున్న ను నిదియే.

57 మదుక్తిశ్చే దంతర్మదయతి సుధీభూయ సుధీయః

కిమస్యానామస్యా దరసపురుషానాదరభరైః॥

యథాయాన స్తద్వత్పరమరమణీయాపిరమణీ

కుమారాణామంతఃకరణహరణం నైవకురుతే॥

చక్కనికాంత యువజనమనోహర యైనట్లు బాలకుల
మనసు నాకర్షింపనేలేదు.

58 ఓజీవ! నీవు వృషభమునెక్కి తిరిగినంతమాత్రమున దిగ్గ
జముల కేమి లోపము? పాములఁగంకణములుగాఁ జేసి
కొన్నచో బంగారమునకేమికోదువ? జలాంశువును
క్లిరోభూషణముగఁ జేసిన లోకత్రయీ దీపమగు పద్మ
బాంధవునకుఁ బరాభవమేమి? లోకమున కధిపతివి. ఏమి
చెప్పము!

వీనిలో మొదటిభాగమందుఁ గవితారమణి గుణములచేతనరసిక, బాల
కుల హృదయములందుల్లస గుణములేమి వర్ణింపఁబడెను. రెండవభాగ
మున పరమేశ్వరుఁ డంగీకరింపకుండుట యనుదోషముచే దిగ్గజాదులకు
లాఘవాది దోషాభావము వర్ణింపఁబడెను.

71 అనుజ్ఞాలంకారము.

దోషమునందే గుణముండుటచే దోషమును గోరుట
యనుజ్ఞాలంకారమగును. ఆపదలందె హరి తలంపఁబడును
గాన మాకెల్లప్పు డాపదలే గలుగుగాక. మఱియు,

59 ఓహనుమ! నీయుపకారము నాయందె జీర్ణమగుగాక.
నరుండు ప్రత్యుపకారార్థియై యాపదను గోరుచున్నాఁడు.
(ప్రత్యుపకారాభిలాషలేనివాఁడాపదను గోరఁడు)

58 త్వంచేత్సంచరనే వృషేణ లఘుతాకానామ దిగ్గంతినాం
వ్యాతైః కంకణ భూషణాని కురుషేహనిర్నహేన్నామపి।
మూర్ధన్యంకురుషే నుధాంశుమయశఃకింనామలోకత్రయీ
దీపస్యాంబుజబాంధవస్యజగతామీశోఽసికింబ్రూమహే॥

59 మయ్యేవ జీర్ణతాంయాతు యత్ప్రయోపకృతంహరే.
నరః ప్రత్యుపకారార్థీ విపత్తి మభికాంక్షతి

ఇది హనుమంతునకు రాముడు చెప్పినమాట.

ఇచట ప్రత్యుపకా రాభావము దోషము. దానినిగోరుటకు హేతు వగు గుణము విపత్తినిగోరుటకు ప్రసక్తిలేదు. అదియు వృత్తిచేత రూపముగ సామాన్యముచే విశేష సమర్థన రూపముగ స్థాంతరన్యాయముచే జూపబడినది. మఱియు,

ఓప్రమథనాథా! పిశాచరూపమునొందియైన నీదగ్గరనుండు
ము. మా కమరసంపదలే! ఇంద్రాదులును నీయింటి
ముందర వక్రతుండాదులచే దంశింపఁ బడుచుండిరే!

72 లేఖలంకారము,

దోష గుణములందు గుణదోషములను గల్పించుట లేఖా
లంకారము. పక్షులన్నియు స్వేచ్ఛగ సంచరించుచుండ
శుకమ! పంజరబంధము నీమధురవాక్కులకు ఫలమా!
ఎంతకష్టము!

దోషమును గుణముగను గుణమును దోషముగను గల్పించి చెప్పట లేఖలంకారము. ఉదాహరణము:-రాజనకభిమతుఁడు, విద్వాంసుఁడు నగు పుత్రుఁడు రాజనగరమునఁ జిరకాలము వసించుచుండఁ గొమరుని జూడఁగోరి యింటియందున్న తండ్రి చెప్పిన వాక్య మప్రస్తుతప్రశంసా రూపము. అందు రెండవవాక్యపుమొదటిభాగమందు ఇతరవిహంగములు మాటలాడలేని దోషము స్వేచ్ఛాసంచారమున కనుకూలమగుటచే గుణముగఁ జెప్పబడినది. రెండవభాగమందు మధురముగ మాటలాడుట యనుగుణము పంజర బంధమునకుఁ గారణమగుటచే దోషముగఁ జెప్పబడినది.

ఇచట వ్యాజస్తుతి యని శంకింపరాదు. ఇచట నితర విహంగములకు స్తుతివ్యాజముచే నిందయందుగాని శుకమునకు నిందావ్యాజముచే

స్తుతియందుగాని యభిప్రాయములేదు. కాని పుత్రిదర్శనోత్కంఠితుఁడగు తండ్రికి దోషమందు గుణత్వాభిమానమే యీ వాక్యమునఁ గూర్పబడినది. మఱియు,

“సత్పురుషులు మంచినడవడిని వృద్ధి పొందించు కొనఁగోరి
 స్వేచ్ఛాచరణము మాని జనాపవాదమునకు భయపడుచు
 నన్ని విషయములందు నెప్పుడు దుఃఖముతో జీవించు
 చున్నారు. తెలివిలేనివాఁడు తానుజేసిన సత్కార్య
 మునకుగాని యసత్కార్యమునకుగాని కలఁతఁ జెందఁడు.
 యుక్తాయుక్తము లెఱుంగనినీచు ధన్యుఁడు.

ఈ లేశాలంకారమునకు దండి దీనినుదాహరించెను.

1. కామోత్సవమునకంటెను రణోత్సవమందు వేడుక కలుగుటచే బలవంతుఁడు గుణవంతుఁడునగు నీరాజు నీకుఁదగినపతి.

2. సఖ! తప్పు కప్పిపుచ్చుటకుఁ జాటుపులునేర్చిన ఈతఁడు చపలుఁడు నిర్దయుఁడు. ఇతనితోనాకేమిలాభము?

మొదటివాక్యమున రాజవరాక్రమస్తుతి నిరంతరము సంభోగమును గోరు కన్యకు దోషముగఁ గనఁబడుగాక యను భావముతో నిదగ్ధయగు సఖిచే రాజునకుఁ గోపము రాకుండుటకై యీదోషమే (కామోత్సవానభిలాష) గుణముగ వర్ణింపఁబడినది.

రెండవవాక్యమున సఖులు భర్తమీఁదఁ గోపగింపుమని బోధించిరి. నాయిక కోపగింపలేనిదయ్యు వారిదగ్గర దానికియ్యకొని మాన

80) సంతస్సచ్చరితోదయవ్యసనినః ప్రాదుర్భవద్యంత్రణాః

సర్వత్రైసజనాపవాదచకితాజీవంతిదుఃఖింసదా|

అవ్యుత్పన్నమతిఃకృతేన స సతానైవానతావ్యాకులః

యుక్తాయుక్తవివేకశూన్యహృదయో ధన్యోజనః|పాకృతః||

ము: ఇతే ననన్ సఖుల నిందను బరిహరింపఁ గోరి నాయకుని ప్రియుల్ లనుగుణమును దోషముగఁ జెప్పినది.

మొదటివాక్యమునస్తుతి నిందగాను రెండవ వాక్యమున నింద స్తుతిగాను బర్యవసన్నమగుటచే వ్యాజస్తుతియని శంకింపరాదు. రాజకోపమును సఖ్యపహాసమును బరిహరించుటకై నిందాస్తుతుల నితరులకుఁ దెలియకుండగ లేశముగనే ప్రకటించుటచే వ్యాజస్తుతి కంటె భేదముండుటంబట్టి. వస్తుతః ఇచట వ్యాజస్తుతి యున్నను దోషము లేదు. ఇంతమాత్రముచే లేశోదాహరణము లన్నియు వ్యాజస్తుతిలో నంతర్భవింపవు. వ్యాజస్తుతి లేని లేశోదాహరణములుకూడ (వక్షులన్నియునిత్యాది) చూపఁబడుటంబట్టి.

వ్యాజస్తుతులన్ని లేశములో నంతర్భవించుననియుఁ జెప్పరాదు. భీన్నవిషయవ్యాజస్తుత్యుదాహరణములగు 'వానరమా! నీవెవఁడవు? రామమందిరమున సందేశహరుఁడవు' 'ఓకురంగమ! మాటిమాటికి ధని కల మోముచూడవు' ఇత్యాదులందు దోషమును గుణముగఁజేయుట, గుణమును దోషముగఁ జేయుటయు లేకపోవుటంబట్టి. వానిలో నొకని గుణదోషములంబట్టి యింకొకనిగుణదోషములే తోచుచుండుట కలన.

ఏకవిషయక వ్యాజస్తుతియు లేశముకంటె వేతెయగును. ఉదాహరణము.

చంద్రుని కళంకము, నీలకంఠుని కంఠము, కృష్ణుఁడు, మద జల మనుమసితోఁగూడిన దిగ్గజముల గండములు, నిప్పు టికి నల్లగనే కనఁబడుచున్నవి. ఓరాజ! వీనిని నీకీర్తించే దెల్లగఁ జేసితివాయేమి? చెప్పుము.

ఇత్యాద్యుదాహరణములందు లేశము లేనేలేదు. అచటఁబండ్ర కళంకాదులను దెల్లగఁ జేయకపోవుటయను దోషమే గుణముగఁ బర్యవసన్న

ముకాలేదుకదా! ఇక నేమియంటే పరిశ్రమ తక్కినవ
న్నియుఁ దెల్లగఁ జేయబడిన వనుచేఱుగుణము తోచుచున్నది. కా
నొకచో వ్యాజస్తుత్తుదాహరణమునందు గుణమును దోషముగఁ జెప్పట
యున్నను స్తుతికి విషయాంతరముకూడ కనఁబడుచున్నది. ఎట్లన,

ఓరాజ! ఎల్లప్పుడు నన్నిటిని నిచ్చుచున్నావని విద్వాం
సులచే నసత్యముగ స్తుతింపఁబడుచున్నావు. శత్రువులకు
నీవెన్నునీయలేదు. పరస్మీలకు నీవక్షము నియ్యలేదు.

ఇచట వాచ్యమగు నిందచే పరిశ్రమన్యాయమున వానిందప్ప సర్థులకు
నభిమత మగు దీనారాదికమును సర్వము నిచ్చుచున్నాడని స్తుత్యంత
రము కూడఁ దోచుచున్నది. ఓరాజ! నీశోర్యమదమేమి? ఇత్యాద్య
దాహరణములలో గుణదోషాదులందు గుణదోషకరణాదికమే వ్యాజ
స్తుతి రూపముగ నున్నచోట లేశ వ్యాజస్తుతులకు సంకరముండుగాక.
ఇట్ల పూర్వమందు వ్యాజస్తు త్యక్తస్తుతప్రశంసలకును సంకరము చెప్పఁ
బడినదికదా!

73 ముద్రాలంకారము.

ప్రకృతార్థపరములగు పదములచే సూచింపఁదగిన యర్థ
మును సూచించుట ముద్రాలంకారము.

అతరుణి నితంబగుర్వియు దృగ్మృగ విపులయు నగును;

ఇందు నాయికావర్ణన పరమగు యుగ్మవిపులశబ్దముచే మూలము
నందలి యాయనుష్టుప్ శ్లోకమునకు యుగ్మ విపులానామమును సూచిం
చుట ముద్రాలంకారము. యద్యపి యుగ్రంధమండు వృత్తనామము
సూచ్యార్థము కాకున్నను నీమూలశ్లోకములోని యుత్తరార్థము లక్ష్య
లక్షణములతోఁ గూడిన భందశ్శాస్త్ర మధ్యమం దుండుటచే నదిసూ
చ్యార్థమను నభిప్రాయముతో లక్షణము యోజించు కొనఁదగును.

ఇట్లే నవరత్నమాలయం దాయారత్ననామములఁ జెప్పటచే నాయారత్నముల జాతిని సూచించుట. నక్షత్రమాలయం దగ్నాది దేవతానామములతో నక్షత్రమును సూచించుట మొదలగు చోటులందు నీమలంకారమే యుండును.

ఇట్లే నాటకములలో వక్ష్యమాణార్థ సూచనములందును ముద్రాలంకారమే యుండును.

74 రత్నావళ్యలంకారము

ప్రకృతార్థములను బ్రసిద్ధక్రమాను సారముగఁ బ్రతిపాదించుట రత్నావళ్యయగును.

ఓభూపతీ! నీవు చతురాస్యఁడవు లక్ష్మీపతివి సర్వజ్ఞఁడవు నగుదువు.

ఇచట చతురాస్యాది పదములచే వర్ణింపఁదగిన రాజు బ్రహ్మ విష్ణు రుద్రస్వరూపుఁడగుట తోచుచున్నది. కావున బ్రసిద్ధులగు బ్రహ్మాదులను గ్రమముగఁ జెప్పట రత్నావళ్యలంకారము. మరియు,

61 రత్నాప్త ప్రియలాంఘనము కఠినతావాసము రసాలింగితము ప్రహ్లాదై కరనము క్రమోపచితము భూభృద్ధార

61 రత్నాప్తప్రియలాంఘనే కఠినతావాసే రసాలింగితే

ప్రహ్లాదైకరసే క్రమాదుపచితే భూభృద్ధరుత్వాపహే।

కోకస్పర్ధిని భోగభాజి జనితానంగే ఖలీనోస్మృథే

భాతి శ్రీరమణావతార దశకం బాలే భవత్స్యాస్తనైః॥

ముగ్ధా కుచమునందవతార దశకమును జూపుచున్నాడు. రత్నాప్తప్రియలాంఘనము=రతియందు పొందబడినప్రియుని నఖిక్షతాదులుకలది, (కుచము) రత్నాప్తప్రియలాంఘనము (మత్స్యము) కఠినతావాసము = కఠినముగనున్నది, (కుచము, కూర్మము) రసాలింగితము=అనురాగముతో కౌగిలించబడినది, (కుచము) భూమిచే కౌగిలించబడినది, (వరాహము) ప్రహ్లాదైకరసము=అధిక సంతోషమందురసము నిచ్చునది,

వాపహము కోకస్పర్ధయు భోగభాజనము జనితానంగము,
ఖలీనోన్మృఖము నగు నీకుచమునం దోబాలా! శ్రీరమణావ
తార దళకము భాసిల్లుచున్నది. మఱియు,

62 ఏయువతియొక్క కనులసోగ లీలాకమలములకుఁబ్రతమొ
నంగెను. కుచయుగము ఏనుఁగు కుంభములను బూర్వ
పక్షము చేసెను. భూవిభ్రమము మదనధనుర్విభ్రమము
ననువదించెను. ముఖకాంతి చంద్రకాంతిని దూషించెను.

ఇచట పత్రము నిచ్చుట పూర్వపక్షముచేయుట అనువదించుట
దూషించుట ఇవి బుధ జన ప్రసిద్ధక్రమముగఁ జెప్పఁబడినవి.

ప్రసిద్ధ సహపాతులకుఁ బ్రసిద్ధమగు క్రమము ననుసరింపకున్నను
నీయలంకారమే యుండును. మఱియు,

ఏరాజు ప్రతాపము నిహతశత్రువుల యంతః పురములలో
హృదయములందగ్నిగను లోచనములందు జలముగను

(కుచము) ప్రహ్లాదునందెక్కువప్రీతికలది. (నారసింహము) క్రమోపచితము బడరావల
కాదిక్రమమున స్పృధి నొందినది (కుచము). 'ఇతింతైవటుఁడింతయై' యనుక్రమమున పాద
విక్షేపముచే పెరిగినది. (వామనము) భూభృద్దైవాపహము=కొండను తిరగ్కరించు
నది, (కుచము) రాజుల గౌరవమునూడ్చినది, (పరశురామ) కోకస్పర్ధి=చక్రవాకసదృశము
(కుచము) సీతానియోగకాలమున చక్రవాకములకు శాపమునిచ్చిన, (శ్రీరామ) భోగ
భాజనము=సుఖము నొందునది (కుచము) శేషావతారమున పడగనొందినది (బలరామ)
జనితానంగము=మన్మథోద్రేకమును గలిగించునది, (కుచము) శరీరవిరుద్ధమగుమానము,
భోగత్యాగము, సమాధి మున్నగు ధర్మములుకలది (బుద్ధ) (లేక) అనంగజనకము=మన్మ
థుని తండ్రి (కృష్ణ) ఖలీనోన్మృఖము=విషయాసక్తులభిలాష కలది (కుచము) కల్లెము
ముఖమందున్నది (గుఱ్ఱము)

62 లీలాజ్ఞానాం నయనయుగళద్రాఘిమాదత్తపత్రః

కుంభావైభౌకుచపరికరః పూర్వపక్షీచకార ।

భూవిభ్రాంతి ర్మదనధనుషో విభ్రమానన్యవాదీ

ద్వక్రకోశ్చితాన్విశళధరరుచిః దూషయామానయస్యా॥

సూర్యులందువాయువుగను నంగములందు జేమి (వృత్తి).

గను మనసులందాకసముగను నుండి పంచమహాభూత

ముల రూపము మూర్తీభవించెనా? యనగనఁబడెను.

ఇట్లప్రలోకపాల నవగ్రహదులకు ప్రసిద్ధ సహ పాఠులకు ఏట్లో ప్రకృ
తోపమానములుగనో ప్రకృత హావకములుగనో చెప్పట రత్నావళి.

ప్రకృతాన్వయము లేకుండఁ గ్రమముగ నాయా నామములను
శ్లేషరీతిగఁ జెప్పటయందును గ్రమప్రసిద్ధి లేని ప్రసిద్ధ సహ పాఠులకు నవ
రత్నములఁ జెప్పటయందును నీయలంకారమేయని యెఱుంగవలెను.

(ప్రసిద్ధ సహపాఠములకు నర్థములను జెప్పట రత్నావళియని
సామాన్యలక్షణము. సక్రమాక్రమములు వాని భేదములు)

75. తద్గుణాలంకారము.

తనగుణమునువీడి యన్యోత్కృష్టగుణమును గ్రహించుట
తద్గుణమగును.

నాసామాన్యక మధరకాంతిచే బద్ధరాగముగానున్నది.
మఱియు,

నోపిరుడా! నీ శత్రుకాంత వనభూములఁ బల్లవములను
బరిధానముగాఁజేయ వానిఁజేతఁబట్టఁబోయి తననఖకాం
తితోఁ గూడుటచే బాండు పత్రము లను కొని గ్రహింప
లేదు.

76. పూర్వరూపాలంకారము.

తిరిగి తన రూపమునొందుట పూర్వరూపము. శేషుఁడు
శివకంఠకాంతిచే నీలుడయ్య నీకీర్తిచేఁ దెల్లబడెను.
మఱియు,

అరుణునిచే నెఱవారిన సూర్యాశ్వములు రై వతకాద్రి
యందు వంశకరీరసీలములగు రత్నముల కాంతిచేఁ దిరిగి
తమకాంతినొందింపబడినవి.

ఇదే తద్గుణాలంకారముని కొందఱువ్యవహించిరి.

వస్తువులేకున్న నున్నట్లుండుటయుఁ బూర్వ సూపమే
యగును. దీపమార్పఁబడినను గాంచీరత్నములచే గొప్ప
వేలుగుండెను. మఱియు,

63 ఓ మహారాజ ! నీ శత్రుమందిరము శూన్యమయ్యు
ద్వారము ఖిద్గలతోడను బహిర్ద్వారము మదగజముల
తోను సంతఃపురము కంచుకులతోను శయనము మహి
షులతోడను వ్యాప్తమై రాజ్యమర్యాద పూర్వమువలెనే
యుండెను,

77. అతద్గుణాలంకారము.

జతను పడిన వేఱువస్తువు గుణమునంగీకరింపమి యతద్గుణ
మగును. రక్తమగు నాచిత్రమునఁ జిరకాలముంపఁబడియు
నీవు రక్తుడవు కాలేదు. మఱియు,

ఓ సరసరాజా ! దిక్కులందువ్యాపించు నీ కీర్తి దిగ్గజముల
మదమలినగండముల విహరించుచున్నను, వైరినితల

63 ద్వారం ఖిద్గిరావృతం బహిరపి ప్రస్విన్నగండైర్గజై
రంతఃకంచుకిభిస్సృగస్త్రణిధరై రధ్యాసితాభూమయః |
ఆక్రాంతమహిషీభిరేవశయనం త్వద్విద్విషాం మందిరే
రాజకై పైవ చిరంతనప్రణయినీ శూన్యేపి రాజ్యస్థితిః ||

ఖిద్గులు=ఖిద్గుములధరించిన సేవకులు, ఖిద్గుమ్మగములు. కంచుకులు=కంచుకమును
ధరించిన సేవకులు, సర్పములు. మహిషులు=రాజభార్యలు, ఎనుములు.

కనుగవలందుండు కాటుకను దుడూచుచున్నను శ్వేతకరుని
కిరణకాంతి నోడించుచున్నది.

ఓయి! ఒకదానిగుణముచే మఱొకదానికి గుణోదయానుదయ
రూపములగు నుల్లాసావజ్ఞాలంకారములకంటె దద్దుణాతద్గుణములకు
భేదమేమనఁ జెప్పచున్నాఁడు. ఉల్లాసావజ్ఞా లక్షణములలోని గుణ
శబ్దము దోషవృత్తిరీతముగు సద్గుణమును జెప్పును. ఒకదాని గుణముచే
వేఱొకచో గుణోదయానుదయములున్ను ఆగుణమే సంక్రమించుట
సంక్రమింపకుండుటకాదు. ఇకనేమంటే సద్గురూపదేశముచే సదసచ్చి
వ్యులకు జ్ఞానోత్పత్త్యనుత్పత్తులవలె దద్గుణ జన్యములుగ సంభావింపఁ
బడిన మఱొకగుణముల యుత్పత్త్యనుత్పత్తులే. తద్గుణాతద్గుణాలం
కారములందలి గుణశబ్దమున్ననో! రూపరసాదిగుణములను జెప్పనది.
అచటి యితరుని గుణగ్రహణాగ్రహణములున్ను. “రక్తస్ఫటిక వస్త్ర
మాలిన్యాదిన్యాయముచే నితరవస్తుగుణ ముచేతనే ప్రకా శాప్రకాశము
లుగ వివక్షింపఁబడినవి. అట్లే యుదాహరణములున్ను చూపఁబడెను.

యద్యపి అవజ్ఞా అతద్గుణాలంకారములు విశేషోక్తిభేదములే
పుష్కలకారణమున్నను గార్యము పుట్టకుండుట విశేషోక్తి యను
సామాన్య లక్షణముతోఁగూడి యుండుటంబట్టి. అట్లయ్యునుల్లాస తద్గుణ
ప్రతిద్వంద్వీయగు విశేషాకారముచే నలంకారాంతరములుగా పరిగణింపఁ
బడెనని యెఱుంగవలెను.

64 స్ఫటికముకాని వస్త్రముకాని రక్తవర్ణమును, మాలిన్యమును గలిగియుండవు.
రక్తవస్త్రము మీదగాని రక్తపుష్పముమీదగాని స్ఫటికమునుంచిన ఆస్ఫటికము రక్త
స్ఫటికమువలెనుండును. సహజ శుద్ధముగు వస్త్రమునకు ముఱికితగిలిన ఆవస్త్రమునకు
మాలిన్యము కలుగును. ఇదియే రక్తస్ఫటిక, వస్త్రమాలిన్య న్యాయము.

78 అనుగుణాలంకారము.

ఇతరసంపర్కమువలనఁ దనపూర్వగుణ ముత్కర్ష నొం
డుట అనుగుణము.

నీలోత్పలములు కలికి చూపులచే నతిసీలములగుచున్నవి.
మఱియు,

అనలే కోఁతి. కల్లుత్రాగి మత్తెక్కినను. అదిచాలక తేలు
కుట్టెను. ఇంకను బిళ్ళాచగ్రస్తమాయెను. దానివికారము
నేమిచెప్పము !

79. మీలనాలంకారము.

సాదృశ్యమువలన భేదమేకనబడక పోయినచో మీలిత
మగును. సహజారుణమగుచరణమున లత్తుకరంగు కనఁ
బడలేదు, మఱియు,

మల్లెదండల ధరించినవారు శరీరమండంతయుఁ జందన మ
లందికొనినవారు దుకూలధారిణులు నగుటచే నభిసా
రికలు వెన్నెలలోఁ గనఁబడకున్నారు.

ఇందు మొదటి యుదాహరణమునఁ జరణమునకు లత్తుకరంగునకు
నరుణగుణసామ్యమువలన భేదము తోపకుండుట, రెండవయుదాహరణ
మున చంద్రికాభిసారికలకు ధవళగుణసామ్యమువలన భేదము తోపకుం
డుట స్పష్టము.

80. సామాన్యాలంకారము.

సాదృశ్యముచే భేదము కనఁబడకపోయినచో సామాన్య
మగును.

పద్మాకరమున దిగిన పడతులమోములు కనఁబడుటలేదు.
మఱియు,

కొలుపుకూటమునందు రత్నస్తంభము లందలి ప్రతిబింబములతోఁగూడియున్న రావణుడు అంగదునకుఁ జెలియలేదు.

మీలితాలంకారమున నొకదానితో మఱొకటి వేటుగాఁ గనఁబడక పోవుటయను కనుమూత కలుగుచున్నది. సామాన్యాలంకారమున నన్ననో ముఖపద్మములు వేటుగాఁగనఁబడుచున్నను ఇదిమోము ఇది పద్మము అని వ్యావర్తకము కనఁబడకపోవుట భేదము.

మీలితమునఁ జరణముల సహజారుణ్యముకంటె నాగంతుకముగులాఁకారము వేటుగ నగపడుటలేదుకదా ! సామాన్యోదాహరణమునఁ బద్మముఖములు వేటువృత్తులు గనఁబడుచునే యున్నవి. అట్లే రావణదేహము దానిప్రతిబింబమున్ను. కాని యిది పద్మము ఇది ముఖము ఇది బింబము ఇది ప్రతిబింబము అని భేదము మాత్రము కనఁబడుటలేదు. అందుచేతనే భేదమును గప్పివేయుటచే మీలితము. భేదమును గప్పి పుచ్చకున్నను బోలికచే గుఱుతు కనఁబడకపోవుటచే సామాన్యమునని రెండును నన్వరకములు.

మమ్మటాదులు కొందఱు వస్తుద్వయమునకు లక్షణసామ్యము వలన పానిలోఁబ్రబలమగు నొకదానిచే రెండవదాని స్వరూపము కప్పుఁబడినచో మీలితమని, స్వరూపము తోచుచున్నను గుణసామ్యముచే భేదమును గప్పిపుచ్చినచో సామాన్యమనియు నిర్వచించుటచే,

¹ కన్నులు చంచలాపాంగములు, మాటలు వక్రోక్తి గర్భములు, నడక విలాసభరముచే మంథరము, ముఖమతి

1 అపాంగతరళే దృశౌ తరళవక్ర వర్ణాగిణో
విలాసభర మంథరా గతి రతీవకాంతం ముఖమ్ |
ఇతిస్ఫురితమంగకే మృగదృశాం స్వతోలీలయా
తద్రతనమదోదయః కృతపదోపి సంలక్ష్యతే ||

మనోహరము, ఇట్లు మృగాక్షుల యవయవములందు
సహజముగ లీల ప్రకట మగుటచే నంగములందు మదో
దయమైనను గనబడుటలేదు. అనుచోట మీలితాలం
కారము.

ఇచట దృక్పాత్యాదులు నారీశరీరమునకు సహజధర్మము లగుటవలన,
మదోత్పత్తి కార్యములగుటవలనను (ఆరెంటికి సాధారణ మగుటచే)
సధిక తారళ్యాదికముతోఁ గూడిన శరీరముచే మదోదయ స్వరూపమే
కప్పబడు చున్నది. కారణము సమానమగుటచే దానిని దెలిసికొన
నుపాయము లేకపోవుటంబట్టి.

మల్లెదండల ధరించినవారు ఇత్యాదులందన్ననో సామాన్యాలం
కారమందురు. వారిమతమున పద్మాకరమున దిగిన ఇత్యాదులందు
భేదాధ్యవసాయ మున్నను వ్యావర్తకము ప్రకటము కాకపోవుటచే వేఱ
లంకారము కాఁదగును. చంద్రాలోకకారుని మతమున స్వరూప తిరో
ధానముచే “కన్నులు చంచలాపంగములు” ఇత్యాది స్థలమున
వేఱలంకారము కాఁదగును. మీలితావాంతర భేదమైనఁ గాఁదగును;

81, 82. ఉన్నీలిత విశేషకాలంకారములు.

భేదాభేదములుతోచుచుండిన నున్నీలితవిశేషకములగును.
నీక్తిర్తిలో నణగియున్న హిమాద్రినిఁజల్లదనముచే దేవ
తలు తెలిసికొనుచున్నారు. చంద్రుఁ డుదయింపఁ బడ్డ
ములు ముఖములు వేఱుగాఁ దెలియుచున్నవి.

మీలితరీతిచే అభేదజ్ఞానము కలుగఁగానొకానొక కారణముచే భేదము
ప్రకటమైనపుడు మీలితమునకుఁ బ్రతిద్వంద్వీయగు నున్నీలితమగును.
అట్లే సామాన్యాలంకారరీతిగ విశేషము స్ఫురింప నప్పుడొకానొక కార
ణముచే విజాతీయత స్ఫురింపగా సామాన్యప్రతిద్వంద్వీ యగు విశేషక

మగును. క్రమముగ రెండుదాహరణములు చెప్పబడెను. తద్వణరీతిచే భేదాధ్యవసాయము ప్రాప్తించినను నున్నీలితమగుచున్నది. ఎట్లన,

‘సరసరాజా ! నటించుచున్న శివుని యట్టహాస సదృశ మగు నీయశముచే ముల్లోకములు ధవళితములు కాఁగాఁ గీర్తినదృశుఁడీకమలాకాముకుఁడు నాభీకమల గంధము నొందనియెడల దేవతలీతని నెఱుంగలేకపోదురు.

కాకి నలుపు కోయిలయు నలుపు. ఈరెంటికి భేదమేమి? వసంతకాలమురాగాఁ గాకముకాకమె పికము పికమె.

ఇది విశేషకమున కుదాహరణము.

ఇచట ద్వితీయ కాక పికశబ్దములు కాకముగఁ దెలియఁబడినది, పికముగఁ దెలియఁబడినదియని యర్థాంతర సంక్రమిత వాచ్యములు. మఱియు,

కాశీపట్టణమందుండు వారికి శివలాంఛనములు తుల్యము లయ్యు పార్థుని దెబ్బ మచ్చుగల శిర మీశునిఁ దెలుపు చున్నది.

౪౩. ఉత్తరాలంకారము.

సాభిప్రాయము గూఢము నగు నుత్తర ముత్తరాలంకార మగును.

ఓతెరువరి ! వేతనీకుంజ మున్నచోట నీనది సుఖముగ దాటనగును.

- 2 సృత్యద్భుత్వాటహాస ప్రసరసహచరై స్తావక్తీనైర్ద్యశోభి
ర్ధాసశృంగీయమానే త్రిజగతి పరితః శ్రీసృషింహక్షీతీంద్రః
నేన్యగ్యద్యేషనాభీకమల పరిమళ ప్రాధిమా సాదయ్య
ద్దేవానాం నాభవిష్కృత్కథమపి కమలాకాముకస్యావబోధః॥

ఇది నదినద టుమార్గము నడుగువానిం గామించుదానియు త్తరము. వేతనీకుంజమున స్వేచ్ఛావిహారము నలుపవచ్చు నను నభిప్రాయముతోఁ గూడినది. మఱియు,

తెరువరీ! పాపాణ ప్రాయమగు నీగ్రామమున నేమియు నుండదు. పయోధరోన్నతిని జూచి యుండఁగోరిన నుండుము.

ఇది ఆ స్తరణాదికము నడుగు పాంథునిగూర్చి చెప్పినమాట. వలుద చనుఁగవఁగాంచి రమింపఁ గోరిన నుండుము. మూఢజనమయమగు నీగ్రామమున నెవఁడైన నెఱుంగఁగలఁడను ప్రతిబంధ మేమియు లేదని భావము.

ఇది కల్పితప్రశ్నమగు ను త్తరమున కుదాహరణము. నిబద్ధప్రశ్నే త్తరమున కుదాహరణమెట్లన,

అమెకుఁగుశలమా? జీవించియున్నది. కుశలము నడుగు చున్నాను. జీవించియున్నదని చెప్పితిని. మరల నదే చెప్పుచున్నావు. ఊపిరితోనున్నదానిని మృతినొందిన దానిఁగా నెట్లు చెప్పను?

ఈర్ష్యాపాతుక మానముడిగి పశ్చాత్తప్త యగునాయకసఖి రాఁగా నామెనుగూర్చి నాయకకుఁ గుశలమా? యని నాయకునిప్రశ్న. జీవించి యున్నదని సఖి సమాధానము. జీవించి యున్నదానికే గుశల మెట్లని దాని భావము. అడుగునదొకటి చెప్పన దొకటియని కుశలము నడుగుచుంటినని తిరిగి నాయకుని ప్రశ్నము. అడిగినదానికే చెప్పితి నను భావముతో జీవించియున్నదని చెప్పితి నని సఖి వాక్యము. సఖివచన భావమును వెల్లడింపఁ జేయుటకు మరలదానినే చెప్పుచుంటివని నాయ కుని యాక్షేపము. ఊపిరితో నున్నదానిని మృతినొందిన దానినిగా నెట్లు

చెప్పనని సఖ తనభావమును వెల్లడించుచు, మరణించినగదా! యామెకుఁ గుశలమగును నే వచ్చునపుడును నూర్పులు వచ్చుచుండ మరణించిన డని యెట్లు చెప్పఁగలనని యభిప్రాయము.

ప్రశ్నోత్తర గర్భితమగు నుత్తరము చిత్రమనఁ బడును.
‘కేదారపోషణరతాః?’ ఎవరు దారపోషణ రతులని ప్రశ్నము. కేదార పోషణరతులనియే సమాధానము. వరిపొలముచు భోషించుటలో నాసత్తులు ‘కే,భోటాః?’ ‘కిం,చలం?’ ఆకాశమున సంచరించునవేవి? చంచలమగున దేది? అని ప్రశ్నము. ‘వయః’ అని సమాధానము. వయః—వత్సలులు, వయస్సు. ‘వద్దీశ్వరుని నాహనము’ వంటివి.

వేఱుదాహరణములు సేర్పరులవలన నెఱుంగగినవి.

84. సూక్ష్మలంకారము.

పరునిభావ మెఱింగిన యితరుని సాభిప్రాయ చేష్టితము సూక్ష్మ మనఁబడును. నేను ఆమెను జూచుచుండఁగా నామె కేశములతో సీమంతమణిని గొప్పెను.

కాముకునిచూపుచే సంకేతమెప్పు డను పల్నాభి ప్రాయమెఱింగిన నాయికచేష్ట యిది. సూర్యుఁ డస్తమించినపిమ్మట సంకేతకాల మను భావముకలది. మఱియ,

విటుని సంకేతకాలమెఱుంగఁగోరు వానిగాఁ దెలిసికొని విదగ్ధయగునాయిక తన లీలాకమలమును గన్నులందుంచు కొనునట్లుగా ముణిచివేసెను.

85 పిహితాలంకారము.

పరునిచరిత మెఱింగినవాని సాభిప్రాయచేష్టితము పిహిత
మగుచు. | ప్రభాతమునఁ బ్రముడింటికి రాఁగాఁ గాంత
తల్పమును గల్పించెను.

రాత్రి నవతియింట నిద్రలేక యలసితివని తల్పమును గల్పించుటక
భావము. మఱియు,

3 చెమట నీటితో మోముచుండి జారి కంఠము నందున్న
కుంకుమ రేఖనుజూచి నవ్వి యొకచెలి తన్వీపుంభావ
మును బ్రకటించుచు నామెచేత ఖడ్గాకారముచువ్రాసెను.

ఇందున్నేదముచే నూహింపఁబడిన పురుషాయితము పురుషునకుఁ
దగిన ఖడ్గరేఖను వ్రాయుటచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

86 వ్యాజ్యోక్తి.

వేణు కారణముఁజెప్పి యాకారమును గప్పిపుచ్చుట
వ్యాజ్యోక్తియగును.

సఖి! చూడుము పెరటితోటలోని పరాగముచే ధూసర
వర్ణము కలదాన నైతిని.

ఇచట చౌర్యసంభోగమున సంకేతభూమియందు వృక్షలుంతనముచేఁ
గలిగివ దుమ్మును దాచిపెట్టుట. మఱియు,

3 వక్త్రస్యంది స్వేదబిందు ప్రబంధైర్దృష్ట్యాభిన్నంకుమమంకాపికంకే |
పుం స్త్వంతన్వ్యాప్యంజయంతీ వయస్యాస్మిత్వాపాణౌ ఖడ్గరేఖాంతిలేఖ ||
నూత్నాల్లంకారమునఁ బరుని భావమెఱింగి సాభిప్రాయ
చేష్టితముచే నుత్తరమిచ్చుట, పిహితాలంకారమందు
రహస్యమగు పరచరితము నెఱింగి సాభిప్రాయచేష్టిత
ముచే దానిని వెల్లడించుట యను భేదము నెఱుంగవలెను.

4 గాయపడిన ప్రేయసియధరమును జూచిన నెవనికిఁగోపము రాదు? నేనిప్పుడు వద్దనుచున్న న్ను, తుమ్మెదతోఁ గూడిన పద్మము నాశ్రూణించితివి.

జారునిచే దప్తాధరయగు నాయికదగ్గరకు నచ్చుచున్న ప్రియునిఁ జూడనట్లు నటించు సఖిచే నాయికకు హితోపదేశ వ్యాజ్యముతో నాయ కుని దగ్గర నాయిక తప్పను గప్పిపుచ్చుట.

చేకాపహ్నుతికి నీవ్యాజ్యోక్తి నిది భేదము. చేకాపహ్నుతిలో వాక్యమునకు వేఱర్థముచెప్పి కప్పిపుచ్చుట, ఈవ్యాజ్యోక్తిలోఁ గారణాంతరమును జెప్పి యాకారమును గప్పిపుచ్చుటయని. లక్షణమున లక్ష్య నామమున నుక్తిపదగ్రహణము ఆకారగోపనమునకు హేత్వంతరమును దోఁగఁజేయు క్రియామాత్రమున కుపలక్షణము, మఱియు,

5 వీధిలోనొక భామ నచ్చుచున్నవారినిజూచి సఖి యెదుట రోమాంచ కంపాదులతోఁ జెలువఁబడిన యను రాగము నాహరికి నమస్కరించుచుఁ గప్పివేసెను.

అనుచోటను వ్యాజ్యోక్తియే, ఇచట ననురాగ నిమిత్తమగు రోమాంచాద్యాకారమునకు భక్తి రూపకారణాంతరమును దోఁగఁజేయు ప్రణామముచే నాయాకారము కప్పిపుచ్చఁబడెను.

సూక్ష్మ విహితాలంకార ములలోఁగూడ చేష్టిత పదగ్రహణముఁ ఁక్తి సాధారణమగు క్రియామాత్రమునకు నుపలక్షణము. అట్లనుటచే

4 కన్యవా నభవేదోషః ప్రియాయాస్సప్రణేహరే।
నభ్యంగం పద్మమాశ్రూసీర్వారితాపిమయాధునా॥

5 ఆయాంతమాలోక్య హరింప్రతోశ్యామాశ్యాః పురస్తాదనురాగ మేకా।
గోమాంచకంపాచిభి రుచ్యమానంభామాజుగూహ ప్రణమంత్యధై నమ్॥

తామరాకునందు బెంగురుపక్షి మరకత పాత్రమున శుక్తి
వలె గనబడుచున్నది. అని నాసంకేతస్థాన భావము
నెఱింగిన నాయిక సఖితోననెను.

ఇత్యాదులందును సూక్ష్మాలంకారముండును. మనకు సంకేతస్థాన
మేడని కాముఁడు ప్రశ్నాభిప్రాయమును సూచింపగా విదగ్ధయగు
నాయికచే నప్పుడు సఖితో సాకూతముగఁ జెప్పఁబడినది కనుక పై వాక్య
మున సూక్ష్మాలంకారమగును. ఎందువలన నిచట బెంగురుపక్షికి మర
కతపాత్రమందున్న శుక్తితో సాదృశ్యమున బలాకాంగనకు నిశ్చలస్థితి
కలిగెనో దానిచే నాప్రదేశము జనశూన్యము కావున నదియే మనకు
సంకేతస్థానమని కాముగునకు సూచనమని యూహింపఁ బడుచున్నది.

ఇచట ధ్వని యని శంకింపరాదు. దూరముగా నూహింపఁబడు
చున్న సంకేతస్థానప్రశ్న కు త్తరము స్వోక్తిచేతనే ప్రకటింపఁబడుటంబట్టి.
ఇట్లే పిహితాలంకారమందు నుదాహరింపఁ దగినది. ఇచట మఱొక్కటి
గ్రహింపవలెను.

తెరువరి ! వేతనీకుంజ మున్నచోట ఇత్యాదులగు గూఢోత్తర
సూక్ష్మ పిహిత వ్యాజోక్త్యదాహరణము లందు భావము స్వోక్తిచే వెల్ల
డింపఁబడక వస్తుసాందర్యబలమునను వక్త్రబోధవ్య విశేషాదుల వలనను
గమ్యమగు నట్టిచోటనే వాస్తవముగ నలంకారశ్వాముండదు. ధ్వనికి స్థాన
మగుటంబట్టి. ప్రాచీనులు స్వోక్త్యావిమృరణమున్నచో నలంకార ముండు
నని యుదాహరించుటచే మేమును నుదాహరించితిమి.

తెరువరి ! వేతనీకుంజ మున్నచోట నది సుఖముగ దాట
నగునని దారి నడుగువానికి కామిని సాభిప్రాయముతోఁ
జెప్పెను.

అని యథాంతరమును గల్పించిన భావప్రకటనము శిష్యుడునుగదా!

కావున “నిటుని సుకేతకాలమెఱుగఁ గోరువానిగా,” “తెన్నె
పుంభావముచు బ్రకటించుచు” “వీధిలో నొకభాను.....కన్నవేసెను”
ఇత్యాదులగు నేపూర్వోక్తాదాహరణములును భావప్రకటన ముండునో
వానియందే ఆయా యలంకారములుండును.

మలసి వెళ్లెను. శయ్యమాత్రము సహాయ మున్నది.
స్వామి! ఆగమలాలనీయ! లక్ష్మీపతి! రాత్రియంతయు
నన్నురక్షింపుము.

ఇచట లక్ష్మీనతియను జారునిరాకను గోరు జారిణి తటస్థుల వంచనకై
భగవంతుని గూర్చి యాశ్రోశమును దోగెగ జేయుట.

8 కేశవ! గోపరాగహతమగు దృష్టిచేనాకేమియు గనఁబడుట లేదు. అందుచేనిచట స్థలిత నైతిని. నాధ! పతితకేల చేయూత నొసఁగవు? విషమ (బాణ) ఖన్నమనస్కులగు సర్వాబలలకు నీవొకఁడవే గతియని గోష్ఠమున గోపికచే సాభిప్రాయముగఁ బ్రార్థింపఁబడుచున్న హరి మిమ్ములను రక్షించుగాక,

ఇందు కృష్ణుని ముందర విషమములో స్థలనమును జెప్పుచు నతనిఁ గామించు గోపిక వాక్యమందు విషమమార్గమున స్థలన పతనములనుండి రక్షణప్రార్థనారూపము, శీఘ్రముగఁ దోచునదియునగు సర్థముచే గుప్తమగు విషక్షితార్థము సాభిప్రాయమనుదానిచే వివరింపఁబడినది. ఇట్లేనైష ధాది కావ్యములందు.

“నాచి త్తము లంకను గోరుటలేదు. నలుని గోరుచున్నది. వేటుచోట నెచ్చటను సభిలాషతో గూడినదికాదు.”

అను దమయంతీ వాక్యాదికముకూడ నుదాహరణమగును. ఇదిశబ్ద శక్తి మూలముగ గుప్తమగు దానినావిష్కరించుట.

అర్థశక్తిమూలముగ గుప్తమగుదాని నావిష్కరించుటెట్లన,

10 పోయెదనచ్యుతా! నీదర్శనమాత్రముచేనేమి తృప్తికలుగును? ఇంటియకాక విజనస్థలమందున్న మనల సీపాడు లోకము వేటుగాఁ దలంచును. అచ్యుత! యనిపిలుచు

8 దృష్ట్యా కేశవ గోపరాగహతయాకించిన్నదృష్టంనుయా
తేనేహస్థలితాస్మి నాధ పతితాం కిం నామ నాలంబసే।
ఏకస్త్యం విషమేషుభిన్న మనసాం సర్వాబలానాంగతి
గోప్రైపం గదితస్స లేశమవతాద్గోష్ఠే హరిర్వశ్చిమ్॥

9 చేతో నలంకామయతే మదీయం ।
నాన్యత్ర కృతాపి చ సాభిలాషమ్॥

గీతిచే నూచింపబడిన మృత్యుస్థితి భేదముచే నలసయగు
గోపి నాలింగనము చేసికొనుచు పులకాంచితమనువగు
హరి మనలరక్షించుగాక.

ఇచట నచ్యుత ! యను నామంత్రణముచే నీతో రమించుట కింత
కాలముంటిని. అది లభింపలేదు. అని అర్థశక్తిచే లభించిన వస్తువు
పిలుచురీతిచే నిత్యాదివాక్యముచే నావిష్కరింపబడినది. ఇదంతయు కవిని
బద్ధవక్తృగుప్తావిష్కరణ మన కుదాహరణము. కవి గుప్తావిష్కరణమెట్లన

11 సుభూ! నీవు కుపితవగుటచే భోజనము విడిచితిని. స్త్రీ
ప్రసంగముల విడనాడితిని. గంధమాఞ్ఞాదికములనలేలేవు.
రాగిని నమ్రుండ నగు నామీదఁ గోపమును వీడుము.
దృష్టి-ప్రసాదింపుము. నిక్కము. నీవులేకపోవుటచే నాకు
సర్వము లేనట్లున్నది.

ఇచట మానకలుషితను బ్రసన్నునుగాఁ జేసికొనువని తోచుచున్నది.
దృష్టిరోగార్తుడు దృష్టినిగూర్చి యాక్రోశించుట వివక్షితార్థము. అది
'దృష్టి' యను పదమును స్వరవిశేష (ప్లుత) ముతో నుచ్చరించి సంబోధ
నము చేసికొనుటచే నావిష్కరింపఁ బడినది. కవినిబద్ధవక్తృగుప్తము పర
వంచనమునకుఁ గవి గుప్తము ప్రాధముగఁ జెప్పటకు ననిభేదము.

10 గచ్ఛామ్యచ్యుత ! దర్శనేనభవతః కిం తృప్తిరుత్పద్యతే
కించైవం విజనస్థయార్హ తజనస్సంభావయత్యన్యథా!
ఇత్యామంత్రణభంగిసూచితవృథావస్థానఖేదాలసా
మౌలివ్యన్ ఫులకోత్కరాంచితమగోపీహరిః పాతువః!
అచ్యుత=నాయందు చలింపనివాఁడా! అని గోపి భావము.

11 సుభూ! త్వం కుపితేత్యపాస్తమశనంత్యకాకథాయోషితాం
దూరాదేవవివర్జితాస్వరభయస్సగంధధూపాదయః!
కోపంరాగిణిమంచమయ్యవనతే దృష్టేప్రసీదాధునా
సత్యంత్యద్విరహాద్భవంతిదయితేసర్వామమాంధాదిశః॥

89 యుక్త్యలంకారము.

రహస్యమును దాచుటకుఁ గ్రియచేఁ బరుని వంచించుట యుక్తి యగును. సన్న వ్రాయుచు నితరునిఁజూచి చేతి యందుఁ బూవించిని లిఖించెను.

ఇచట పూవించిని వ్రాయుటచే మన్మథుఁడు నాచేవ్రాయఁ బడెనను భ్రాంతిని గలిగించి స్వానురాగరూప మర్మగోపనమునకై పరవంచనము వక్షింపఁబడినది. ఇది నాయకునికి దూతి చెప్పినమాట మఱియు,

12 పెంపుడు చిలుక రాత్రి దంపతుల ప్వేచ్ఛా సంభాషణ మును విని యదయమున నత్తమామలు వినునట్లామాట లనుచుండఁ గోడలు సిగ్గుపడి చెవియందలి పద్మరాగపు తునుకను దాడిమబీజ మనుమిషలోఁ జిలుకముక్కు నందుంచి వాగ్బంధన మొనరించుచున్నది.

ఇచట శౌక వాగ్బంధముద్వారా తన రహస్యమును విను నత్తమా మల వంచించెను. వ్యాజ్యోక్తిలో నాకారగోపనము నిచట భావగోప నము నని భేదము. లేదా! వ్యాజ్యోక్తిలో నుక్తిచే గోపనము యుక్తిలోఁ గ్రియచే గోపనము ననిభేదము. ఇట్లునుటచే 'వీధిలో వచ్చుచున్న హరిని జూచి' యనుచోటను యుక్త్యలంకారమే యగును.

90 లోకోక్తి.

లోకప్రవాదము (జాతీయము) ననుకరించుట లోకోక్తి

12 దంపత్యోర్నిజల్పతోర్ధహపశేవాకర్ణితంయద్వచ
స్తత్రాత్రురుసన్నిధౌ నిగదతస్తస్యాతిమాత్రంపథాః
కర్ణాలంబితపద్మరాగశకలంవిన్యస్యచంచాపుటే
ప్రీడాత్తావిదధాతిదాడిమఫలవ్యాజేనవాగ్బంధనమ్॥

యగును, 'కన్నులు మూసికొని' కొన్ని మాసములు
గడుపుము.

ఇచట 'కన్నులు మూసికొని' యనునది లోక ప్రవాదాను కరణము.
మఱియు, అప్పయ్యదీక్షితుని వరదరాజ స్తవమున,

ఓవరద! నీవేరే కోరినదానినిచ్చువాఁ డనుభావమును
జెప్పుచున్నది. కనుకనే నీవు వరదాన ముద్రను
వహింపలేదు. జగ మెఱిగిన బాపనికి జుడెమేల?

ఇచట ను త్తరవాక్యము లోకవాదాను కరణము.

91 ఛేకో క్తి.

లోకోక్తి యర్థాంతర గర్భితమైనచో ఛేకోక్తి యగును.
భుజంగపాదములు భుజంగమునకే తెలియును.

ఒకఁడొకని సంగతి యడుగ నడిగినవానికి దగ్గరనున్న మఱొకనిఁజూచి
యితఁడే వానిసంగతి నెఱుఁగునని తెల్పునదీ (పాముపాదములు పాము
నకే తెలియును) లోక వాదాను కరణము. ఇచట వీరిద్దఱు ధనసంపా
దనాది వ్యాపారమున సహచారులని లోకవిదితమగుటచే లోకోక్త్యను
వాదమునకుఁ బ్రయోజనముండగా రహస్యమగు విటవ్యాపార మందును
వాని కితఁడు సహచరుఁడను మర్మోఽటన మందు గర్భితమై యున్నది.
మఱియు,

మరయమామతము లేగినవి. వికసిత మల్లికా పరిమళ
భరితమగు గ్రీష్మము గడచినది. ఘనుఁడా! నీవు స్నేహ
శూన్యుఁడగు నాతని నాచెలికిఁ గూర్చ నుత్పహించినఁ
గూర్చుము, మాకేమి కొడున? గోవుల మరలింపఁగల
వాఁడే ధనంజయుఁడు.

ఇచట ధనాశచే బ్రోసితుండగువాని భార్యయొక్క చలిచెప్పినమాట యం దీయాంధ్రజాతి ప్రసిద్ధలోకవాదాను కార మున్నది. సౌందర్యవతి యగునాచెలిని వీడి ధనాశచే నేగినవాడరసికుండగుటచే గోప్రాయుడే. వానిని మ్లించువాడు, ధనమును జయించినవాడు. ధనరక్తిని ధనవిరక్తినిగాఁ జేయుట కతఁడే సమర్థుడగుటవల్లన ననునర్థాంతరము గూడ నందు గర్భితమై యున్నది.

92 వక్రోక్తి.

శ్లేషచేగాని కాకుప్రచేగాని శేఱగమును గల్పించుట వక్రోక్తి యగును. మానమును వీడుము. ఉదయమగు చున్నది. (ముంచమానందించు ప్రాప్తం) దొరకిన నందిని వీడకు. ఇచట చందలేదు. హరునిదగ్గరనున్నది.

అను దీనిమూలమునకు “దొరికిననందినివీడకు” అని శ్లేషచే వేఱగమును గల్పించి హరునిదగ్గరకాని యిచట నందిలేదని సమాధానము చెప్పెను. మఱియు,

నీ కేదారుణముగు బుద్ధి నెవరు గఱపిరి? దీనిమూలమునకు (అహోకేనేదృశీబుద్ధి ద్దారుణాతవ నిర్మితా) నీబుద్ధియే కఱ్ఱతోఁ జేయఁబడిన దను వేఱగమును శ్లేషచే గల్పించి బుద్ధి త్రిగుణాత్మకమై యున్నదికాని యెచ్చటను దారు మయముగలేదు. అని సమాధానము చెప్పెను. ఇది యవికృత శ్లేష వక్రోక్తి కుదాహరణము.

వికృతశ్లేష వక్రోక్తి కెట్లన,

¹³ సుదతీ! యిప్పుడు త్రిదశవదన గ్లాని కాఁగలదు. నీరా

13 భవిత్రీరంభోరుద్రదశవదనగ్లానిరథునా

సతేరామస్థాతానయుధిపురతోలక్ష్మణసఖః॥

ఇయంయాస్యత్యుచ్చైర్విపదమధునావానరచమూ

ర్లఘీష్ఠేదంషష్ఠాక్షరపఠవిలోపాత్పతపునః॥

ముందు చివ్వ నస్థిరుడై లక్ష్మణసఖుఁడున్నాఁడు. కపిదళ
ముచ్చ విపదము నిష్పాదొందఁగలదు. ఓయల్లుడా! ఈ
వాక్యత్రయము నాఱున్నొకటవ యక్షరము లేకుండ
చదువుకొనుము.

ఇదంతయు శబ్దశేషమూలమున వక్రోక్తి నదాహరణము. ఇందు
పై మూఁడువాక్యములు రావణుఁడు సీతతోఁజెప్పినవి. నాలవవాక్యము
రావణునితో సీత చెప్పినది.

అర్థశేషమూల వక్రోక్తి యెట్లన,

14 అభిక్షుకుఁడెక్కడ? బలిచక్రవర్తి యాగముననున్నాఁడు.
కల్యాణీ! ఇప్పుడు తాండవమెక్కడ? బృందావన మధ్య
మున ననుకొందును. మృగశిశువెక్కడ? పందిపిల్ల నెవరె
ఱుంగుదురు? ముసిలెద్దును జూడలేదు? దానిని గోవుఁడె
ఱుంగును. ఇట్లు రమాపార్యతుల లీలాసల్లాపము మనలఁ
గాపాడుగాక.

(ఇందు ప్రశ్నశివునిగూర్చి ఉత్తరము విష్ణునిగూర్చి) కాకు వెట్లన,

విచారించక నీక్రింద కోపము తగదు. అని బోధింపఁబడినదై
తగదూ! (నైవోచితః?) అని యాతని మాలతోఁ
గొట్టెను.

ఇచట తగదూ! అను కాకున్వరముచే దగిన దే యను సర్థాంతరమును
గల్పించుట.

14 భీమార్థిసక్వయాతస్సతనుబలిమఖేతాండవంక్వాద్యభి దే
మస్యేబృందావనాంతేక్వసునమృగశిశురైవజానేవరాహమ్।
దాలేకచ్చిన్నదృష్టోజరతఃపుషపతిర్గోపపవాన్యవేత్త
లీలాసల్లాప ఉతం జలనిధి హిమవత్కన్యాయోస్తాయతానః॥

93 స్వభావోక్తి.

జాతిక్రియాదుల స్వభావమును వర్ణించుట స్వభావోక్తి.
చలించుకన్నులు, నిక్కువీనులు, కల కురంగములచే
జూడఁ బడుచున్నది. మఱియు,

- 15 గురువులదగ్గర నావధూవరులెదురు కాఁగా నొకరొకరికి
దారినిచ్చు తొందరలో స్థైర్యములేని యాయుద్ధము నొక
దిక్కునకే మాటిమాటికిమఱుచు సిగ్గుతోఁదప్పుకొనిరి.

(పూర్వోదాహరణమున కురంగజాతి స్వభావవర్ణనము, నిందు సత్వర
సలజ్జ క్రియాస్వభావ వర్ణనము సనిభేదము)

94 భావికాలంకారము.

భూతభవిష్యత్కార్యముల నప్పుడు ప్రత్యక్షముగ జరుగు
చున్నట్లు వర్ణించుట భావికము. దేవదానవులిప్పుడును
నిచట యుద్ధముచేయుచున్నట్లు నాకుఁగనఁబడుచున్నది.

ఇది స్థానము భయంకరముగ నున్నదనుటను జేలుపును.

- 16 సునతటమునుండి జారిన పైటను ధరింపఁ బోవుయువతి

- 15 తానముఖం ప్రచలితా సఖిభేదరూణాం
మార్గప్రదానరథస స్థలితావధానా।
పార్శ్వోప సర్వణముఖాపిభిన్న దిక్కుం
కృత్యానుహర్ముహురుపాసర తాంసలజ్జమ్॥

16. అద్యాపితిత్తిదృశోఽదము త్తరీయం
ధర్మంపుర స్సనతటాత్పతితప్రవృత్తే।
వాచనిశమ్యనయనం నయనంమమేతి
కించి త్తదా యదకరోత్సి త్రమాయతాత్మీ ॥

నేత్రము నేత్రమును నామాటనువినినప్పుడు నవ్వి న చిలు
నగ నిప్పుడును నాకన్నులకుఁ గట్టినట్లున్నది.

95 ఉదాత్తాలంకారము.

సమృద్ధిని వర్ణించుటగాని ఇతరమున కంగమగు శ్లాఘ్య
చరిత్రను వర్ణించుటకాని ఉదాత్తాలంకారము. ఏకొండ
చరిత్రయందు ధూర్జటి కీరీటులకు యుద్ధము జరిగెనో.
ఆకొండ యిది.

శ్లాఘ్య చరిత్ర మితరమున కంగమగుటలో నిది యుదాహరణము.
ముద్దిగుదాహరణ మెట్లన,

17 అవిదరాభ్యంగరమున చెట్లకుదుళ్లు చంద్రకాంతమణులతోఁ
గట్టఁబడినవి కాఁబట్టి చంద్రకిరణములు తగులగనే కరిగిన
నీళ్లలోనిండి విఫలజలసేక మగు దమయంతీవన మా
హంసనాకర్షించెను.

రతనపు కంబములందలివేలకొలంది | స్రుతిబింబములతోఁ
గూడిన రావణుని హనుమంతుఁ డలికష్టమున నెఱింగెను.

18 ఏకాంతమందున్న యొకానొక నాయక చనుగవసుండి జారినపైట నెఱుంగక
స్వేచ్ఛగనుండి, హతాత్తుగవచ్చిన నాయకునింగాంచి సిగ్గుతోపైట సర్దుకొను చుండెను.
అంతలోనుచనుండలముంజూచు నాయకుఁ డతితోందరగ నాదరాతిశయముతో రెండుమా
రులుచ్చరించిన “నీపైటలోపలనున్న నాకన్నును వీడుమని చెప్పినారంభించి, నేత్రము
నేత్రమన్న నగముమాటను విని యాకురంగాక్షి మందహాసమొనరించెను.

17. విభుకరపరిరంభాదా త్త నివ్యందపూరె

శృతిదృషదుపక్తు పైరాలవారై స్తరూణామ్ |

విఫలతజలసేకప్రక్రియాగారవేణ

వ్యర్చి నహృతచి త్త స్తత్ర ధైవీపశేన ||

96. అత్యుక్తి.

అద్భుతాసత్యములగు శౌర్యాచార్యుల నన్నించుట
అత్యుక్తి. రాజేంద్ర! నీవు చాతవు కాగా యూచకులు
కల్పవృక్షము కలవారైరి. ఇది యశాదార్యాత్యుక్తి.
శౌర్యాత్యుక్తి యెట్లన, స్తన! సస్త్ర సముద్రములు
నీవ్రతాపాగ్నిచే నింకింపబడినను నీవైరి వనితల బాష్ప
పూరముచే దిరిగి నింపబడినవి.

శంప దత్యుక్తి యుదాత్తమనియు శౌర్యాత్యుక్తి అత్యుక్తి యనియు
గొందఁబడుదురు. సత్యవిషయకమైనచో నుదాత్తమనియు ససత్యవిష
యకమైన సత్యుక్తియని దీక్షితులవారందురు.

శోభనాంగీ! వర్ధమానంబులగు నీస్తనములకి బాహు
లతా మధ్యమునఁ జోటు చాలదు.

నీస్తనవృంభణ మిట్లగునని యాలోచింపక వేధ యల్ప
మగు నాకాశమును నిర్మించెను.

అను అసదుక్తి అత్యంతాసదుక్తి తారతమ్యమే యతిశయోక్తి
యత్యుక్తిలకుభేదము. రెంటిలో మొదటిదతిశయోక్తి రెండవదియత్యుక్తి.

97. నిరుక్తి.

వృత్తవలన నామములకు వేఱర్థము కల్పించుట నిరుక్తి.
ఇట్టి చరితములచే నీవు నిజముగదోషాకరుండవని తెలిసి
కొనుచున్నాను. మఱియు,

పూర్వము కవుల లెక్కించునపుడు కనిష్ఠిక అధిష్ఠిత కాళి
దాస యయ్యెను. ఇప్పటికి నాతనికి సరికవి లేకపోవు
టచే అనామిక యర్థవతి యయ్యెను.

98. ప్రతిషేధాలంకారము.

ప్రసిద్ధమగు నిషేధమును జెప్పట ప్రతిషేధము. జూదరి!

ఇది వాడితూపుల నాడుటకాని జూదము కాదు.

జాగుగఁ దెలిసిన నిషేధము సహజముగ ననుపయుక్తిమై యర్థాంతరము తోఁగఁజేయును.

అందుచే నీ ప్రతిషేధాలంకారము చమత్కార జనకము. ఉదాహరణము రణరంగమున నున్న శకునింగూర్చి నేర్పరి నకులుఁడు చెప్పిన మాట. ఆ వాక్యమందు యుద్ధ మక్షదూత్యము కామి తెలిసి నను జెప్పఁబడి యందే నీకు నైపుణ్యముకాని యుద్ధమందేమియుఁ దెలివి లేదను పరిహాసమును దెలుపుచున్నది. అదియు జూదరీ ! యని సంబోధించుటచేఁ బ్రకటింపఁబడినది. మతియు,

విషముతోఁగాని, శస్త్రములతోఁగాని, యగ్నితోఁగాని,
మృత్యువుతోఁగాని స్త్రీలుచేయఁబడలేదు. అప్రతికార
పారుష్యము స్త్రీలు స్త్రీలతోఁ జేయఁబడిరి.

ఇచట స్త్రీలు విషాది నిర్మితలు కాకుంట ప్రసిద్ధమే యయ్యుఁజెప్పుటచే స్త్రీలకు విషాదులమించిన క్రూర్యమున్నదను సర్థము స్పష్టమగుచున్నది. అదియుఁ బ్రతీకారముకల విషాదులకంటె వారి కాధిక్యమును జూపు సప్రతికార పారుష్యలను విశేషణముచే వెల్లడింపఁబడినది.

99. విధ్యలంకారము.

సిద్ధమగుదానిని నిధించిన విధ్య లంకారమగును. పంచమ స్వరము నావిష్కరించు కాలమునఁ గోకిలము కోకిల మగును.

జాగుగఁ దెలిసినదానిని నిధించు టపయోగము లేక బాధితమై

యథాంతరమును స్ఫురింపఁ జేయుటచే నతిసుందరము కావున దానిని విధ్యలంకార మందురు. ఉదాహరణమున గోకిలమును గోకిలమును టుప యోగము లేనిదై యతి మధురమగు పంచమధ్వనితోఁ గూడుటచే సకలజన హృద్యత్వమును దెలుపుచున్నది. అదియు ‘పంచమస్వరము నావిష్కరించు’ అను కాలవిశేషణముచేఁ బ్రకటింపఁబడినది. మఱియు,

18 ఓ దక్షిణ హస్తమా ! మృతుండగు ద్విజబాలకుని బ్ర
తుకునకై శూద్ర మునిని ఖడ్గమున నేయుము, నిండు
చూలాలు సీత నడవి కంపఁగలిగిన రామునియొక్క శరీర
మైతివే ! నీకుఁగరుణ యేమి ?

ఇచట రాముఁడు తనహస్తముచు గూర్చి రామునియొక్క శరీరమై
తివే యను వచన మనుపయుక్తమై రామునియొక్క అనుటచే తన
కత్యంతము కరుణ లేమి తెలియుచున్నది. అదియు నిండు చూలాలు
ఇత్యాది విశేషణముచేఁ బ్రకటింపఁబడినది.

యద్యపి యీవిధినిషేధోదాహరణములందున్న వ్యంగ్యము
లఘాంతర సంక్రమిత నాచ్యరూపములయ్యును నవి ధ్వని ప్రయోజకములు
కావు. కవిచేతనే వ్యంగ్య విశేషము ప్రకటింపఁబడుటంబట్టి, వ్యంగ్య
మును వెల్లడించినచో నలంకారమేయని పూర్వము ప్రస్తుతాంకుర ప్రకర
ణముననే నిరూపితము కావున. అక్షేపాలంకార ప్రకరణమున బాధిత
ములగు (‘నేను దూతికాను’ ‘కాంత ! నీవేగు మేగినచో’ నిత్యాది)
విధివ్రతిషేధము లాక్షేపాలంకారములుగఁ జెప్పఁబడినవి. ఇచట నన్ననో

18. ఈహస్తదక్షిణ మృతస్యశిశోర్ద్విశస్య
జీవాతవేషస్య శూద్రమనౌక్యపాణమ్ ।
రామస్య గాత్రమసినిర్భరగర్భభిన్న
సీతావివాసనపటోః కరుణాకృత స్తే ॥

ప్రసిద్ధములగు విధిప్రతిపేధములు భాధిత ప్రతిద్వంద్వలగు నలంకారములుగ వర్ణింపఁబడినవి.

100. హేత్వలంకారము.

కార్యముతోఁగూడ కారణమును వర్ణించుట హేత్వలంకారమగును. యువతుల యీర్ష్యామానము నపనయింప నిదిగో చంద్రుఁ డుదయించుచున్నాఁడు. మఱియు,

19 తస్మి! నీయధరము విద్రుమచ్ఛాయమగుచు మరుమార్గమువలె నెవని మనమును దప్పిఁగొన్న దానినిగాఁ జేయదు? మఱియు,

20 మాన మిష్టపడకున్నను శాంతి వారించుచున్నను సిగ్గు నేలను వ్రాయుచున్నను స్వాతంత్ర్యము పెడమొగముపెట్టినను ధైర్యము చేతులువిదుపుకొని పోయినను ఓయాశాపిశాచమా! ని న్ననుసరించిన నాకింతగతి పట్టినది. కాలి చేతను నంటరానివాని పాదములంటఁ బోయినను వాడంగీకరించుటలేదు.

(ఇచట నాశారూపకారణము తత్కార్యమాననాశాదికము స్పష్టము)

కార్యకారణములకై క్యము చెప్పటకూడ హేతువుగఁ జెప్పుచున్నారు. నేంకటేశుని కటాక్షములు విద్వాంసులకు లక్ష్మీవిలాసములు.

19. ఏవ తేవిద్రుమచ్ఛాయో మరుమార్గభాధరః ।

కస్య నోతను తే తస్మి పిపాసాకు లితంమనః ॥

20. మానేనేచ్ఛతి వారయత్యుపశమేత్క్రోధాలిఖంత్యాంహియాం

స్వాతంత్ర్యేషరపుత్యతిష్ఠతికర్వాన్యసూయధైర్యేగతే ।

త్యష్టేత్వామనుబద్ధతాఫలమియత్రాప్తం జనేవాముశా

యత్సప్తప్రసవదానవివ చరణౌస్సప్తంససంమన్యతే ॥

ఇచట కార్య కారణములకభేదకథనము కార్యమవశ్యము నగుటను శీఘ్రముగ నగుటను దెలుపుటకే. రూపకమున సాదృశ్యముచే నభేదముఁ జెప్పట, యుచటకార్యకారణభావముచేనభేదకథనమునసభేదముఁ మఱియు,

²¹ దానమునకాయువు, అణగిమణగియుండురాజుల కా కా
రము దాల్చిన విశ్వాసము, కాంచలకంఠగన్నులపండువు,
క్షీర్తి కుత్కృష్ట ప్రకాశము, విబుధుల కానందరూపము,
వీరలక్ష్మికి జీవితము, ధర్మమున కీల్లునగు నీవీరకళింగుఁడు
విజయము నొందుఁగాక.

ఇచట దానాదుల కాయురాదికారకుండగు రాజునాయురాదికముగఁ
జెప్పట. ఇతి శ్రీః శ్రీః శ్రీః

ఇట్లు ప్రాచీన నవీన మతముల నన్నివిధముల నాలోచించి నూఱు
లంకారములకు లక్షణములం జెప్పి యుదాహరించితిమి.

రామాయరామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదనే,
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః.

శ్రీ గురుత్రయ కరుణాకటాక్షలబ్ధ న్యాయ సాహిత్య వ్యాకరణ విద్యా
విసిత ఉభయభాషా ప్రవీణ, గోదావరీ మండలాంతర్గత
వై నతేయ నదీతీర దొడ్డ వరవాసి, సాహిత్యాచార్య
కంబముపాధ్యక్షయ. శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రి
వేంకమాంబాస్రియతనూజ, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
వి ర చి తాం ద్ర కు వ ల యా నం ద ము
శతాలంకారము సంపూర్ణము

శ్రీశ్రీశ్రీ

21. ఆయుర్దానపహాత్సనస్యోనతక్షోణీభృతాం మూర్తిమ
న్విశ్వాసోనయనోత్సవోమృగదృశాం కీర్తేః ప్రకాశః పరః ।
ఆనందః కవితాకృతిస్స వనసాం వీరశ్రయోజీవితం
ధర్మస్యైషనికేతనం విజయతేవీరః కల్పంగేశ్వరః ॥

రసవదలంకార ప్రకరణము.

రస, భావ, రసాభాస భావాభాస, భావశాంతి, నిబంధనములగు రసవత్, ప్రేయ, ఊర్జస్విత, సమాహితములను నాలుగలంకారములను భావోదయము, భావసంధి, భావశబలత యను మూడలంకారములను బ్రత్యక్షాద్యప్రమాణాలంకారములను (ప్రత్యక్షానుమానోపమాన శబ్దార్థాపత్యనుపలబ్ధి సంభవై తిహ్యములు) ఇట్టి షదియేనింటిని నలంకారాంతరములుగా విద్వాంసులు తెలిసికొను చున్నారు.

అందు విభా వానుభావ వ్యభిచారులచే నభివ్యక్తము రతిహాస శోకాది రూపముగు చిత్తవృత్తి విశేషము రసము. ఆరసమితరమున కంగముగానున్నచోట రసవదలంకారముండును. విభా వానుభావములచే నభివ్యక్తముగు నిర్వేదాదిత్రయ స్త్రింశద్భేదములున్ను-భేదతాగురు శిష్య ద్విజపుత్రాదియందభివ్యక్తముగు రతియు భావము. ఆభావమితరమున కంగముగుచోట బ్రేదోఽలంకారముండును. అనుచితముగఁ బ్రవృత్తముగు రసము భావము రసాభాసము భావాభాసము సని చెప్పఁబడును. ఆ రసాభాస భావాభాసము లితరమున కంగమైనచోట నూర్జస్వితలంకారము. భావముయొక్క శాంతావస్థ భావశాంతి. భావశాంతి లుితరమున కంగమైనచో సమాహితాలంకారము. భావముపుట్టినస్థితి భావోదయము. విగుర్ధములగు రెండుభావములకుఁ బరస్పర స్పర్థలేమి భావసంధి. అనేక భావములు పూర్వ పూర్వోపమ ర్థముచే నుత్పన్నమగుట భావశబలత. ఇవి ఇతరమున కంగములగుచో భావోదయ భావసంధి భావశబలతాలంకారములు మూడునగును.

అందు రసవదలంకారమున కుదాహరణము.

ఏముని, యొక్కమా తాచమింప నాచేవతా స్వరూపము
లగు మత్స్యకచ్ఛపము లగవడెనో! ఆ యగ స్త్యమునీం
ద్రుఁడు విజయము నొందుచున్నాఁడు.

ఇచట ముని విషయక రతిభావమున కమృతరసమంగము.

(భూరిశ్రవుని ఛిన్నహస్తమును జూచి వానిభార్యలు చెప్పు
వాక్యమిది). మఱియు,

“ ఆ యీకరము కాంచిన (ఒడ్డాణమును) తీయునది, పీనస్తన
ముల మర్దించునది. నాభిని ఊరువులను జఘనమును
స్పృశించునది. నీచిని విప్పునదియునై యుండెను.

ఇచట కరుణరసమునకు శృంగార రస మంగము.

ప్రేయోఽలంకారమే భావాలంకార మనఁబడును. అది యెట్లు?

“ కాశిలో గంగాతీరమున నుండి కొపిన ధారినై శీరసా
నమస్కరించుచు నోయి! గౌరీనాథా! త్రిపురహర!
శంభో! త్రినయన! రక్షింపుమని యాక్రోశించుచు నిమి
షమువలె దినముల నెప్పుడు గడుపుదునో కదా!

ఇచట శాంతరసమున కెప్పు డనుపదముచే సూచింపఁబడిన, చింత
యను వ్యభిచారి భావమంగము. మఱియు,

22 అయంనరశనోత్కర్షీ పీనస్తనవిమర్దనః ।
నాభ్యురుజఘనస్పృశీపీషిస్తంసనకరః ॥

23. కదావారాణస్యామరుతటిసిరోధపిష
న్యసానఃకాపీనశీరసివిదధానోజలిపుటమ్ ।
అయే! గౌరీనాథ! త్రిపురహర! శంభో! త్రినయన!
ననీక్షత్యాక్రోశన్నిమిషమివసేమ్యమిదివసాన్ ॥

24 కొండ లత్యున్నతములై యంతట కనబడుచున్నవి.
అట్లే విశాల సముద్రములును, అట్టి వీని నన్నిటినీ భరించుచు నేమియు శ్రాంతవుకాలేదు. నీకు నమస్కారము!
అని యాశ్చర్యముతో మాటి మాటికి భూమిని స్తుతించుచుండు సంతలో నీ భూమిని భరించు నీ భుజము తలంపు నకురాగా పిమ్మట నోటినుండి మాటారాలేదు.

ఇచట ప్రభువిషయక రతిభావమునకు భూవిషయక రతిభావమంగము.

ఊర్జస్వీదలంకార మెట్లన,

25 ఓ వీరుడా! నీశత్రు రాజవనితలు భయమున నడవులం బోవుచుండగా వారిని దోచుకొనుట కేగిన కిరాతులూ యువతుల చనుగవలచేతను, లోలోపాంగములచేతను స్వబులు నారూఢపులకులునై వచ్చినవని మఱచిరి.

ఇచట ప్రభువిషయ రతిభావమునకు శృంగార రసాభాస మంగము మఱియు,

ఓ నరసరాజా! నీ దర్శనము కాఁగా నాజన్మము సార్థక మయ్యెనని యుద్ధమందు శత్రుగణ మాదరముతో మనవి చేసికొనుచున్నది.

24. అత్యుచ్చాఃపరితస్సుభరంతిగిరయః సాస్సరాస్తథాంభోధయః
తానెతానపిబిభ్రతీకిమపిసక్రాంతానితుభ్యంసమః ।

అశ్చర్యేణ మహర్ముహుష్సత్తిమిప్రస్తౌమియావద్భవ
స్తావద్భిభ్రదిమాంస్మృతస్తవ భుజోవాచస్తతోముదితాః ॥

25. త్వత్ప్రత్యర్థి వసుంధరేశ తరుణీస్సంత్రాసతస్సత్వరం
యాంతీర్వీర! విలుంతితుం సరభసందూతాః కిరాతా వనే ।

తిష్ఠంతిస్తేమితాః ప్రయాథపులకాస్తేవిస్మృతోపక్రమా
స్తాసాముత్తరశ్చైస్సనైతితరాంలాలైరహింసైరపి ॥

ఇచట కవియొక్క ప్రభు విషయ రతిభావమునకు ప్రభు విషయశత్రు గణ రతిరూపముగు భావాభాస మంగము. సమాహిత మెట్లన, (నాయకుఁడు మిత్రునితో నాయక వృత్తాంతము చెప్పట.)

26 ఈమె యేమిచేయునో చూతమని ధైర్యముగ నుంటిని.
ఈ శత్రుఁడు నన్ను పలుకరింపఁడా? చూతునని యామె
యు కోవగించినట్లుండెను. ఇట్లుకరోకరి విస్మయాన్నిత
దృష్టిచేఁ జతురముగు సవస్థలో నేను నిమిత్తాంతర వ్యాజ
మున నవ్వితిని. ఆమెయు నా ధైర్యము నెగురఁ గొట్టు
కన్నీటి బొట్టు విడిచెను.

ఇచట శృంగారమునకుఁ గోవశాంతి యంగము.

భావోదయ ప్రభృతులు. భావోదయ మెట్లన,

27 అందువలన నిప్పుడిచటనుండి నాయెడ దయాభవగుము.
సీపుండిన నా ప్రాణములుండును. నిన్నుఁ జూచుచు
నీదినము గడవఁగోరుచున్నాను. హంసచే వ్రాసిచూపఁ
బడిన నాప్రియుఁడనలుండు సీరూపముతో సమానుఁడే.
(సీవే)

ఇచట నలునిగూర్చి దమయంతియొక్క ఔత్సుక్య రూప్యభావోద
యము శృంగారరసమున కంగము.

భావసంధి యెట్లన,

26. పశ్యామఃకిమియంప్రపద్యత ఇతి స్థైర్యంమయాలంబితం

కింహంసాలపతీత్యయంఖిలుశతఃకోప స్తయాప్యాశ్రితః ।

ఇత్యనోన్యన్యవిభిక్షదృష్టి చతురే తస్మిన్నపస్థాంతరే

సవ్యాజంహంసితంమయాధృతిహగోభాష్పస్తుము క్త స్తయా॥

27. తదద్యవిశ్రమ్యదయాభురేధిమేదినం నినీషామి భవద్విలోకినీ ।

అదశ్చాపాదేనవిలిఖ్యపత్రిణాత్వైవైవరూపేణ సమస్యమత్ప్రియః ॥

28 వీరుడా ! యుద్ధ ప్రయాణమూలమున తుణకాలములోఁ గలుగు విరహమున కోర్వని లోలాక్షినిఁ జూచుచు గొప్ప సంగ్రామాడంబరము నాకర్ణించు నీకామె గండ పాళి యొకటి వ్యక్తమగు శరపుంఖములు కలి మదనుని నివంగమువలెను, మఱొక్కటి పులకలచే విజయుని మంగళపాలికవలెను నుండెను.

ఇచట రమణీప్రేమ రంజితృకృతముల సంధి ప్రభునిషయ భావమున కంగము.

భావశబల మెట్లున, (శుక్రకన్యను దేవయానింగాంచిన యయాతి వాక్యమిది.)

29 చేయరాని కార్యమెక్కడ ? చంద్రవంశమెక్కడ ? ఆమె మరలఁ గనఁబడునా ? మనకు చదువు తప్పలు చేయ కుండుటకుగదా. ఆహా ! కోపమందును మోమెంత నుండ రము ! పుణ్యాత్ములేమందురు ? స్వప్నమందును నామె దుర్లభ. చిత్తమ ! శాంతింపుము. ఆమె యధరము నాస్వాదించు యువకుఁడు ధన్యుఁడు కదా !

ఇచట వితర్క, ఔత్సుక్య, మతి, స్మరణ, శంకా, దైన్య, ధృతి, చింతల శబలత్వము విప్రలంభ శృంగారమున కంగము.

28. ఏకాభూత్కుసుమాయుధేషు ధివిప్రవృత్తపుంఖానలి
శ్చతుర్ముంగళపాలికేవపులకైరన్యాకపోలస్థలీ।
లోలాక్షింతుణమశ్రభావి విరహాశ్లేశానహంపశ్యతో
ద్రాగాకర్ణయతశ్చపీఠి! భవతః ప్రాధావవాడంబరమ్ ॥

29. క్వకార్యంశశలక్షణః క్వచకులంభాయోషిదృశ్యేతసా
దోషాణాం ద్రశమాయ నశ్చుతమహాకోపేపికాంతంముఖం ।
కోపక్ష్యంత్యపకల్మషాః కృతధియస్స్యేషేషిసాదుర్లభా
చేతస్స్విస్థముపేషికఃఖలుయవాధన్యోఽధరంధాన్యతి ॥

ప్రమాణాలంకారములు.

ప్రత్యక్షము.

సంక్రాంతప్రియవదన ప్రతిబింబము సయం క్తమాత
వల్ల వసుగంధము స్రవ్యస్త నాదభ్రమరవిశేష్టము నగుచల్లని
తీయ్యని మధ్యమం దింద్రియవక్తము (చక్షుష్టా)ణశ్రోత్ర
త్వస్థిహృలు) సుఖించెను. మఱియు,

ఒక యవకుడు సరసున సరోజమధ్యమందున్న కాంతా
ముఖముచు దూరముచుండి చూచి పద్మమూ యని
యించుక సొశయించి పద్మములకు దుర్లభములగు
కటాక్ష భూనితే సాదులచే నిది ముఖమే యని నిశ్చ
యించెను.

పూర్వోదాహరణమునఁ బ్రత్యక్షమాత్రము, నిచట విశేషదర్శన
మునఁ గలిగిన సంశయోత్తర ప్రత్యక్షము అనిభేదము.

అనుమాన మెట్లన,

“చంచల జలదధూమ మాకాశము నావరించుట చేతను,
ఖద్యోతములగ్నికణములుగా నుడుటవలనఘ, దిక్కులు
విద్యుజ్వాలలచే బచ్చనగుటంబట్టియు, మదన దావాగ్ని
పథికతరుషండుమునఁ బ్రవేశించెనని తలంతును. మఱియు,
లహరీలోలాక్షులీకామిను లేయువకునందుఁ జూపు సారిం

30. యథారంధ్రంవ్యోమ్నశ్చలజలద ధూమస్థగయతి
స్వలింగానాంహంపం దధితచయథాకీటమణయః ।
యథావిద్యుజ్జ్వాలాల్ల సిత పరిపింగాశ్చకకుభ
స్తథామన్యే లగ్నః పథికతరుషంఢే స్మరదః ॥

పథికతరుషండుము మదన దావాగ్నికలది వ్యోమవ్యాపిజలదధూమము కలదికనుక

అని యనుమానాకారము.

తురో వానియందే యీవాడితూపులెప్పుడు పడుచు
నుండును. అధిజ్యధన్వేడుగ్రోధనుండు నగు మదనుఁ
డాజ్ఞాకరుడై వీరికి ముందే పరుగెత్తుచుండును. నిజము.

మొదటి యుదాహరణము రూపకసంస్కర్తము. ఇది యతిశయోక్తి
సంకీర్ణము. ఇదియే భేదము. (యువతులు కింకరమదనకలు మర్మభేది
బాణస్థాన నేత్రకలగుటవలన నని యనుమానరచన)

శుద్ధానుమాన మెట్లన,

విహగ సంచారము లేకపోవుటచేతను పద్మ ముకుళనము
చేతను మాలతివికసించుటచేతను సూర్యుఁ డస్తమించె
నని తెలియుచున్నది.

(ఈకాలము సూర్యాస్తమయముకలది విహగ విశ్రాంత్యాదికము
కలది కనుక అనియను మానాకారము.) మఱియు,

31 సామిత్రి! చెట్టునీడ కేగుదము. సూర్యతాప మధిక
మగుచున్నది. రామచంద్ర! రాత్రి సూర్యునకేమిప్రసక్తి?
ఇదిగో చంద్రుఁడుదయించు చున్నాఁడు. వత్సా!
చంద్రుఁడని నీవెట్లు తెలిసికొంటివి? కురంగమును ధరిం
చుటవలన. హా! ప్రేయసీ! కురంగనయశ! చంద్రానన!
జానకీ! ఎక్కడున్నావు?

ఉపమాన మెట్లన,

ఈ జ్యోతిర్మండలమందు శకటాకారముగ నున్న నక్షత్ర

31. సామిత్రి ననునేవ్యతాంతరుతలం చండాంశురుజ్జ్వంభతే
చండాంశోర్నిశికాకథా రఘుపతే! చంద్రోయమున్మిలతి ।

వత్సైతద్విదితం కథంసుభవతా ధత్తేమరంగయతః

క్వాసిప్రేయసిహా! కురంగనయశే చంద్రాననే జానకీ ॥

ఇతఁడు చంద్రుఁడు కురంగమును ధరించుటవలన. అని యనుమానము.

ముల కూర్చును రోహిణినిగా నెఱుంగుము ఈరాజులలో
మృగభునివలె సుందరుడై, విష్ణువువలె దివ్యతేజస్వి,
హిమవంతునివలె ధైర్యవంతుడైనగు రాజును వేంకట
పతినిగఁ దెలిసికొనుచున్నాను.

పూర్వోదాహరణమున నతిదేశ వాక్య ముపమానముగఁ జూపఁ
బడినది. ఇందతిదేశ వాక్యార్థ సాదృశ్య ప్రత్యక్షరూపముగ నుప
మానము కార్యమగు నుపమితితోఁ గూడఁ జూపఁబడినది. ఇది విశేషము.

వ్యాపారప దస్తాధారణ కారణము కరణ మనునాచీనమతమున
మొదటిది, ఫలాయోగ వ్యవచ్చిన్న కారణము కరణ మనునవేనమత
మున రెండవయుదాహరణము ననిభావము. శబ్దప్రమాణమెట్లన,

32 వరుడగు హరునందు దోషముప్రకటించు పాపిని నీవును
నీశునిగూర్చి యొక్కటి చక్కఁగాఁ జెప్పితిని. వేదము
లజుడగు బ్రహ్మకును శివునిగారణముగఁ జెప్పుచుండ
నతఁడెఱులక్ష్యప్రభవుడగును?

ఇచట శివుడు పరమేశ్వరీని గారణమనుటకు ‘పూర్వమం దెఱఁడు
బ్రహ్మనుగూడ సృజించెనో’ (యోబ్రహ్మణం సదధాతీపూర్వం) అను
శ్రుతిరూపమగు శబ్దప్రమాణము చెప్పఁబడినది. ఇట్లే స్మృతి, పురాణా,
గమ, లౌకిక వాక్యరూపములగు శబ్దప్రమాణము లుదాహరింపఁదగినవి.
అందు స్మృతి యెట్లన, (ఇది నాస్తికుని వాక్యము)

జనులారా! పాపములను బలాత్కారముగఁ జేయుడు.
అవి మీరు చేయనట్లే యగును. బలాత్కారముగ
నొఱచించిన కార్యముల నన్నిటినిఁ జేయని వారిగా
మనువుచెప్పెను.

32. విష్ణుణ్ణతాదోషమపిచ్యుతాత్మనా త్వయైకమిశం ప్రతిసాధుభాషితం ।
యమాపనంత్యాత్మభుజోపి కారణం కథంసలక్ష్యప్రభవోభవిష్యతి ॥

పూర్వము శ్రుతి అభిమతార్థమునఁ బ్రమాణముగఁ జెప్పఁబడినది: ఇచ్చట స్మృతి యనిష్టార్థముం దభిమతార్థదూషణ పరునిచేఁ బ్రమాణముగఁ దీసికొనఁబడియెను. ఇదిభేదము.

ఆచారము ఆత్మతుష్టి అని మీమాంసకులు చెప్పిన రెండు ధర్మ ప్రమాణములు వేదశబ్దము నూహింపఁజేయునవి కావున శబ్దప్రమాణ మందంతర్భవించును. అందాచార ప్రమాణమెట్లన,

33 గొప్పవారి యాచార సంప్రదాయమిట్టిది. సత్పురుషులు తమ నామమును జెప్పఁగూడదు. వేరుచెప్పిన నాచార హీనునిగా జనము తలంచును. అందుచేఁ బేరు చెప్పుట కుత్సహింపను.

ఆత్మతుష్టి ప్రమాణ మెట్లన,

34 పవిత్రమగు నామము శకుంతలను గోరుటచే నీమెను శత్రుయుఁడు పెండ్లియాడ నగును. సత్పురుషులకు సందిగ్ధ కార్యములందంతఃకరణ ప్రవృత్తులు ప్రమాణము.

ఇచ్చట దుష్కర్తయై డాత్మతుష్టిచే శకుంతలా పరిగ్రహము ధర్మమని శ్రుత్యంగీకారము నూహించెను.

ఇట్లు మీమాంసోక్తమగు శ్రుతి లింగాధికముకూడ ప్రమాణముగా నిచట నుదాహరింపఁదగును.

అందు శ్రుతి యెట్లన,

33. మహా జనాచార పరం పరేదృశీస్వనామ నామాదదతేనసాధవః ।
అతోభిధాతుంనతదుత్సహేపున్ద్రనః కిలాచారముచంవిగాయతి ॥
తనపేరు గుగువుపేరు కృపణునిపేరు పెండ్లముపేరు పెద్దకొడుకుపేరు చెప్పఁ గూడదని ప్రసిద్ధి.

34. అనంతయం క్షత్ర పత్రిగ్రహక్షమా యదార్యమస్యామభిలాషి మేమనః ।
సతాంహిసం దేహాపదేహ సస్తుషప్రమాణమంతఃకరణప్రవృత్తయః ॥

నీవు నామముచేతనే వరదుడవు కావున వరముద్రను
ధరింపవు. బుధులు శ్రుతి ప్రసిద్ధార్థమందు లింగము నాద
రింపదు కదా !

ఇచట కరిగిరీశునకు వరదుడవు నభిధాన శ్రుతిచే నన్ని కోరికల
నిచ్చు వాడగుట సమర్థింపబడినది.

లింగ మెట్లన,

నా ప్రవృత్తులేవియు స్వార్థములు కావని మీకుఁజెలిసి
నదే. అప్టమూర్తులచే నే నిట్టివాఁడ (పరాత్మైక ప్రవృత్తి)
నని తెలుపఁబడితిని కదా !

ఇచట శివునియొక్క శ్రుతిప్రసిద్ధ సర్వోపకారక పృథివ్యాద్యష్ట
మూర్తి పరిగ్రహలింగముచే శివుని ప్రవృత్తులకు లోకాంగ్రహ ప్రయో
జనత్వము సమర్థింపఁబడినది. లింగము మూలమగుచేదానుమాపక
మగుటచే వైదిక శబ్దప్రమాణమందే యంతర్భావము. ఇట్లు తాకిక
లింగములును తాకిక శబ్దముల నూహింపఁ జేయువవగుటచే తాకిక శబ్ద
ప్రమాణమందే యంతర్భావము. అందువలన,

35 నాయక కను సన్నచే సవలింటిని జూపి యక్కడనుండి
వచ్చుచుంటివా ? యని యడిగెను. దానికతఁడు కాదని
శిరఃకోపము చేసెను. అప్పుడామె తద్వృత్తాంతము

35. లోలద్రూలతయా విపక్షదిగుపన్యాసే విభూతంశిర
స్తద్వృత్తాంతనిరీక్షణేకృత మనస్కారో విలక్షణితః ।
ఈషత్తామకపోల కాంతిని ముఖేదృష్ట్యైతఃపాదయో
రుత్సృష్టే గురుసన్నిధావపి విధిర్ద్వాభ్యాం వకాలోచితః ॥

దక్షిణ నాయకుఁడు ఖండితయగు స్వీయను గురుసన్నిధియందుఁ జూడ నామె
జెల్లినే యతని తప్పును సంజ్ఞతోఁ బ్రకటించుచు, నిరూపించి కోపింప నుండ నంజ్ఞ
తో సమాధాన మిచ్చిన సందర్భము.

నెఱింగిన సఖిని జూపఁగా నతఁడు మనోవికాసముతో
 విస్మయాన్వితుడై యుండెను. అంతనామె మోమెట్ట
 వారగా నతఁడు చూపుతో నామె పాదములఁబడెను.
 ఇట్లాదంపతులచే గురుసన్నిధియందును గాలోచిత విధి
 వీడఁబడలేదు.

ఇత్యాది చేష్టాకూపమగు దానిం బ్రమాణాంతరముగాఁ జెప్పన
 సరములేదు.

ఒకచో శబ్దప్రమాణ కల్పనచేఁ జనుత్కార మెట్లన,
 ఓ జడుఁడా! ప్రాణములుపోఁగా దమయంతి మనము
 నాయందు లీనమగు నని తలంచు చుంటివా? అట్లు తలం
 పకు. స్మరవిబుధుఁడు ప్రాణ ప్రయాణకాల మనఃప్రవేశ
 ప్రయోజకమగు శ్రుతిని నలముఖేందు పరముగ నాకుఁ
 జెప్పెను నిజము.

ఇవట మృతినొందినవారి మనము చంద్రునొందు ననుస్థము కల
 శ్రుతికి నలముఖ చంద్రవిషయత్వము కల్పితము. కాఁగా నట్లు వ్యాఖ్యాన
 మొనరించిన మదనుని వాక్యము ప్రమాణముగఁ జెప్పఁబడినది.

అర్థాపత్తి.

ఓ నితఁబిని! నీకు నడుమున్నదని నిర్ణయింప వీలగును.
 నడుము లేనిచో పయోధరభార మెట్లు నిలుచును?
 మఱియు,

36 శాస్త్ర ప్రమాణముకంటె హేతువు ప్రబలమని

36. వ్యక్తంబలీయాన్యది హేతురాగమాదపూరయత్సా జలధిం నజాహ్నువీ ।

గంగోఽనునిర్భస్మిత శంభుకంధరా సవర్ణ మణికాః కథమన్యథాస్యాత్ ॥

అగస్త్యుడంబుధి నాచమింప భగీరథు డాసముద్రమును గంగచే పూరించెనని
 భారతారణ్య పర్వమున కథ కనఁబడుచున్నది. ఇది శాబ్ద ప్రమాణము.

నిశ్చయింపఁబడినపు డాయమున సముద్రమును నింపెను గాని గంగనింపలేదు. అట్లు కానిచో నీసముద్రజలము గంగాయరముచే భస్మశూన్యముగఁ జేయఁబడిన శివుని కంఠముతో సమానవర్ణముకలది యెట్లుగును?

అనుపలబ్ధి.

తర్కశీలమేయయ్య లోకము నీనడుమునూహింపలేనిదై నీకు నడుము లేదని స్పష్టముగనే నిశ్చయించు చున్నది. కుచగిరి వరయుగ మాధారము లేకుండనుండుట మనృథుని యింద్రజాలమని తలంచుచున్నది.

సంభవము.

పూర్వమనుభవింపనిదియు నికననుభవింపఁ బోవునదియు నాకేమున్నది? సర్వమును సహింతును. నాకు దుఃఖ మలపాటు. కాని యోశివ! శరణాగతులకు నీయెదుట పరాభవ మర్హముకాదు. మఱియు,

37 నాకంటె నున్రసిద్ధులై నాకృతిని లెక్కనేయనివారికై యీకావ్యము రచింపలేదు. కాలమునిరవధికము భూమి విశాలము. కనుక నావంటివాఁడున్నను, పుట్టినను సతని కీకావ్యముపయోగించుగాక. మఱియు,

38 సోదర! పాంథ! నీవెక్కడనుండి? నగరమునుండి. విశే

7. యేనామకేచిదిహసః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం, జానంతితే కిమపితాన్రప్రతిన్వేషయత్త్వః।

ఉత్పత్స్యతేఽస్తి మమకోపి సమాసధర్మా, కాలోహ్యాయం నీరపధిర్విపులచ వృక్షే||

38. భూతః పాంథ కుతోభవాన్మగరతో వార్తానవావిద్యతే

బాధం బ్రూషియువా పయోద సమయే త్యక్త్వాప్రియాంజీవతి।

సత్యంజీవతి? జీవతీతికథితా వార్తామయాపిశ్రుతా

వీర్తిర్జానృథివీ జనోపివివిధః కింకింస సంభాష్యతే||

షమా? ఔను. చెప్పము యువకుడు వర్షాకాలమున ప్రేయసిని విడిచి జీవించుచున్నాడు. నిజముగ జీవించుచున్నాడా? జీవించుచున్నాడని చెప్పినవార్త నేనును వింటిని. పృథివి విశాలమైనది. జనులు సనేకవిధములు. ఏది సంభవింపదు?

ఇచట మొదటి యుదాహరణమున 'పూర్వమచుభవింపనిదియు నీక సనుభవింపఁ జొవునదియు నాకేమున్నది' అని సంభవ ప్రమాణసిద్ధమగు సర్థము చూపఁబడినది. రెండవ యుదాహరణమున సంభవము నుపపాదించు కాలానంత్యాదికము చూపఁబడినది. మూడవ యుదాహరణమున సంభవమే కంఠోక్తము. ఇది భేదము.

ఐతిహ్యము.

నరుడు జీవించియుండిన నూతేడ్లకైన నానందము నొందును. అను కల్యాణకరమగు నీలోక వార్త నాకు వినఁబడుచున్నది. ఎంతయాశ్చర్యము !

ఇచట నిది లోకవార్తయని పురుష విశేషనిర్దేశములేని వక్త్రప్రవాద పారంపర్య రూపమగుట చూపఁబడినది. (ఇదియే ఐతిహ్యలక్షణము)

సంస్కృష్టి సంకరములు.

పిమ్మట నీయలంకారములొకచో (రెండుగాని యొక్కవగాని) కూడుటలో తాకికభూషణముల కలయిక వలెనే చమత్కారాతిశయము కనఁబడుచుండుటవలన సరసింహన్యాయముచే వేటలంకారముకాఁగా నాయలంకారనిర్ణయము చేయఁబడుచున్నది. తిలతండు లన్యాయముచే స్పష్టముగ భేదము తెలియుచున్న యలంకారములు కలిసిన సంస్కృష్టి. నీరక్షీరన్యాయముచే భేదము తెలియని యలంకారములు కలిసిన సంకరమునగును. ఆసంకరము అంగాంగిభావముచేతను, సమప్రాధాన్యముచేతను,

సందేహముచేతను, ఏకవాచకానుప్రవేశము చేతను, నాలుగు విధములు, ఇట్లు సరసింహాకారములగు సలంకారము లైదు.

సంస్కృష్టి.

39 వదన సారభలోభ షరిభ్రమద్భ్రమర సంభ్రమసంభృత శోభయు చలితయు నలకలోల విలోచనయు నగు నొక యువతిచే కలమేఖలా కలకలము చేయఁబడెను.

ఇచటశబ్దాలంకారము లగు ననుప్రాసయమకములకు సంస్కృష్టి. తమ మంగములనలదు చున్నదా! ఆకస మంజనమును గురియుచున్నదా! యను నట్లుండుటచే దృష్టి దుర్జనసేవ వలె నిష్ఫలమయ్యెను.

ఇచట స్థాలంకారములగు నుత్పేక్షలకు నుపమకు సంస్కృష్టి.

40 ఆనందమందర పురందరము క్త మాల్వము, మహిషాసుర శిరోనిక్షిప్తము, మంజుమాజీరశింజిత మనోహరమంబికా పాదాంబుజము, మనవిజయమున కగుగాక.

ఇచట శబ్దార్థాలంకారములగు ననుప్రాసోపమలకు సంస్కృష్టి.

అంగాంగి భావసంకరము.

41 అప్పుడు గాలిచే కదల్చబడిన చెట్లకింద నీడలు శశాంక

39. వదనసారభ లోభపరిభ్రమద్భ్రమర సంభ్రమ సంభృతశోభయా ।

చలితయావిదధేకలమేఖలా కలకలోలకలకలోలదృశాన్యయా ॥

40. ఆనందమందరపురందర ము క్తమాల్వం

మహిషాసురశిరోనిక్షిప్తం మహిషాసురస్య ।

పాదాంబుజం భవతునో విజయాయ మంజా

మంజీరశింజిత మనోహర మంబికాయాః ॥

41. తేవ్యవేపంతమహీరుహాణాం ఛాయాస్తదామారుతకంపితానాం ।

శశాంకసింహేన తమోగజానాం లూనాకృతీనామివ గాత్రఖండః ॥

సింహముచే లూనాకృతులగు తమోగజముల గాత్ర
ఖండములు వోలె కదలెను.

ఇచట శశాంక సింహముచే ననునది, తమోగజముల యనునదియు
రూపకము.

యద్యపి ఇచట శశాంకుడును సింహము తమము లనుగజములు
అని మమూర వ్యంసకాది సమాసము నాశ్రయించుటచే రూపకము
వలెనే శశాంకుడు సింహము వంటివాడు తమములు గజములవంటివి,
అను సుపమిత సమాసము నాశ్రయించిన, సుపమయుఁ జెప్ప శక్యమగును
గాని లూనాకృతులను విశేషణ మాలమున రూపకమే సిద్ధించును,
ఆ విశేషణమునకు ప్రధానముతో నన్వయ మర్హము కాని యప్రధాన
ముతో నన్వయ మర్హముకాదు కదా! గుణములు ప్రధానముతో నన్వ
యించునది. కావున సమములు, సమములగుటచే పరస్పరము సంబంధము
లేనివి (గుణాంతాంచ పరార్థత్వా దసంబంధ స్సమ్యక్త్వాత్). అను న్యాయ
ముంబట్టి. ఉపమిత సమాసముఁజెప్పినచో నది పూర్వ పదార్థ ప్రధాన
మగుటచే శశాంకునకు, తమములకుఁ బ్రాధాన్యముండును. అచ్చట విశేష
ణముయొక్క ముఖ్యార్థమగు శరీరచ్ఛేదము నన్వయించుటలో స్వారస్య
ముండదు. లాక్షణికార్థ స్వరూపనాశరూప ఆకృతి లవన కర్తృత్వ కర్మత్వ
ములకు వానితో నన్వయము కలిగిన ముఖ్యార్థమగు శరీరచ్ఛేదము
యొక్క అన్వయ స్వారస్యమే యాదర్శింపఁదగినది.

42 అందుచే స్వరూపనాశమును గప్పిపుచ్చుట వలన సుత్పన్నమగు
సాధ్యవసానలక్షణా మూలాత్తిశ్చయోక్తిచే రూపకము సిద్ధించును.
ఆ రూపక ముత్ప్రేక్ష కంగము ఉత్ప్రేక్షకు పోషకమగుటంబట్టి. రూప

42. ఇట్లయ్యె తమోగజమున నీవిశేషమున కన్వయము లేక పుట్టుటచే నెట్లు
రూపకము సిద్ధించుననినం జెప్పుచున్నాడు.

కము లేనిచో నన్నచో నీడలు లూనగాత్ర ఖండములు వోలె గదిలినవి అన్నంత మాత్రమే చెప్పినచో నుపమాంకారమే సిద్ధింప వలసి వచ్చును, కదలుటయను సాధర్మ్యముండుటంబట్టి. నీడలకు అప్పుడే సరకబడిన గాత్రఖండములతో నభేద సంభావనా రూపమగు నుత్పేక్ష సిద్ధింపక పోవును.

ఓయి! శశాంకనిచే చిన్నాకృతులగు తమముల గాత్ర ఖండ ములువోలె నీడలు కదిలినవి. అను నింత మాత్రము చెప్పినను అభేద సంభావన కుపయుక్తమగు లూనాకృతియను సధిక విశేషణమును స్వీకరించుటవలన నుత్పేక్ష సిద్ధించును గదా! యన్నచో నది నిజమే! అట్లు చెప్పినప్పుడు ఆ కృతి లవనకార్య సమారోపమునకు నిమిత్తము లగు శశాంక తమములందు హంతృ హంతవ్య చేతనవ్యవహార సమా రోప రూపమగు సమాసోక్తి నవేక్షింపవలెను. ఇట్లు చెప్పినచో రూపక మగును. ఇదియే భేదము. ఇంతకు నిచట నతిశయోక్తి రూపకోత్పేక్షల కఙ్గాంగి భావముచే సంకరమని తేలినది.

సమప్రాధాన్య సంకరము.

43 అతిక్రాంత తుంగవయోధర, స్ఫురితమధ్య గతారణ
నాయకయునగు నాకాశ లక్ష్మీమరకతై కావళివోలె
(నున్న) సూర్య తురంగావళి మమ్మోము గాత.

ఇచట పయోధరాది శబ్దశేషమూలకాతిశయోక్తిచే. నంగమగు దానిచేఁ బరిపోషితమేయగు సూర్యతురంగావళి యందాకాశలక్ష్మీ మర కతై కావ శ్యభేదోత్పేక్ష - గగనలక్ష్మీయందు నాయికా వ్యవహారా

43. అవతునస్సవతుస్తరగావళిస్సమతిలంఘితతుంగవయోధరా ।

స్ఫురితమధ్యగతారణనాయకా మరకతైకలతేవసభ్రశ్చయః ॥

రోప రూపముగు సమాసోక్తి గర్భితముగానే పోషింపఁబడుచున్నది, పయోధర శబ్దశ్లేష ముభయోపకారిక మగుటంబట్టి.

అందువలన సుత్రేత్తో సమాసోస్తు లేక కాలికములు. పరస్పరా సేక్షతో చమత్కారము నొందుటయు, నుభయమునకుఁ దుల్యమై కనుక వినిగమనము (ఏకపక్ష సాధకయ్యుక్తి) లేకపోవుటచే సమప్రాధాన్య సంగర మగును. మఱియు,

చంద్రుఁ డెగుళ్లవంటి కిరణములచేఁ గేశశశమువంటి
తిమిరమును బట్టుకొని ముకుళీకృత పద్మనేత్రమగు రజనీ
ముఖమును ముద్దుపెట్టుచునుచున్నాఁడు కాఁబోలు.

ఇచట సంగుళులవంటి యను వాక్యోక్తోపమచే నుపమా బహుళమగు సందర్భమునఁ జెప్పట (స్థానప్రామాణ్యము) వలన, ముఖ్యాన్వర్థరూపమగు ముకుళీకరణమును లింగము (లింగప్రామాణ్యము) న కనుగుణముగుటవల నను, నుపమిత సమాసము చెప్పటచే లబ్ధమగు సరోజనోచనమును సమాసోక్తోపమచేతను సంగమగుదానిచేఁ బరిపోషితమేయగు చంద్ర కర్మక రజనీముఖ చుంబనోత్పేక్ష — నిశాచంద్రులందు దాంపత్యవ్యవహార సమారోపరూప సమాసోక్తి విశిష్టముగానే పోషింపఁబడుచున్నది, ఉపమ లుత్రేత్తోసమాసోస్తులకుఁ బోషక మగుటచో భేదము లేకపోవు టంబట్టి, సమాసోక్తి విశిష్టముకానిచోఁ జుంబనోత్పేక్ష నిరాధార మగుటంబట్టియు. అందువలన నిచటను నేకకాలికములగు సుత్రేత్తో సమాసోక్తులకు సమప్రాధాన్యము సిద్ధము.

“యద్యపి ఇచట నుపమలచే శశి నిశాగతమగునవే గర్మములు

41. చంద్రుని చుంబనోత్పేక్షయందు, దాంపత్యవ్యవహారసమారోపాత్మకసమాసోక్తి యందు సపేక్షితమగు నాయక సామాన్యగర్మ ముపమాద్వయమువలన లభింపక పోవుటచే నాయుపమలకు సుత్రేత్తోసమాసోక్తింగత్వ మెట్లు కుదురునని శంకించు చున్నాఁడు.

సమస్థింపబడుచున్నవి కాని చంద్రనాయకులను రజనీనాయకలకు సాధారణములగు ధర్మములు సమస్థింపబడుటలేదు. సాధారణ ధర్మ సమర్పణ ముత్తేత్ర సమాసోక్తుల కవసరము ఉత్తేత్ర ప్రకృతప్రకృత సాధారణముగు గుణక్రియల నవేక్షించుటంబట్టి, సమాసోక్తి విశేషణ సామ్యమూలకమగుటం బట్టియు. అట్లయ్యు వాక్యోక్తిపమయందున్న 'వంటి' పదము (ఇవకారము) నకు కిరణములవంటి యను మఱొక యన్వయము సంగీకరించి యా యన్వయమునలన లభించునది, ప్రకృతప్రకృతములలో నొక్కొక్కదానికి విషయము నగు నర్థద్వయమునకు, సమాసములోఁ జెప్పబడిన యుపమయందు సరోజమువంటి లోచనమచు మఱొక సమాసము సంగీకరించి సమాస భేదముచే లభ్యమగు నర్థద్వయమునకును సభేదాధ్యవసాయముచే సాధారణ్యమును సంపాదించి యీ యుపమల కుత్తేత్ర సమాసోక్త్యంగత్వము సాధింప నగును.

“తేనిచో ఇచటఁబ్రస్తుత భాగములోనున్న కిరణ తిమిర పద్మములకు నప్రస్తుత భాగమందున్న యంగుళి కేశపాశనేత్రములకును తనుదీర్ఘారుణత్వ నీల నీరధ్రత్వ కాంతి మత్వాదికముచే సదృశములగు వానికి ప్రత్యేకముగ భేదమున్నట్లే అనుగతమగు సాదృశ్య ప్రయోజక రూపము (తను దీర్ఘారుణ త్వాదికము) గ నభేదమున్న కలదు. ఆ యభేదముకూడ నిచట వివక్షితమే, “ఉపమ భేదాభేద ప్రధానము” అను నాటంకారిక సిద్ధాంతముంబట్టి. ఆ భేదాభేదములందును ప్రయోజకాంశ నిష్క్లష్ట న్యాయముననభేద భాగమునే గ్రహించుటచే సాధారణ్యమును సంపాదించి యుపమ ప్రధానములగు ముత్తేత్రసమాసోక్తుల కంగమగుటను నెరవేర్చుచును. వెలుతురును వేడిని నిచ్చు నూత్య

45. ఎట్లును తప్పని యభేదాధ్యవసాయముచేతనే యంగత్వము కదురుచుండు సన్న్యాయంతర సమాసాంతరములఁ గల్పించుట గౌరవ హను భావముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడని.

తేజము వేడినిచ్చుట (చలినిపోగొట్టుట) మాత్రముచే శీత బాధితుఁడగు సంధున కుపయోగించుట లేదా? ఇట్లంగీకరింపనిచో,

అంసార్పిత లంబహారుఁడు హరిచందన లిప్తాంగ రాగుఁడు
నగు నప్పండిఁడు బాలాతప రక్తసానువు నిర్ఘరోత్పత్తి
యుతుఁడు నగు నద్రి రాజాంబోలెఁ బ్రకాశించు
చున్నాఁడు.

ఇత్యాద్యుపమయుఁ గుదురక పోవలసివచ్చును. ఉపమానోపమేయములగు నద్రి రాజ పాండుల కనుగత సాధారణ ధర్మము చెప్పఁబడలేదు అద్రి పక్షమున బాలాతప నిర్ఘరములు, పాండిని పక్షమున హరిచందన హారములు నని ధర్మభేదముంబట్టి. అందువలన నచట నదృశములగు బాలాతప హరిచందనములకు నిర్ఘరహారములకు నభేదాంగీకారమే గతి యగుచున్నది.

సముద్రుఁడు తరంగగ్రములతో ఘన చందనమును
నూరుచున్నాఁడు కాఁబోలు. చంద్రుఁడు కరములతో
దానిందీసి దిగంగనలకుఁ బూయుచున్నాఁడనితలంతును.

అనుచో సుత్రేష్టలకు కాలభేదమున్నను సమప్రాధాన్యమున్నది అన్యోన్య నిరపేక్షమగు వాక్యద్వయముచే గ్రహింప బడుటంబట్టి, 'చంద్రుఁడుకరములతో దానిందీసి' యని ఘన చందనరూపక మాత్రమును గ్రహించుటచే బూర్వమందున్న యుత్రేష్ట నపేక్షింపకపోవుట వలన. తమ మంగముల నలదుచున్నదా! యను దానివలెనిది యుత్రేష్టాద్వయ సరిస్పృష్టియే యగుననరాదు. లోకసిద్ధమగు పేషణలేవన పూర్వపరీభావముల ఛాయ ననుకరించిన యుత్రేష్టాద్వయమునకుఁ బూర్వ పరీభావముండుటచే జమ్మత్కరాతిశయ వికాసము వలన సంస్కృతికంటె విలక్షణమగుటంబట్టి. అందువలన భిన్నకాలీనములగు

ధర్మపార్శ్వ మాసాది గూగములవలె నేకఫలసాధనము లగుటచేనీయుత్తేష్ట
తౌద్వ్యము సమప్రధానము. ఇట్లు సమప్రధాన సంకరముకూడ నుదా
హరింపఁబడినది.

సందేహసంకరము.

46 ఇందుమతీ స్వయంవరమున సమగుణులగు నజేందుమతుల
కలయికకు సంతసించిన పౌరులు రాజుల శ్రవణములకు
కటువుగ ఈమెశరచ్చంద్రునొందినకొముది, జలధిజెందిన
జాహ్నవి, అను నేకార్థక వాక్యముల వివరించిరి.

ఇచట నీమెయను సర్వనామముచే నజుని వరించిన యిందుమతీ
విశిష్టరూపముతోఁ జెప్పఁబడినప్పుడు బింబ ప్రతిబింబభావానన్న ధర్మ
విశిష్టములగు సదృశముల కైక్యారోపరూప మగునిదర్శన యగును.
అసర్వనామముచే నిందుమతీ స్వరూపముతోడనే గ్రహింపఁ బడినయెడల
బింబమగు ధర్మము (అజునివరించుట) పూర్వసందర్భమువలనను, నను
గుణములగు నజేందుమతుల కలయికకు సంతసించిన యను పౌర విశేష
ణము వలనను ప్రతీయమాన మగుచున్నది. ఆపక్షమున ప్రస్తుత ధర్మ
యందు ప్రస్తుతవృత్తాంత ప్రతిబింబమగు నప్రస్తుత వృత్తాంతారోప రూప
మగు లలితమగును. ఇట్లు నిశ్చయము లేకపోవుటవలన సందేహసంకర
మగును. మఱియు,

46. శశినముపగ లేయం కొముదీమేఘముక్తం
జలనిధిమనురూపం జహ్నుకన్యాపతీర్హా ।
ఇతినమగుణయోగప్రీతయస్తత్రపౌరా
శ్రవణకటున్మపాణామేకవాక్యం వివ్రు ॥

47 చంద్రుడు కరిగి సాక్షాదమృత రసవాపియైన యెడల
నచటనుండుకళంకము వికసితేందీవరవనమైన యెడలను
నావాపియందు స్నానముచేసి చల్లబడిన యవయవము
లతో మదనాగ్నివలనఁ గలిగిన వీడాపరిభవము నెన్నటి
కైన వీడుదును.

ఇచట నింతపాటి సాధనసంపత్తి కలిగినపుడు తాపము శాంతించునను
సర్థమందు కవికి తాత్పర్యమైనచో నపుడీ సాధనసంపత్తి సిద్ధించుటకై
తలంపు కనుక సంభావనాలంకారమగును. ఇంత సాధనసంపత్తి యెప్పు
డును సంభవింపదుకావున తాపశాంతియు గగనారవింద సదృశమే యను
సర్థమందు కవితాత్పర్యమైనయెడల గ్రహింపఁబడిన యసత్యమును సాధిం
చుట కసత్యాంతర కల్పనారూపమగు మిథ్యాధ్యవసి త్యలంకారమగును.
కావున నుభయథాసంభవించుటచే సందేహసంకరమగును. ఇట్లే, ఓరాజ!
స్ఫటికగంభముండుండుటచే దెల్లనగు నీటిలోఁదడుపఁబడిన ముత్యము
వలన లత పుట్టినచోదాని పుష్పములతో నీయశము సమమగును.

ఇత్యాదులందును సంభావనా మిథ్యాధ్యవసితీ సందేహసంకర మగు
నని యెఱుంగవలెను.

పాము నోటితో విషమువిడుచుచుఁ జెట్ట మొదట నుండిన
యెడల ఫలభారముతోనిండిన తరువువలన లాభమేమి?

ఇచట సర్పవృత్తాంతము వర్ణింపఁబడుచుండ రాజద్వారమందున్న
నీచవృత్తాంతముకూడ తోచుచున్నది. అందు వస్తుతః అట్టిసర్పవృత్తాం

47. విలీయేందుస్సాక్షాదమృతరస వాపీయదిభవే
త్కళంక స్తత్రత్యోయదిచ వికచేందీవరకళంకః ।
తతస్సాన్నిప్తవీడాపరిభవః భావైరవయవైః
కదాచిన్ముచేత్తుండునకభిషేదాపరిభవమ్ ॥

తమే ప్రస్తుతమైనచో నప్రస్తుత ఖల వృత్తాంతమును దోగఁజేయుట కప్రస్తుత సర్వవృత్తాంత కీర్తన మన్నచో నప్రస్తుతప్రశంస. అథవా, వర్ణన మానమగు సర్వవృత్తాంత కీర్తనముచే సమీప మందున్న ఖలులమర్మము వెల్లడింపఁబడినచో రెండును బ్రస్తుతమ లగుటచే బ్రస్తుతాంకురము నగును గావున సందేహసంకరము.

ఒక విషయమందే శబ్దార్థాలంకారద్వయము స్పష్టమగుచో నేక వాచకానుప్రవేశసంకర మగునని లక్షణముచెప్పి కావ్యప్రకాశకారుఁడుదాహరించెను.

“పిమ్మట స్పష్టోచ్ఛ్వాసత్కిరణ కేసర సూర్యబింబ విస్తీర్ణ కర్ణి కము, శ్లిష్టాబ్జదిగ్దళకలాప ముఖావతార బద్ధాంధకార మధుపావళియు, నగు దివసారవిందము సంకోచము నొందెను.

ఇచటనేక పదాను ప్రవిప్లములగు రూపకానుప్రాసము లున్నవి. ఏవాక్యమందు పదభేదముచే శబ్దార్థాలంకారము లుండునో అచట నా శబ్దార్థాలంకారముల సంస్కప్తియగును. ఇచట నొకపదమందే రెండునండుటచే సంకరమగునని.

అలంకార సర్వస్వకారుఁడన్ననో ఒకవాచకశబ్దమందు వాచ్యములే యగు నలంకారముల కనుప్రవేశము స్వారసికమగును. వాచకశబ్ద మర్థముల కాధారమగుట వలన. అని తలంచి యర్థాలంకారములకును నేకవాచకానుప్రవేశ సంకరము నుదాహరించెను.

48. స్పష్టోచ్ఛ్వాసత్కిరణ కేసర సూర్యబింబ విస్తీర్ణ కర్ణి కము మథోదివసారవిందం !
శ్లిష్టాబ్జదిగ్దళకలాపముఖావతార బద్ధాంధకారమధుపావళి సంతోచః ||

49 ఆ సగరము దేణీలోచనలు సత్పుష్కరద్యోతి తరంగ
శోభియు నమందముగ నారబ్ధమృదంగవాద్యము సగు
నుద్యాన వాప్యదక మందువలెనే నాట్యగృహమందును
నాడుకొనుచున్నారు.

ఇచట నాట్యగృహ వాప్యదకములకు సత్పుష్కరేత్యాది విశేషణ
మందు శబ్దసామ్యముండుటచే శ్లేష, అమందముగ నారబ్ధేత్యాది విశేషణ
మందర్థసామ్య ముండుటచే నుపమ. ఆరెండును నొక వలెశబ్దమందను
ప్రవిష్టములు కావున నేక వాచకానుప్రవేశ సంగరమయ్యెనని. అదియు
మాకళిమతము కాదు. ఏలయన,

సత్పుష్కరేత్యాది విశేషణమందును శ్లేషమూలకాభేదాధ్య
వసాయరూపమగు సతిశయోక్తిచే లభించిన ధర్మసామ్యమే యచటవలె
శబ్ద ప్రతిపాద్యమగుటచే శబ్దసామ్య మావలెశబ్ద ప్రతిపాద్యము కాక
పోవుటంబట్టి. (ఇవశబ్దమందు శ్లేషలేదు) శ్లేషమూలకాభేదాధ్యవ
సాయముచే ధర్మసామ్యము సంగీకరింపకపోయినచో, 'ఏమి యాశ్చ
ర్యము ! రాగవతియగు సంధ్య స్వయముగ సంబరమును వీడుచున్నది.'
ఇత్యాది శ్లేషవిశేషణ సమాసోక్త్యు దాహరణమున విశేషణ
సామ్యము లేకపోవుటచే సమాసోక్తి లేకపోవలసివచ్చుట చేతను, శబ్ద
సామ్యము వలె శబ్ద ప్రతిపాద్యమైనను, ఆ శబ్దసామ్యమున కుపమా
వాచకత్వమే లభించుటచే శ్లేషవాచకత్వము లేకపోవుటంబట్టియు, శబ్ద
ప్రయుక్తమగునదికాని యర్థప్రయుక్తమగునదికాని కవి సమ్మతమగు

49. సత్పుష్కరద్యోతి తరంగశోభిన్యమందమారబ్ధమృదంగవాద్యే ।

ఉద్యానవాపీపయసీవ యస్యా మేణీదృశో నాట్యగృహేణమం తే ॥

సత్పుష్కరద్యోతి తరంగశోభి= మంచి తామరపూవులతో ప్రకాశించు నలలతో
విలసిల్లునది వాప్యదకము, మంచి వాద్యభాండ ముఖములచే ప్రకాశింపచేయబడిన
వృత్తిభూమికలది-నాట్యగృహము.

సామ్యమును జెప్పినచో నన్నివిధములను నుపమనే స్వీకరింపవలెను. అట్లంగీకరింపని యెడల,

ఎట్లాఁజ్ఞాద పఱుచుటచేఁ జంద్రుడయ్యెనో, తపింపజేయు
టచే దవనుఁడెట్లయ్యెనో అట్లే ప్రజల రంజింపజేయుటచే
నాదిలీపుఁడన్వర్ధకుఁడగు రాజయ్యెను.

అనుచోట నుపమ లేకపోవలసివచ్చును. ఇచట సస్వర్థనామ మను
శబ్దసామ్యముతప్ప సర్థసామ్యమేదియుఁ గవి వివక్షితమైనది లేదుకదా !

ఆ రెండు మతములు దుష్టములే యగుటవలన నెచట నొక
యర్థము ప్రతిపాద్యముకాఁగా నలంకార ద్వయ లక్షణముల సమన్వయ
ముండుటచే నలంకార ద్వయప్రతితి కలుగునో అచట నా రెండలంకారము
లకు నేక నాచకాను ప్రవేశముండును. ఎట్లన,

ఆ విదర్భా నగరమునఁ జంద్రకాంతమణులతోఁ గట్టఁ
బడినని కాఁబట్టి చంద్ర కిరణములు సోకగనే కఱగిన
నీటితో నిండిన చెట్ల కుదుళ్ల చే విఫలిత జలనేకమగు దమ
యంతీవనముచే నా హంస యూకర్షింపఁబడెను.

ఇచటఁ బ్రతిపాద్యమానమగు సర్థము 'సమృద్ధిమద్యస్తు వర్ణన ముదా
త్తమ' ను లక్షణానుసారముగ నుదాత్తాలంకార రూపము- 'సంబంధము
లేకున్నను సంబంధ కథన మతిశయోక్తి' యను లక్షణము వలన నతి
శయోక్తి రూపమును నగును. అంతటను 'నుదాత్తము సంబంధము లేకు
న్నను సంబంధ కథన రూపమగుట' నిర్ణీతమే కావున వేఱగు నలంకార
ద్వయముయొక్క లక్షణ సమావేశము లేదనరాదు. దివ్యలోక మం
దున్న సంపత్సమృద్ధి వర్ణనాదులం దతిశయోక్తి శూన్యమగు నుదా
త్తము, శౌర్యాదార్య దాఽద్రాదీవిషయాతిశయోక్తి వర్ణనములం
దుదాత్త శూన్యమగు నతిశయోక్తియుఁ బరస్పర సంబంధ శూన్యము
లుగ సిద్ధమగుటచే సర్థవశమునఁ గూడిన యా యుదాత్తాతిశయోక్తుల

కిచట నంగాంగి భావములేదు. ఒకదానివలన మఱొకటి పోషింపఁబడక పోవుటచేతను, ఒకటి స్వతంత్రము మఱొకటి పరతంత్రము నను భేదము లేకపోవుటవలనను సమప్రాధాన్యమున్ను లేదు. ఏ శబ్దములచే నిచట సంబంధి వస్తువు తెలుపఁబడుచున్నదో ఆ శబ్దములచేతనే సంబంధము లేకున్నను సంబంధ రూపముగు నదేవస్తువు ప్రతిపాదింపఁబడుటచే భిన్న ప్రతిపాదక శబ్దప్రయుక్తముగు సర్వభేదము లేకపోవుటంబట్టి. సందేహ సంకరమున్నుగాదు. ఒక యలంకార భాగమందు మఱొక యలంకార భాగమునకుఁ బ్రవేశము లేకపోవుట వలన. అందువలన చిచట నుదాత్తాతిశయోక్తుల కేకవాచకాను ప్రవేశ రూపముగు సంకరము సిద్ధమయ్యెను. ఒకచో సంకరములకుఁగూడ సంకరమున్నది. ఎట్లన,

50 భోజుని వండిత భవనములలో రతివిహారములందు విచ్చిన్న సూత్రములగు హారములనుండి జారినవి, చీపురుతోఁ జిమ్మఁబడినవి, యుదయమున ముంగిళ్లయందాడుచున్న బాలురకాలి లత్తుకచే నెఱవారినవియునగు ముత్యములను దూరమునుండి దాడిమబీజములని శంకించు నాట చిలుక లొకర్నించుట యనునది యాభోజుని దానలీలయే.

ఇచట విద్యాంసుల సంపత్సమృద్ధిని వర్ణించుట యుదాత్తాలంకారము. బాలుర కాలిలత్తుకచే నెఱవారినవనుచోట నుదాత్తమూలక తద్గుణాలంకారము. అచటనే చెప్పఁబోవు భ్రాంత్యుపపాదకముగు పదార్థ హేతుక కావ్యలింగాలంకారమును నుండుటచే నాతద్గుణ కావ్యలింగముల కేక వచ నానుప్రవేశసంకరము. ఆ సంకరమూలకముగునది శంకించు ననుచోట నున్న భ్రాంతి మదలంకారము. ఆ యేకవాచకానుప్రవేశ సంకర

50. ముక్తాః కేళివిమూత్రహరగళితాస్సమృద్ధాః నీభిర్హృతాః
ప్రాతఃప్రాంగణసీమ్నిమంథరచలద్బాలాంఘ్రిలాక్షారజాః ।
దూరాద్దాడిమబీజశంకితధియఃకర్షంతి కేళీశుకాః
యద్విద్యద్భవసేష భోజనృపతేస్తత్యాగలీలాయితమ్ ॥

భ్రాంతి మదలంకారములచే నుదాత్తాలంకారము చమత్కారము నొందింపఁబడినది కనుక ఆ సంకర భ్రాంతిమంతములకు నుదాత్తమునకును సంగాంగి భావముచే సంకరము. ఇట్లు విద్యద్వేహ వైభవ మను కార్యమునకు రాజు వితరణ విలాస మను కారణమునకు నభేదమును జెప్పటచే హేత్వలంకారము. అదియు రాజు వితరణ విలాసముయొక్క నిరతిశయోత్కర్ష ను నెల్లడించుటలోఁ బర్యవసన్నమయినది. ఇంతమాత్రమందే కవి తాత్పర్యమైనచో పూర్వోక్తో దాత్తాలంకారా లంకృతమగు హేత్వలంకారమునఁ బరిసమాప్తి. వర్ణనీయుఁడగు రాజుయొక్క సంపద యెట్టిదను ప్రశ్నమున కుత్తరమగుటచే నిరతిశయ సంపద్వితరణ రూపమగు సప్రస్తుత కార్యముద్వారా రాజసంప దుత్కర్ష ను బ్రశంసించుటలోఁ గవి తాత్పర్యమున్నచోఁ గార్యనిబంధ నాప్రస్తుత ప్రశంసలోఁ బర్యవసానము. కార్యమగు విద్యద్భవన వైభవము కూడ వర్ణనీయమగుటచేఁ బ్రస్తుతమే యని కవియభిప్రాయమైనచోఁ బ్రస్తుతాంకురమందు విశ్రాంతి యగును. వీనిలో నొకదానియందు నిశ్చయము లేక పోవుటచే సందేహసంకరము. ఇంతియకాదు. విద్యద్భవన వైభవ వర్ణనమునకు సంబంధములేకున్నను సంబంధ కథనరూపమగుటచే నతిశయోక్తి కుదాత్తాలంకారముతోఁ గూడ నేక వాచకానుప్రవేశసంకరము. నిరతిశయ వితరణోత్కర్ష పర్యవసాయి యగు హేత్వలంకారమునకును అద్భుతానత్యోదార్య వర్ణన రూపమగు సత్కుక్త్యలంకారముతోఁగూడ నేక వాచకానుప్రవేశ సంకరము. ఆ హేత్వలంకార మూలకమగు సప్రస్తుత ప్రశంసకుఁగాని, ప్రస్తుతాంకురమునకుఁగాని రాజ సంపత్సమృద్ధి వర్ణనాత్మకమగు నుదాత్తాలంకారముతోఁ గూడ నేక వాచకానుప్రవేశ సంకరము. ⁵¹ వాచక శబ్దము ప్రతిపాదక మాత్రపరమగుటచే వ్యంజకసాధారణమగుట వలన.

51. (రాజసంపత్సమృద్ధి వ్యంగ్యమేకాని వాచ్యముకాకపోవుటచే సంపత్సమృద్ధివర్ణనరూపదాత్తాలంకారముతో నేకవాచకానుప్రవేశకథనమెట్లు కుదురునన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు).

ఉదాత్తాతిశయోక్తి సంకరము, హేత్వత్వక్తి సంకరము, వ్యంగ్యోదాత్తమునకు నప్రస్తుత ప్రశంసా ప్రస్తుతాంకురాన్యతరమునకు నగు సంకరము, ఈమూఁడేకవాచకానుప్రవేశ సంకరములకు సమ ప్రాధాన్య సంకరము. వీనిలో నొకదాని కొకటి యంగము కాదు. ఉదాత్తాదిమాత్రమే హేత్వలంకారాదికమునకు సౌందర్యమును సంపాదించున దగుటచే నతిశయోక్తి సంకరము నంగముగ నవేక్షింపక పోవుటంబట్టి. ఇట్టి శ్లోకార్థమున నాలుగు సంకరములకుఁదగిన సంకరము నూహించుకొనవలెను. ఇట్లే మఱొక స్థలమున నుదాహరణాంతరములను జెప్పకొనఁదగును.

కృపానిధి యగు వేంకటపతి నియోగమున (దీనిమూలముగు సంస్కృత) కువలయానందము నప్పయ్య దీక్షితుఁడు రచించెను.

రామాయరామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధనే,
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః.

శ్రీః

శ్రీః

శ్రీః

శ్రీ గురుత్రయ కరుణాకటాక్షలబ్ధ న్యాయ సాహిత్య వ్యాకరణ విద్యా
వినిత ఉభయభాషా ప్రవీణ, గోదావరీ మండలాంతర్గత
వై నతేయ నదీతీర దొడ్ల వరవాసి, సాహిత్యాచార్య
కంబముపాధ్యాయ శ్రీ సూర్యనారాయణశాస్త్రి
వేంకమాంబాప్రియతనూజ, సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి
వి ర చి తాంధ్ర కు వ ల యా నం ద ము

రసవదలంకారము సంపూర్ణము

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

శ్రీ

స వ రణ ప త్ర ము

—००००—

పుట	బంతి	తప్పు	బిష్టు
1	16	ఉపమానా	ఉపమా
1	17	హంస	హంసి
2	19	వానినిఁ	వానిని
10	15	బడినది	బడినది
10	19	వినక్షింప	వినక్షింప
14	11	శివుఁడు	శివుఁడు
20	10	శుద్ధాపహ్నుతి	శుద్ధాపహ్నుతి
20	24	కాఁడుఁ	కాఁడు
23	17	—	చేకాపహ్నుతి
24	1	చేకాపహ్నుతి	—
26	16	ఉపమాన	ఉపమాన
26	23	విషయ	విషయ
29	11	నుత్రేక్షించు	నుత్రేక్షించు
42	6	వ్యవహ	వ్యవహ
42	18	భాన	భాన
49	22	వ్యవస్థ	వ్యవస్థ
50	9	వ్యవస్థ	వ్యవస్థ
50	18	త్వయ	త్వయ
56	5	తోగూడ	తోగూడ
59	16	చోట	చోట

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
60	24	మానసోక్తి	నమానోక్తి
62	23	వానికి	వానికి
62	1	ప్రస్తుత	బ్రస్తుత
64	21	శిష్టములు	శిష్టములు
65	24	వత్తాంతము	వృత్తాంతము
66	9	కుసుమాయ	కుసుమాయ
66	19	ఓరాజ	ఓరాజ !
74	19	వృత్తాంతము	వృత్తాంతము
74	21	వర్ణనముచే	వర్ణనముచే
76	3	లక్షణములందు	లక్షణములందు
76	16	బడినది	బడినది
78	17	దృశ్యముచే	దృశ్యముచే
84	20	వ్యవస్థ	వ్యవస్థ
86	3	పదన	పదన
86	4	నుత్రేప్తికించు	నుత్రేప్తికించు
87	24	చేద్యం	చేద్యా
88	20	కిద్దూయర	కియద్దూర
89	24	ధ్వన్యా	ధ్వన్యా
90	23	శిరశ్చేదము	శిరశ్చేదము
92	4	చెప్ప	జెప్ప
92	10	చెప్ప	జెప్ప
92	19	నాలింగము	నాలింగనము
93	10	వ్యాజస్తుతి	వ్యాజస్తుతి
96	12	స్తుతులచే	స్తుతులచే

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
97	18	నన్నచో	నన్నచోఁ
98	23	స్వచ్ఛందం	స్వచ్ఛందం
99	3	యందు	యందుఁ
99	7	లందు	లందుఁ
99	22	నూచిఁప	నూచింప
103	5	సంబంధ	సంబంధ
103	8	విభావన	విభావన
104	4	ఇచల	ఇచట
109	7	హస్తాదులందు	హస్తాదులందుఁ
109	9	ఆకర్షింప	ఆకర్షింప
113	8	దశరథుఁడు	దశరథుఁడు
113	92	తయానన	తనయానన
117	21	ఇచ్చట	ఇచ్చట
119	16	నినికి	నునికి
121	24	నీకరమువ	నీకరమున
128	4	త్తములకు	త్తరములకు
130	18	యావనముచే	“ యావనముచే
130	18	“ నాపె	నాపె
133	23	జీయి	ఓయి
137	6	నశిందు	నశించు
141	5	వినిర్జిత	వినిర్జిత
141	9	భొని	భుని
148	19	సంభావ	సంభావ
173	7	వశ్యా	వశ్య

పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు
194	24	ఇతం	ఇత్తం
196	2	గట్టనట్లు	గట్టినట్లు
200	21	తన్వీ	తన్వి
203	23	పసీ	ప్రసీ
207	21	స్ఫులింగానాం	స్ఫులింగానాం
226	7	యలంకాల	యలంకార
పుట	బంతి	తప్పు	ఒప్పు

